

PLAGIAAT IN ONDERZOEK EN ONDERWIJS

Prof. dr. mr. Jonathan Soeharno &
prof. dr. Keimpe Algra (redactie)

Vereniging van Universiteiten, Den Haag 2021

Plagiaat in onderzoek en onderwijs

De bundel *Plagiaat in onderzoek en onderwijs* is een publicatie van de VSNU.

Redactie:

Prof. dr. mr. Jonathan Soeharno

Prof. dr. Keimpe Algra

Met ondersteuning van Dorien van der Schot, MSc.

Projectcoördinator: Sofie Dings, MSc. (VSNU)

Vormgeving: BUREAUBAS

De artikelen in deze publicatie zijn geschreven door:

Prof. dr. ir. Karen Maex

Prof. dr. mr. Jonathan Soeharno

Prof. dr. Keimpe Algra

Prof. mr. Ton Hol

Prof. mr. dr. Peter Blok

Prof. mr. Egbert Dommering

Prof. dr. Adrienne de Moor-van Vugt

Mr. Judith Zweistra

Vereniging van Universiteiten, Den Haag 2021

VOORWOORD

Door prof. dr. ir. Karen Maex, Rector Magnificus UvA

Het belang van recht doen aan elkaars werk

Het onderwerp van deze bundel is een onderwerp dat aan de kern raakt van wie we zijn en wat we doen, namelijk het recht doen aan de schouders waar wij als wetenschappers op staan, het originele denkwerk van wie ons voorgingen in de zoektocht naar het vermeerderen van kennis. Dat is waar wetenschappelijke integriteit, en ook het voorkomen van plagiaat, om draaien. Wetenschap die geen rekenschap geeft van de inzichten waar zij op voortbouwt, is geen wetenschap.

Mede namens de andere Rectores Magnifici van de Nederlandse universiteiten was mij gevraagd de VSNU-themamiddag van 26 januari 2021 over plagiaat en wetenschappelijke integriteit te openen en een voorwoord voor deze bundel te verzorgen, ook omdat recent aan de Universiteit van Amsterdam de discussie over de verhouding tussen schendingen van wetenschappelijke integriteit door wetenschappelijke medewerkers en plagiëring door studenten in de leeromgeving opnieuw op kwam vanwege de beschuldiging van plagiaat van mijn voorganger als Rector van de UvA, prof.dr.em. Dymph van den Boom. Die kwestie, en het advies erover door een externe commissie, liet duidelijk zien dat het vraagstuk ingewikkeld is en vele verschillende facetten kent.

In deze bundel worden vele van die verschillende facetten belicht. Ze is een weergave van genoemde themamiddag. Zo komen onder andere aan de orde hoe we het begrip 'schenden van de wetenschappelijke integriteit' moeten verstaan; hoe het historisch geëvolueerd is; wat de juridische elementen zijn die hierbij betrokken kunnen zijn; en of er verschillende eisen zijn die aan academici en studenten worden gesteld.

Over één ding zijn we het allemaal eens: verwijzingen naar eerdere werken zijn zowel wenselijk als absoluut essentieel. Bovendien moeten verwijzingen geen onduidelijkheden toelaten. Maar niet elke verwijzing is gelijk, en niet elk voortbouwen op de eerder opgebouwde kennis vereist dezelfde behandeling. Context bepaalt deels de wijze waarop gerefereerd dient te worden, en er zijn gradaties en nuances, en de omvang van die gradaties en de mate van die nuances hangen af van de wetenschappelijke disciplines waarbinnen het onderzoek plaatsvindt.

Dit is waarom het zo belangrijk is dat er mondiaal gezien overeenstemming is tussen wetenschappers binnen dezelfde disciplines over hoe men binnen die discipline dient te citeren, etc. Dit is dan ook waarom klachtencommissies voor wetenschappelijke integriteit een beroep kunnen doen op expertise uit de verschillende vakgebieden om hun eigen werk aan te vullen.

Wetenschappelijke integriteit en plagiaat in de universitaire setting

Als universitaire medewerkers en studenten komen we namelijk allemaal in aanraking met het begrip plagiaat, maar op verschillende manieren. In het opleiden van jonge mensen tot academici leren studenten plagiaat initieel kennen als een min of meer objectief begrip in hun studieomgeving, hetgeen vooral inhoudt dat zij geen werk van elkaar of anderen buiten de universiteit mogen indienen als examenmateriaal alsof het hun eigen werk is. Voor studenten moeten de lijntjes waarbinnen zij dienen te werken zo helder mogelijk zijn.

Als onderdeel van een master of research master gaan studenten steeds meer zien dat plagiaat ook onderdeel is van de onderzoekspraktijk, maar dan begrepen als 'correct citeren' of 'recht doen aan elkaars werk'. Dat is een veel opener en positiever begrip dan 'niet-plagiëren' en het laat volgens mij ook zien dat het begrip normatieve elementen kent. Wat als recht doen aan elkaars werk wordt beschouwd in het ene gebied, is dat niet per se in het andere. En het verstaan ervan is ook aan verandering door de tijd onderhevig.

Als wetenschappers, tenslotte, zijn we zelf betrokken bij en deels verantwoordelijk voor het telkens bij de tijd houden van de begrippen 'plagiaat' en 'recht doen aan elkaars werk'. Wetenschap vernieuwt constant, en ook ons begrip van 'recht doen aan elkaars werk' dient daarom mee te groeien.

Om een compleet en gedetailleerd beeld te krijgen van deze uitdagingen, hebben we discussies zoals in deze bundel nodig, tussen alle betrokkenen, om te kijken waar we raakvlakken kunnen vinden ondanks verschillende inzichten en visies.

De bijdragen in deze bundel

Net als voor de bijdragen tijdens de zeer welbezochte themamiddag geldt dat de bijdragen van de wetenschappers in deze bundel ons denken en handelen zullen verdiepen en versterken.

Zo biedt de historische benadering van Keimpe Algra een goed houvast voor het in perspectief plaatsen van de huidige discussie. Die benadering laat mooi zien dat het begrip zowel cultureel bepaald is als bepaalde continuïteiten kent. Dat het vraagstuk, wanneer iets als plagiaat te kwalificeren is, contextafhankelijk is, wordt ook duidelijk uit de bijdrage van Adrienne de Moor-van Vugt, die echter niet op de historische context ingaat maar op de vraag of het een onderwijssetting (student) of onderzoekssetting (wetenschapper) betreft. Zij concludeert onder meer dat wat plagiaat betreft de normen voor studenten strenger zijn, maar zij ook meer rechtszekerheid hebben en een grotere mate van rechtsbescherming genieten. In zijn doorwrochte bijdrage laat Peter Blok zien dat plagiëren in de academische setting een andere reikwijdte heeft dan inbreuk op het auteursrecht. Waar het auteursrecht ook geschonden is als dit per ongeluk is geschied, wordt er bij onjuist citeren door een wetenschapper gewogen in welke context dit plaatshad, wat de omvang was en of er de intentie om te plagiëren achter zat. De context wordt op een andere wijze in stelling gebracht door Ton Hol, die stelt dat er behoefte lijkt aan classificatie van het begrip plagiaat. Plagiaat wordt snel gelijk gesteld aan fraude en falsificatie, terwijl niet altijd even helder is bij plagiaat als bij fraude en falsificatie dat degene die de misstap beging ook even schuldig is. Dat juist in deze tijd van 'alternatieve feiten' waarheidsgetrouw citeren weer van groot contextueel belang is, laat Egbert Dommering zien in zijn beschouwingen rond het oorspronkelijkheids- en het waarheidsbeginsel die ten grondslag liggen aan het citaatrecht.

Op basis van een rechtsfilosofische analyse en beschouwing doet Jonathan Soeharno de oproep de klachtprocedure aan te pakken. Hij pleit er onder andere voor "de klachtdrempel hoog te houden maar vervolgens consequent lichtere veroordelingen buiten het bereik van sanctionering te laten vallen. Lichtere wangedragingen zijn dan overgelaten aan het zelfcorrigerend vermogen van de wetenschap, niet aan zelfregulering." Daarin ligt dan een belangrijke taak voor de academie in haar algemeenheid en de universiteiten in het bijzonder. Ook Judith Zweistra gaat in op enkele knelpunten in de klachtenprocedure. Zo gaat zij in op de vraag of de mogelijkheid tot anoniem klagen niet kan leiden tot indiening van klachten om onzuivere redenen, de redenen om deze mogelijkheid wel of niet op te nemen in klachtenprocedures. Zij adviseert onder meer om anoniem klagen niet toe te staan (zoals de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit nu expliciet wel toelaat), maar wel de mogelijkheid vertrouwelijk te klagen, namelijk zodat de naam van de klager bekend is bij de klachtencommissie maar niet bekend wordt bij de beklaagde of anderen.

Verantwoordelijkheden voor wetenschappers en leidinggevend

We zijn ons als universiteiten bewust van onze grote verantwoordelijkheid in deze problematiek naar zowel klager als beklaagde, naar zowel klachtencommissie als universitaire en wetenschappelijke gemeenschap in haar geheel. Stuk voor stuk laten deze bijzonder interessante bijdragen zien dat recht doen aan elkaars werk in het hart van de wetenschap staat, en dat het een essentiële taak is van wetenschappers om het werk van anderen te respecteren en als zodanig te erkennen en van bestuurders en leidinggevend om ervoor te zorgen dat de onderzoekscultuur, faciliteiten en procedures hieraan een positieve bijdrage leveren.

De themamiddag was een mooi voorbeeld van hoe we hier als wetenschappers werk van maken. Ook deze themabundel laat goed zien dat het ontwikkelen van de notie van wetenschappelijke integriteit en correct citeren een blijvende opdracht is, waar we de verschillende invalshoeken zoals die van de geschiedschrijving, filosofie, het recht en de bestuurskunde, en reflecties op de rol van de wetenschapper in de maatschappij dienen te betrekken.

Ik wens u, mede namens de andere Rectores Magnifici van de Nederlandse universiteiten, veel leesplezier.

PLAGIAAT IN ON
EN ONDERWIJS
ONDERZOEK EN
PLAGIAAT IN ON
EN ONDERWIJS
ONDERZOEK EN
PLAGIAAT IN ON
EN ONDERWIJS
ONDERZOEK EN
PLAGIAAT IN ON
EN ONDERWIJS
ONDERZOEK

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord <i>Prof. dr. ir. Karen Maex, Rector Magnificus UvA</i>	3
Inleiding <i>Prof. dr. mr. Jonathan Soeharno & prof. dr. Keimpe Algra</i>	8
Wat is schending van wetenschappelijke integriteit? <i>Prof. dr. mr. Jonathan Soeharno</i>	11
Historische perspectieven op plagiaat, ontlenen en citeren <i>Prof. dr. Keimpe Algra</i>	25
Wanneer en waarom is plagiaat een schending van de wetenschappelijke integriteit? <i>Prof. mr. Ton Hol</i>	35
Plagiaat en auteursrecht <i>Prof. mr. dr. Peter Blok</i>	47
‘Staan op de schouders van reuzen’. Waarheidsgetrouw citeren als maatschappelijke verantwoordelijkheid van de wetenschapper <i>Prof. mr. Egbert Dommering</i>	59
Quod licet Jovi, non licet bovi? Een vergelijking van eisen aan wetenschappers en studenten <i>Prof. dr. Adrienne de Moor-van Vugt</i>	73
De procedure voor klachten over wetenschappelijke integriteit Knelpunten en aanbevelingen <i>Mr. Judith Zweistra</i>	83

INLEIDING

Door prof. dr. mr. Jonathan Soeharno & prof. dr. Keimpe Algra

Deze bundel bevat een serie beschouwingen rond het thema plagiaat, waarin diverse onderwerpen en perspectieven aan bod komen. Zo wordt plagiaat gezien tegen de achtergrond van wetenschappelijke integriteit (zie de bijdragen van Jonathan Soeharno, Ton Hol en, voor de meer procedurele kant, Judith Zweistra), historische perspectieven (Keimpe Algra), het auteursrecht (Peter Blok), eisen aan en verantwoordelijkheden van wetenschappers (Egbert Dommering en, in contrast met de eisen die aan studenten worden gesteld, Adrienne De Moor-van Vugt).

Deze serie bijdragen, met een primaire focus op plagiaat in de wetenschap en in het wetenschappelijk onderwijs, is noodzakelijkerwijze selectief. Er zouden nog legio andere relevante thema's en invalshoeken kunnen worden toegevoegd. Zo wordt de veel besproken en veel bekritiseerde notie van 'zelfplagiaat' in deze bundel niet gethematiseerd. De bundel pretendeert ook zeker niet 'het laatste woord' te bieden. Daarvoor is het fenomeen te complex. De inzet van deze bundel is veeleer om een aantal facetten te belichten die deze complexiteit mede bepalen.

Soms komt men de vraag tegen naar een eenduidige definitie van plagiaat, een definitie die zodanig gearticuleerd en precies zou zijn dat deze als een onfeilbaar criterium gebruikt kan worden om uit te maken wat plagiaat is en wat niet. Zo'n definitie treft men in deze bundel niet aan. Sterker nog, zo'n definitie is in feite een illusie vanwege de genoemde complexiteit - de rafelranden en de grijstinten van plagiaat. Ter illustratie zij verwezen naar de enigmatische titel van de slotlinea van de bijdrage van Ton Hol: *Is alle plagiaat wel plagiaat?* Daarentegen wordt in deze bundel veelal gebruik gemaakt van een meer globale omschrijving van de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit van 2018 (p. 23): plagiaat is het gebruik zonder passende erkenning van ideeën, werkwijzen, resultaten of teksten van een ander.

Bij de redactie van de bundel is geen consensus nagestreefd, en in die zin illustreert de bundel zelf ook dat er over verschillende aspecten van plagiaat verschillend gedacht kan worden. Niettemin zijn er in de bijdragen wel degelijk enkele rode draden te ontwaren. De eerste en belangrijkste rode draad is dat plagiaat *ertoe doet*. Vooropgesteld, plagiaat mag in vergelijking met de andere 'doodzonden' van de wetenschap - vervalsing en fabricatie - een relatief licht vergrijp lijken, het komt verhoudingsgewijs vaak voor. Meer inhoudelijk doet plagiaat ertoe omdat het de taak van de moderne wetenschap is om telkens iets nieuws toe te voegen aan bestaande kennis. Daartoe moet het voor alle betrokkenen, intern maar ook voor het bredere publiek, transparant zijn wiens werk nieuw is en wiens werk niet. Het belang van plagiaat omvat maar overstijgt dus ook het (niet) geven van krediet (door de plagiator) aan wie krediet toekomt (de geplagieerde): plagiaat raakt aan het vertrouwen in wetenschap zelf.

De tweede rode draad is dat plagiaat gradaties kent. Plagiaat kan bijvoorbeeld begrepen worden als een schending van wetenschappelijke integriteit in *brede zin* (zoals geschetst in de bijdrage van Jonathan Soeharno). Te denken valt dan aan het niet *voldoende* streven naar de principes (van bijvoorbeeld 'eerlijkheid' en 'transparantie') of de 'normen voor goede onderzoekspraktijken' uit de VSNU gedragscode 2018. Plagiaat betreft dan een tekortschieten ten aanzien van, in de kern, deugdethische oproepen tot een *zo behoorlijk mogelijke* wetenschap, aan individuele wetenschappers, onderzoeksinstellingen, universiteiten, tijdschriftredacties en andere betrokkenen en stakeholders. Plagiaat kan echter ook worden begrepen als schending van wetenschappelijke integriteit in *smalle zin*. Het gaat dan om de vraag welk plagiaat moet worden *gesanctioneerd*. Dit betreft een aanmerkelijk kleinere verzameling: het gaat hier om serieuze wangedragingen van individuele wetenschappers. Ook binnen deze verzameling kent plagiaat echter gradaties: gaat het bijvoorbeeld om een ernstige normoverschrijding, (verwijtbaar) onzorgvuldig gedrag, bedenkelijk gedrag of een lichte tekortkoming? Of en in hoeverre sprake is van te sanctioneren plagiaat zal steeds afhangen van een zorgvuldige afweging van zowel feiten als normen. Bij dat laatste geldt dat de normen niet alleen sterk per vakgebied kunnen verschillen, maar ook – nu de normen zoals die golden ten tijde van de gedraging vigeren – per moment in de tijd.

De derde rode lijn betreft onzekerheid over de sanctionering zelf. Dit is anders dan bij plagiaatregelingen voor studenten, die in vergelijking met de regelingen voor wetenschappers een hogere graad van rechtsbescherming kennen. Voor wetenschappers geldt dat er geen vaste catalogus is van sancties of maatregelen, dat de commissies die plagiaat vaststellen (de CWI's en het LOWI) niet bevoegd zijn te adviseren over sancties of maatregelen, dat het aan derden (en vooraf aan betrokkenen) onbekend is welke maatregelen of sancties worden (of zullen worden) opgelegd en dat het (dus) aan de instelling is om naar eigen discretie rechtspositionele beslissing te nemen. Juist op het terrein van de wetenschap, waarin de goede naam van de wetenschapper cruciaal is voor het bestaan en verloop

van een individuele carrière en de afhankelijkheid van de baan groot is, is hier grote zorgvuldigheid geboden: reeds de beschuldiging kan een grote, negatieve impact hebben.

Kortom, plagiaat doet ertoe. Het gaat daarbij immers om het vertrouwen in wetenschap. Maar nuance is vereist. Anders dan soms bijvoorbeeld in de media wordt gesteld, is het oordeel of sprake is van plagiaat doorgaans niet zwart-wit. Er moet zorgvuldig worden gekeken naar feiten en normen, waarbij die laatste nog eens sterk kunnen verschillen per vakgebied en per periode. Ten slotte vragen de bijdragen aandacht voor de rechtsbescherming voor de wetenschapper, die nu met onzekerheden te kampen heeft. De complexiteit van het begrip plagiaat vereist zorgvuldigheid en verdergaande discussie. Deze bundel hoopt daaraan een bijdrage te leveren.

WAT IS EEN SCHENDING VAN WETEN- SCHAPPELIJKE INTEGRITEIT?

Door prof. dr. mr. Jonathan Soeharno¹

---

¹ Hoogleraar Rechtspleging in rechtsfilosofisch perspectief aan de Universiteit van Amsterdam en voorzitter van de Commissie wetenschappelijke integriteit van de Universiteit van Amsterdam. Deze bijdrage is geschreven op persoonlijke titel.

1. Een hoge lat

Het is misschien wel de zwaarste beschuldiging die een wetenschapper kan treffen: dat hij of zij de wetenschappelijke integriteit geschonden zou hebben. Maar *wanneer* is er sprake van een schending van wetenschappelijke integriteit?

De lat ligt hoog. Volgens het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI) hoeft er namelijk nog géén sprake te zijn van een schending bij, bijvoorbeeld:

- schending van normen uit de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit;²
- tekortkomingen in de verwijzingsplicht;³
- (mogelijke) schending van iemands auteursrecht;⁴
- niet handelen conform publicatierichtlijnen van tijdschriften;⁵
- oncollegiaal gedrag;⁶
- (een patroon) van onzorgvuldigheid met betrekking tot bronvermelding;⁷ of
- schending van bronvermeldingsnormen die (ook) voor studenten gelden.⁸

Er kan dan volgens het LOWI weliswaar sprake zijn van *onzorgvuldig* (slordig of ondoordacht) handelen⁹ of zelfs *verwijtbaar onzorgvuldig* handelen,¹⁰ zonder dat dit betekent dat er sprake is van een schending van wetenschappelijke integriteit.¹¹

Maar hoe is het mogelijk dat een klacht over schending van wetenschappelijke integriteit *ongegegrond* is, terwijl er wél wordt geconcludeerd dat er (verwijtbaar) *onzorgvuldig* is gehandeld? Is het wel uit te leggen aan het brede publiek, aan studenten in het bijzonder, dat een wetenschapper die de verwijzingsnormen schendt die deze zelf aan studenten voorschrijft, geen schending begaat van wetenschappelijke integriteit?

Over die vragen gaat dit artikel. Ik zal toelichten waarom de lat zo hoog ligt, maar ook dat de klachtprocedure in de praktijk kan leiden tot verwarring.

2. Integriteit

Eerst iets over het begrip integriteit. Tegen de achtergrond van de alomtegenwoordigheid van integriteit(schendingen) in de media,¹² is het bijna niet voor te stellen dat het huidige spreken over integriteit relatief nieuw is. In de afgelopen decennia is integriteit een veelgebruikt, zelfs alledaags, begrip geworden met een prominente plaats in gedragscodes,¹³ wet- en regelgeving¹⁴ en managementtaal¹⁵ (denk aan integriteitsmanagement, instrumenten ter waarborging van integriteit, integriteitstrainingen en integriteitsdoelstellingen). Ook in de wetenschap, specifiek de ethiek, is het begrip integriteit relatief recent tot ontwikkeling gekomen. Waar integriteit tot nog niet zo heel lang geleden in belangrijke ethiek-lexicons niet eens voorkwam, en als dat wel het geval was, vooral begrepen werd in saaie termen als onkreukbaarheid, heelheid of onaantastbaarheid,¹⁶ bestrijkt integriteit nu een kleurrijk palet – variërend

2 De huidige versie is KNAW, NFWO, NWO, TO2, VH en VSNU, Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018 (Nederlandse Gedragscode 2018). Te vinden op de website van de VSNU (www.vsnunl.nl/). Cf. onder meer LOWI 2015/11, par. 5.1, 5.4; LOWI 2017/3, par. 4.1.

3 LOWI 2017/3, par. 4.5, 5.

4 LOWI 2013/2, par. 4.3.2.

5 Onder meer LOWI 2015/11, par. 5.1, 5.4; LOWI 2017/3, par. 4.1.

6 LOWI 2010/2, par. 3.

7 LOWI 2014/8, par. 4.2.4.

8 LOWI 2014/8, par. 4.2.4.

9 Cf. LOWI 2013/2, par. 4.1; LOWI 2013/6, par. 7.2.2; LOWI 2015/11, par. 5.1, 5.4; LOWI 2017/3, par. 5.

10 Cf. LOWI 2015/11, par. 5.1, 5.4. Hiervan kan ook sprake zijn bij *herhaaldelijk* onzorgvuldig handelen: LOWI 2014/8, par. 4.2.4; LOWI 2015/2, par. 4.2; LOWI 2015/9, par. 8.3.

11 Voor deze vaste lijn van het LOWI zie onder meer LOWI 2015/11, par. 5.4.

12 De wetenschap vormt daarop met bekende affaires als Stapel en Poldermans geen uitzondering.

13 Het *Institute of Business Ethics* noemt integriteit in het rijtje "Commonly used value words found in introductions/preambles to codes of ethics," zie www.ibe.org.uk (laatst geraadpleegd 4 januari 2021).

14 Cf. de US 2002 Sarbanes-Oxley Act, de EU Richtlijn Prudentieel toezicht 2013/36/EU en de EU Richtlijn inzake de voorkoming van het gebruik van het financiële stelsel voor het witwassen van geld of terrorismefinanciering 2015/849/EU.

15 Cf. L. Sharp Paine, *Managing for organizational integrity*. *Harvard Business Review* 1997, p. 106-117.

16 Zie de literatuur genoemd in J.E. Soeharno, *The Integrity of the Judge. A Philosophical Inquiry*. Aldershot: Ashgate 2009, p. 31, 32.

van morele opvattingen, legitimiteitskwesies tot de deugzaamheid zelf.¹⁷

Waar komt integriteit in de kern op neer? Uit de filosofie, specifiek de ethiek, weten we dat integriteit in beginsel een *negatieve* term is. Het gaat over datgene dat *onaangetast* is (integriteit komt van het Latijn *non-tangere* – niet aanraken), iets dat 'boven alle twijfel verheven' dient te blijven. In lijn met deze negatieve lading meent men dan ook eerder dat integriteit 'geschonden' is dan 'geslaagd' (iets dat overigens in de vele mediadiscussies over het onderwerp ook goed te zien is).

Integriteit heeft echter ook een *positieve* kant: er is immers 'iets' dat niet aangetast mag worden. Of zoals rechtsfilosoof McFall ooit treffend zei: "*in order to sell one's soul, one must have something to sell.*"¹⁸ De beroemde Duitse socioloog Max Weber noemde dit ook wel het "ereaspect"¹⁹ van een professie of instituut: datgene waarop de legitimiteit van die professie of dat instituut gestoeld is. De opkomst van integriteitscodes sinds de jaren '90 in bedrijven, professies en instituties lijkt dan ook vooral deze vraag te willen beantwoorden: wat moet – *positief* gesteld – boven alle twijfel verheven blijven?

3. De ziel van de wetenschap – over verbittering en gedrevenheid

Om bij de metafoer van McFall te blijven: wat is dan de ziel van de wetenschap die niet verkocht mag worden?

Daarover wordt, gelet op de vele nationale en internationale gedragscodes wetenschappelijke integriteit – die de laatste decennia²⁰ als paddenstoelen uit de grond zijn geschoten – gevarieerd gedacht.²¹

Deze codes beschrijven een keur aan waarden, normen, principes, standaarden, regels, deugden, (zorg)plichten en goede, kwestieuze of slechte praktijken.²² Denk aan:

- *epistemische eisen* zoals controleerbaarheid, waarachtigheid, transparantie en objectiviteit;
- (*morele*) *deugden* of plichten van wetenschappers zoals onafhankelijkheid of betrouwbaarheid;
- *zorgplichten* voor wetenschappelijke instellingen, waaronder het zorgdragen voor een veilige onderzoeksomgeving en het genereren van maatschappelijke impact;
- *gewoonteregels* of regels omtrent de omgang tussen wetenschappers, denk aan eerlijkheid met betrekking tot geven van *credits*, of het vragen van toestemming voor vermelding als auteur, of
- *juridische normen*, bijvoorbeeld met betrekking tot proefpersonen of proefdieren, of diefstal van gegevens.²³

In deze verscheidenheid valt wel een rode draad te ontwaren. De bovengenoemde Max Weber sprak aan het einde van zijn leven de rede *Wetenschap als beroep* uit. In die rede, die misschien zelfs verplichte kost zou moeten zijn voor jonge wetenschappers, gaat hij in op wat de "innerlijke roeping tot de wetenschap"²⁴ inhoudt.

17 Cf. J. Harris, Williams on Negative Responsibility and Integrity. *Philosophical Quarterly* 1974/24(96), p. 265-273; L. McFall, Integrity. *Ethics* 1987(98), p. 5-20; M. Halfon, *Integrity. A Philosophical Inquiry*. Philadelphia Temple University Press 1989; C. Calhoun, Standing for Something. *The Journal of Philosophy* 1995/92(5), p. 235-260; H. Ramsay, *Beyond Virtue: Integrity and Morality*. London: Macmillan 1997; J. Doherty, *Public Integrity*. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1999; D. Cox, D., M. La Caze & M.P. Levine, *Integrity and the Fragile Self*. Aldershot, Hampshire: Ashgate 2003; D. Cox, M. La Caze & M.P. Levine, Integrity. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/integrity/>>.

18 McFall 1987, p. 10.

19 Max Weber, *Wetenschap als beroep / Politiek als beroep*. Nijmegen: Vantilt 2012, p. 52.

20 Ook in Nederland: de Nederlandse Gedragscode dateert van 2004 en het LOWI werd een jaar eerder opgericht (over deze ontwikkelingen zie Kees Schuyt, *Tussen fout en fraude Integriteit en oneerlijk gedrag in het wetenschappelijk onderzoek*. Leiden University Press 2014, p. 19 en 79-81).

21 Cf. S.P.J.M. Horbach & W. Halfman, Promoting Virtue or Punishing Fraud: Mapping Contrasts in the Language of 'Scientific Integrity'. *Sci Eng Ethics* 2017/23, p. 1461-1485.

22 Voor een mooi overzicht zie R. Peels, J. de Ridder, T. Haven & L. Bouter, Value pluralism in research integrity. *Res Integr Peer Rev* 4, 18 (2019). De auteurs putten uit een groot aantal codes, waaronder de ALLEA, All European Academies (2017), *European Code of Conduct for Research Integrity* 2017 (ALLEA Code 2017) en de Nederlandse Gedragscode 2018.

23 Zie Peels, De Ridder, Haven & Bouter 2019, p. 5.

24 Weber 2012, p. 13. Zie D.B. Resnik, *The ethics of science. An introduction*. London: Routledge 1998 (ch. 3) over de vraag in hoeverre wetenschap een beroep betreft.

Verbittering

Maar voordat hij dat doet, zet Weber de toehoorder met beide benen op de grond. Weber zegt dat je aan jonge wetenschappers “de volgende gewetensvraag” moet stellen:

“Denkt u dat u het volhoudt dat jaar in jaar uit de ene na de andere middelmatige figuur boven u uitstijgt, zonder dat u vanbinnen verbitterd en verloren raakt?”

Weber vervolgt:

“Dan krijg je telkens weer hetzelfde antwoord: ‘Natuurlijk, ik leef immers voor mijn roeping!’ Ik heb echter maar heel zelden meegemaakt dat iemand dat uithield zonder innerlijke schade op te lopen.”²⁵

Waar gedrevenheid is, ligt kennelijk de kans op verbittering op de loer. Het is een samenspel dat in de praktijk van wetenschappelijke integriteit helaas een alledaags fenomeen is: verbittering omdat iemand is gepasseerd voor een hoogleraarschap, verbittering omdat iemand niet is geciteerd terwijl die meende de eerste te zijn die iets had bedacht, verbittering uit jaloezie omdat een collega meer financiering krijgt of de media beter lijkt te bespelen. Niet zelden vormt dergelijke verbittering de achtergrond van integriteitsklachten. Veelzeggend is dat de KNAW in 2019 zelfs een symposium heeft gewijd aan ‘malafide klachten’ en ‘malafide klagers’ over wetenschappelijke integriteit.²⁶

Gedrevenheid

Maar er is ook, en in de eerste plaats, gedrevenheid. “Niets is voor de mens van waarde wat hij niet met gedrevenheid doen kan”, zegt Weber.²⁷ Het gaat om volledige toewijding aan de *zaak*, of – zoals Weber in navolging van de filosoof Socrates zegt – het gaat om de ‘godheid’ of de ‘daimon’ die over een zaak heerst.²⁸

Beroemd is het relaas dat Socrates de Atheners vertelde dat hij zich door een ‘godheid’ of een ‘daimon’ gedreven voelde om te zoeken naar waarheid.²⁹ Zijn werkwijze was simpel: mensen bevragen om er zo achter te komen of ze *echt* iets wisten of slechts *meenden* iets te weten. Hij legde hen, zogezegd, langs de “maatstaf van de god”³⁰: beter te weten iets niet te weten dan – de “domheid van de ergste soort”³¹ – *menen* iets te weten terwijl je het niet weet.

Sinds Socrates is deze daimon het klassieke symbool geworden voor de innerlijke gedrevenheid van de wetenschapper: compromisloos het *weten-niet-te-weten* te stellen boven het *menen-te-weten*: zijn boven schijn, falsificatie boven verificatie en feit boven mening.

4. Prudentie en de alledaagsheid van de wetenschap

Als deze gedrevenheid de integriteitskern – de ‘beschermwaardige ziel’ – van de wetenschap vormt, ligt er dus een verantwoordelijkheid op alle wetenschappers om ervoor te zorgen dat deze kern wordt beschermd in het alledaagse geweld van publicatiecijfers, gewonnen beurzen, bevorderingsbeleid, binnengehaalde financiering, wetenschapsprijzen, valorisatie, impact, politieke of morele opvattingen, lucratief contractonderzoek en wat al niet meer. Over de waarde van al deze belangen van en voor de wetenschap mag men (sterk) van mening verschillen,³² maar niet over de kern drijfveer: het kritische waarheidsstreven door constante bevraging. Dat vormt de niet aan te tasten ziel van de wetenschap – de grondslag van haar legitimiteit.

25 Weber 2012, p. 13.

26 KNAW, *Malafide klachten over wetenschappelijke integriteit* op 25 november 2019. Zie <https://knaw.nl/nl/actueel/agenda/malafide-klachten-over-wetenschappelijke-integriteit> (laatst geraadpleegd 4 januari 2021).

27 Weber, 2012, p. 14.

28 Cf. Weber 2012, p. 89-90; ook 31: “Al naar gelang zijn diepste overtuiging is voor ieder individu het een de duivel en het andere de god, en iedereen moet de individuele keuze maken wat voor hem de god is en wat de duivel.”

29 Plato, *Apologie*. Verzameld werk. Amsterdam: Bert Bakker 2011, 23a1-eind.

30 Plato 2011, 23b.

31 Plato 2011, 29b1.

32 Cf. de bijdragen in A. Verbrugge en J. van Baardewijk (red.), *Waar toe is de universiteit op aarde. Wat is er mis? En hoe kan het beter?* Amsterdam: Boom 2014.

Deze mooie woorden laten onverlet dat de radicaal kritische geest van Socrates hem ook de *gifbeker* bracht.

Om tegenwoordig in de wetenschap te *overleven*, zijn al die andere zaken – publicatiecijfers, ranglijsten, wetenschapsprijzen, (externe) financiering, valorisatie en soms een flinke dosis politieke of morele correctheid – soms kennelijk van (levens)belang. In de afgelopen decennia is het wetenschappelijk 'bedrijf' ingrijpend veranderd: er werken meer mensen dan ooit tevoren, er gaan miljarden in om uit zowel publieke als private financieringsbronnen, de complexiteit van onderzoek is toegenomen en dat geldt ook voor het palet aan verantwoordingseisen waaronder de roep om valorisatie. En laten we vooral ook niet vergeten: de wetenschap is voor veel mensen eenvoudigweg een vorm van broodwinning geworden.³³ Gedrevenheid en verbittering gaan ook hier hand in hand.³⁴ Jarenlang niets publiceren omdat het onderzoek op een aporie is gestuit (zoals de beroemde filosoof Immanuel Kant overkwam), leidt tegenwoordig onmiskenbaar tot het einde van een wetenschappelijke loopbaan.

Maar wanneer is het dan *goed*? Parallel aan de veranderingen in de wetenschap in de afgelopen decennia, is er de afgelopen decennia werk gemaakt van de beantwoording van juist deze vraag. Dat is goed te zien aan de al eerder genoemde nationale en internationale gedragscodes. De daarin gemaakte uitwerkingen in waarden, standaarden, principes, deugden en *best, questionable and bad practices* willen nadere duiding geven aan het eraspect van de wetenschap in het krachtenveld van allerlei belangen, dilemma's en verleidingen.³⁵

De codificatie laat onverlet – en spoort er juist toe aan³⁶ – dat er ruimte moet blijven voor waar het bij integriteit in de kern om gaat: het in telkens wisselende omstandigheden maken van de juiste *afweging*.³⁷ In de ethiek wordt hiervoor het woord *prudentie* of *praktische wijsheid* gebruikt³⁸: wikken en wegen ten aanzien van zowel normen als feiten.

Zo wordt in de ALLEA code expliciet overwogen dat de inhoud daarvan aan voortdurende interpretatie onderhevig is, die weer per context kan verschillen:

“Interpretation of the values and principles that regulate research may be affected by social, political or technological developments and by changes in the research environment. An effective Code of Conduct for the research community is, therefore, a living document that is updated regularly and that allows for local or national differences in its implementation.”³⁹

Er zal dus steeds moeten worden afgewogen wanneer het goed is. Dit past bij de aard van de wetenschap: methoden en discussies lopen sterk uiteen per wetenschapsgebied en vormen steeds ook zelf weer het onderwerp van kritiek. Het is dan ook weinig verrassend dat gedragscodes telkens weer geüpdatet worden. De concretisering van de ziel van de wetenschap – het concrete antwoord op de vraag wat wetenschappelijke integriteit inhoudt – is dan ook geen statisch gegeven, maar een zaak van continue, prudente herijking door de academische gemeenschap.

5. Schendingen van wetenschappelijke integriteit – breed en smal

Nu kom ik bij de vraag, wanneer wetenschappelijke integriteit *geschonden* is. Kort gezegd, kan deze vraag breed of smal worden opgevat.⁴⁰ In brede zin is de vraag, waar *schiet* de wetenschap *tekort* in het boven twijfel stellen van haar eraspect? In smalle zin is de vraag, welke gedragingen kwalificeren als te sanctioneren schendingen?

-
- 33 H. Freeland Judson, *The great betrayal*. Orlando: Harcourt 2004, p. 24-42; Resnik 1998, p. 3, 4; Schuyt 2014, p. 17-34.
- 34 Zie Verbrugge en Van Baardewijk 2014 en in het bijzonder de bijdrage van H. Dijkstra, F. Huisman, F. Miedema en W. Mijndert, *Wetenschap in transitie. Zeven zorgen voor de universiteit* (p. 111-124); R. Dekker, *Het excellentietraject. Discussies over wetenschap, onderwijs en de universiteit*. Amsterdam: Panchaud 2015; en M. Berg en B. K. Seeber, *The slow professor. Challenging the culture of speed in the academy*. Toronto: UTP 2016.
- 35 Zie de prikkelende lijst van 50 case studies in Resnik 1998, p. 179-200. Zie ook Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), J. Heilbron en werkgroep J.H. Koeman, K. van Berkel, C.J.M. Schuyt, W.P.M. van Swaaij en secretaris J.D. Schiereck, *Wetenschappelijk onderzoek: dilemma's en verleidingen*. Amsterdam 2005 (te vinden op www.knaw.nl, laatst geraadpleegd 5 januari 2021).
- 36 Nederlandse Gedragscode 2018, p. 14.
- 37 Nederlandse Gedragscode 2018, p. 14.
- 38 De notie ontleen ik aan Aristoteles, cf. *Ethica Nicomachea* II.6:1107a1.
- 39 ALLEA Code 2017, Preamble.
- 40 Over het onderscheid tussen 'straffende' tucht (hier: smal begrip) en tucht als bevordering van een binnen de gemeenschap vigerende norm (hier: breed begrip) zie het fraaie werk van M. Foucault, *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen: Historische Uitgeverij 1989, p. 237 (*Surveiller et punir. Naissance de la prison* 1975, vertaald door Vertalerscollectief).

Breed – voortdurend tekortschieten door vele actoren

Breed opgevat, betreft de schendingsvraag de vraag: waar schiet wetenschap tekort in het op prudente wijze continue boven twijfel stellen van haar “beschermwaarde ziel”?

Het is logisch dat integriteit, zo begrepen, een voortdurend tekortschieten blootlegt. De Nederlandse Gedragscode 2018 bevat bijvoorbeeld naast harde minimumnormen zoals “verzin geen data”⁴¹ ook *streefnormen* zoals “optimale precisie”⁴² en “vermijd dat de (...) beoordeling van de resultaten en de weging van mogelijke verklaringen worden bepaald (...) door buiten-wetenschappelijke belangen, argumenten of voorkeuren (bijvoorbeeld commerciële of politieke).”⁴³ Laten we wel zijn: een wetenschapper is nooit zorgvuldig genoeg, nooit onafhankelijk genoeg en nooit objectief genoeg. Iedere wetenschapper weet dat hij of zij voortdurend tekortschiet. Schendingen van wetenschappelijke integriteit gebeuren dus aan de lopende band.

En niet alleen door individuele wetenschappers. Ook universiteiten, tijdschriftredacties, wetenschapsjournalisten, *peer reviewers* en onderzoeksfinanciers hebben eigen verantwoordelijkheden ten aanzien van wetenschappelijke integriteit. Wat die verantwoordelijkheden inhouden en hoe zich die tot elkaar verhouden, is verre van uitgekristalliseerd en vereist voortdurende doordenking. Maar duidelijk is dat zij allen tekort kunnen schieten als het gaat om de waarborging van wetenschappelijke integriteit.

Zo is het aan de instelling om de juiste “onderzoekscultuur” – een veilige, inclusieve en open cultuur waarin onderzoekers zich verantwoordelijk en aanspreekbaar voelen, dilemma’s kunnen delen en gemaakte fouten kunnen bespreken zonder bang te hoeven zijn voor de consequenties⁴⁴ – te creëren, te zorgen dat er “heldere instructies” en “protocollen” zijn en om de “aandacht voor wetenschappelijke integriteit in het onderwijs” te verankeren.⁴⁵ Te denken valt ook aan het zorgdragen voor adequate supervisie en intervisie,⁴⁶ het tegengaan van intimidatie (voor zover relevant voor wetenschappelijke integriteit), (meldings)procedures ten aanzien van mogelijk wangedrag, aandacht voor ethiek bij aanname en promotie van personeel, open toegang tot bronnen en duidelijke regels voor de omgang met mens en dier. Ook hier is (helaas) sprake van een voortdurend tekortschieten.

Ik benadruk hier de – in de gedragscodes uitgebreid beschreven – verantwoordelijkheden en zorgplichten van de *instellingen*,⁴⁷ omdat bij de schendingsvraag de nadruk mijns inziens te veel wordt gelegd op *individuele* wetenschappers. Terwijl de cultuur waarin zij opereren soms net zo belangrijk is, en niet zelden ook bepalend.⁴⁸

Smal – te sanctioneren schendingen⁴⁹

Smal opgevat, betreft de schendingsvraag de vraag: welke gedraging kwalificeert, op grond van de vigerende procedures en normen, als een *te sanctioneren*⁵⁰ schending van wetenschappelijke integriteit?

Deze sanctiebevoegdheid ligt bij het bestuur van de instelling – in de meeste gevallen een universiteit. Nadat het bestuur heeft vastgesteld of (i) er sprake is van een schending van wetenschappelijke integriteit, beslist het (ii) of er sanctie volgt en welke. Voor de eerste vraag (wel of geen schending van wetenschappelijke integriteit) dient het bestuur advies in te winnen van een commissie wetenschappelijke integriteit en, in bepaalde gevallen, een tweede

41 Nederlandse Gedragscode 2018, p. 17.

42 Nederlandse Gedragscode 2018, p. 13.

43 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 3.3, nrs. 16, 17 en 18. Zie ook Resnik 1998, p. 149.

44 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 4.1.

45 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 4.3, nrs. 7 en 8, par. 4.2. nr. 2. In de woorden van Freeland Judson gaat het hierbij niet om “a class once a week for a semester, but the day-to-day practice of a well-run laboratory – the example in action of a mentor,” Freeland Judson Harcourt 2004, p. 371.

46 Schuyt waarschuwt dat een samenstel van complexe gedragsfactoren, waarbij individuele en systeemkenmerken met elkaar verknoot zijn, aanleiding kan geven tot wetenschappelijk wangedrag en tot oneerlijke gedragingen (te ambitieuze personen die zich onttrekken aan supervisie of intervisie, te geringe controle (peer review, peer pressure) en het negeren van vroege signalen van afwijkend gedrag), Schuyt 2014, p. 77, 78.

47 Cf. Resnik 1998 (ch. 7 “Ethical issues in the laboratory”); Freeland Judson 2004 (ch. 9: “Laboratory to law: the problems of institutions when misconduct is charged”); en A. Kretser, D. Murphy, S. Bertuzzi et al. Scientific Integrity Principles and Best Practices: Recommendations from a Scientific Integrity Consortium. *Sci Eng Ethics* 2019/25, p. 327–355.

48 Cf. het proefschrift van T. Haven, *Towards a Responsible Research Climate. Findings from academic researchers in Amsterdam*. VU DISS 2021.

49 Het valt Horbach & Halfman 2017, p. 1481, op dat hoewel integriteit in codes veelal nog als waarde of deugd wordt begrepen, in beleidsdocumenten het bereik smaller wordt en de nadruk vooral komt te liggen op repressie.

50 Onder sanctioneren versta ik zowel het opleggen van sancties als het treffen van maatregelen als bedoeld in de Gedragscode 2018, par. 5.3.

advies van het LOWI. Voor de tweede vraag (welke sanctie) hoeft het bestuur geen advies in te winnen (voor de procedurele aspecten verwijst ik naar de bijdrage van Judith Zweistra in deze bundel).

Het bereik van te sanctioneren gedragingen is zeer beperkt. Achtergrond is dat – anders dan veel andere professies en sectoren – de wetenschappelijke gemeenschap nauwelijks regulering kent. Externe regulering doet immers per definitie af aan het autonome, kritische en onafhankelijke gehalte van de wetenschap. Hier staat een publiek belang op het spel, namelijk van bevordering van een kritisch waarheidsstreven zonder welke een vrije samenleving niet mogelijk is.⁵¹ Aan de wetenschap wordt daarom ook autonomie *ge Gund*, bijvoorbeeld door (publieke) financiering en levenslange benoemingen.

Te veel regulering kan deze onafhankelijkheid en vrijheid van de wetenschap aantasten. Zo vormen de door de instelling te nemen maatregelen als gevolg van een integriteitsschending één van de weinige manieren om bijvoorbeeld benoemingen voor het leven te doorbreken of promoties te laten schorsen. Te veel regulering kan ook een obstakel vormen voor het grensverleggend karakter van de wetenschap. Wetenschap gaat per definitie over onbekend terrein en er zullen hoe dan ook fouten worden gemaakt. Te veel tucht haalt de lucht eruit die de wetenschap nodig heeft om zich in vrijheid en door *trial and error* te ontwikkelen.⁵²

Het is daarmee vooreerst aan de wetenschappelijke gemeenschap zelf om integriteit te waarborgen. Iedere actor heeft daarin – in de beste wetenschappelijke traditie – een verantwoordelijkheid om zichzelf en de ander kritisch te bevragen, of dat nu is via de openbare verdediging van proefschriften, kritische publicaties en recensies, *peer review*, fora of symposia. De primaire drijfveer van de wetenschap – het kritisch waarheidsstreven door continue bevraging – vormt daarmee ook de motor van het zelfcorrigerend vermogen van de wetenschap.⁵³

Maar het zelfcorrigerend vermogen van de wetenschap werkt niet altijd,⁵⁴ met name niet als er sprake is van kwade opzet. Dan moet *zelfcorrectie*, in de woorden van Schuyt, plaats maken voor *zelfregulering*.⁵⁵

Uitsluitingen

Zelfregulering ziet maar op een beperkt bereik. Zo zijn de volgende drie categorieën uitgesloten:

1. heel wat potentiële *schenders*: instellingen, onderzoeks- of vakgroepen, tijdschriftredacties en personen die geen wetenschapper zijn maar wel bij het onderzoek betrokken zijn, zoals ondersteunend personeel, studenten of participerende burgers;
2. regulier *wetenschappelijk debat*⁵⁶ waaronder methodologische discussies, professioneel verschil van inzicht,⁵⁷ maar ook eerlijke fouten⁵⁸ of zelfs blunders⁵⁹ in de wetenschap; en
3. integriteitsklachten die in feite neerkomen op ruzies of geschillen die in de kern niet met de wetenschapsbeoefening als zodanig te maken hebben.⁶⁰ Die zijn overgelaten aan de rechter of andere vormen van geschilbeslechting.

Het mag duidelijk dat deze categorieën wel vallen onder het *brede* begrip van integriteitsschendingen, wat natuurlijk bij uitstek geldt voor de tweede categorie – regulier wetenschappelijk debat.

51 Zie Philip Kitcher, *Science in a Democratic Society*. Lanham: Prometheus 2011; zie ook de bijdragen in K. van Berkel, C. van Bruggen, *Academische vrijheid. Geschiedenis en actualiteit*. Amsterdam: Boom 2020.

52 Cf. J.E. Soeharno, Een nieuw panopticon: over het doel van tuchtrecht. *Ars Aequi* 2016, p. 498.

53 Kees Schuyt verwijst naar de oprichting van de Royal Society (met als prachtige motto *nullius in verba*) in de 17e eeuw, waarbij werd vooropgesteld dat wetenschapsbeoefenaren oordelen over het werk van wetenschapsbeoefenaren; Schuyt 2014, p. 162.

54 Voor voorbeelden zie Schuyt 2014, p. 160f; Freeland Judson 2004, p. 244-286.

55 Schuyt 2014, p. 159-174.

56 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.4, nr. 5.

57 Dit betreft geen categorische uitsluiting, wel is de commissie tot uitsluiten bevoegd, Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.4, nr. 7 sub a.

58 Schuyt 2014, p. 89-90; Resnik 1998, p. 54 maakt in dit opzicht het onderscheid tussen *dishonesty* en *error*.

59 Schuyt 2014, p. 90, 139; zie ook het overlijdensbericht van The Guardian over Freeman Dyson, die heilig geloofde in de waarde van blunders in de wetenschap (The Guardian view on scientific progress: it's important to get things wrong. *The Guardian* 8 Maart 2020).

60 Nederlandse Gedragscode 2018, p. 10, nr. 4.

Tegengesteld aan de drijfveer

Welke schendingen van wetenschappelijke integriteit lenen zich dan *wel* voor regulering? Het basisbeginsel is eigenlijk heel simpel: wanneer de gedraging *tegengesteld* is aan de kern drijfveer van de wetenschap. Wanneer het *weten-niet-te-weten* niet meer boven het *menen-te-weten* is verheven, maar sprake is van *doen alsof je het (zelf) weet*.

In de kern is dit het geval bij fabricage, vervalsing of plagiaat: de drie doodzonden van de wetenschap. Overigens kan plagiaat wellicht een wat lichter vergrijp lijken, maar in de woorden van Freeland Judson:

“what plagiarism may lack in turpitude it more than makes up in ubiquity.”⁶¹

Het haaks handelen op de basis drijfveer van de wetenschap schendt het vertrouwen in de wetenschap. Er is immers sprake van een kennisasymmetrie. Anderen dan de onderzoeker zelf kunnen of zullen niet nagaan hoe de onderzoeker (zelfstandig) tot zijn of haar conclusies is gekomen, maar moeten daarop kunnen vertrouwen.⁶² Deze vertrouwensrelatie wordt zwaar geschonden als een wetenschapper doet alsof hij het (zelf) weet terwijl hij niet (zelf) weet. Freeland Judson spreekt ook niet voor niets van “The Great Betrayal.”⁶³

Maar let wel, fabricage, falsificatie of plagiaat zijn niet voldoende en niet noodzakelijk om te spreken van een schending van wetenschappelijke integriteit.

Niet voldoende, omdat de grens van het geoorloofde mede bepaald zal worden door het wetenschapsgebied en de ernst van de gedraging. Sommige wetenschapsgebieden staan bepaalde praktijken onder voorwaarden toe, zoals het weglaten van extreme scores of negatieve uitkomsten, zonder dat dit een schending hoeft op te leveren.⁶⁴ En er zijn ook *questionable research practices* zoals *hoaxing*, *forging*, *trimming* en *cooking*.⁶⁵ Soms is er sprake van grensoverschrijdend gedrag, maar soms valt het gedrag nog te kwalificeren als gewoonweg slechte wetenschap, aldus Schuyt.⁶⁶ In die gevallen hoeft er geen sprake te zijn van een schending van wetenschappelijke integriteit, maar wordt het menens wanneer er een duidelijke intentie is om anderen bewust op het verkeerde been te zetten.⁶⁷

Schendingen van integriteit zijn ook niet noodzakelijk beperkt tot fabricage, falsificatie of plagiaat. Ook strafrechtelijke normschendingen, bijvoorbeeld met betrekking tot de behandeling van proefpersonen of proefdieren, kunnen tot de vaststelling van een schending leiden.

En de Nederlandse Gedragscode 2018 noemt verder nog factoren die, afhankelijk van de context, aanleiding *kunnen* geven tot de vaststelling van een schending van wetenschappelijke integriteit, zoals wanneer:

- bij onderzoek dat in opdracht van of door derden wordt gefinancierd niet vermeld wordt wie de opdrachtgever of financier is;
- de keuze voor onderzoeksmethode, data-analyse, beoordeling van de resultaten en weging van mogelijke verklaringen wordt bepaald door commerciële of politieke belangen;
- de wetenschapper niet expliciet is over onzekerheden en contra-indicaties;
- de onderzoeksdata na afloop van het onderzoek niet publiek beschikbaar worden gemaakt;
- onderzoeksresultaten al aan het brede publiek worden gecommuniceerd voordat voldoende zekerheid bestaat over de resultaten; en
- het werk van andere onderzoekers op onbehoorlijke wijze wordt vertraagd of belemmerd.⁶⁸

Tenslotte benoemt de Nederlandse Gedragscode 2018 de valse beschuldiging van een integriteitsschending zelf als een gedraging die de wetenschappelijke integriteit schendt.⁶⁹ Deze kan immers tot doel hebben om een collega *mond dood* te maken: een goed getimede klacht, bijvoorbeeld, kan een succesvolle loopbaan van een veelbelovende (jonge)

---

61 Freeland Judson 2004, p. 173, 174. Juist in een gemeenschap die werkt met schaarse middelen en waar aanzien en erkenning belangrijke drijfveren zijn, mag niet lichtvaardig worden omgegaan met toe-eigening van het werk van anderen. Over de beschermingsratio van het plagiaatverbod en (deels overlappende) regels van auteursrecht regels verwijs ik naar de bijdrage van Peter Blok aan deze bundel.

62 Schuyt, 2014, p. 59.

63 Freeland Judson 2004.

64 Zie Schuyt 2014, p. 67.

65 Schuyt 2014, p. 59 en 153-157.

66 Schuyt 2014, p. 156.

67 Schuyt 2014, p. 154.

68 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.1 onder A, respectievelijk normen 7, 18, 36, 45, 53, 58.

69 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 3.7, norm 60: “Uit geen beschuldiging van schending van de wetenschappelijke integriteit waarvan men weet of had moeten weten dat deze onjuist is.”

wetenschapper in de kiem smoren. Het is een triest gegeven dat alleen al de beschuldiging van een schending de reputatie van een wetenschapper ernstig kan beschadigen.

Kortom: te sanctioneren schendingen van wetenschappelijke integriteit kennen een hoge lat. In de kern genomen komen alleen gedragingen die haaks staan op de kernrijfveer van de wetenschap voor *zelfregulering* in aanmerking, terwijl het overige is overgelaten aan het *zelfcorrigerend* vermogen van de academische gemeenschap.

6. Door elkaar lopen van schendingsbegrippen in de klachtprocedure

Het blijkt niet altijd even gemakkelijk om de twee vormen van schendingen – breed en smal – van elkaar te onderscheiden. Dit kan in een tweetal opzichten leiden tot verwarring in de klachtprocedure⁷⁰ met betrekking tot wetenschappelijke integriteit.

Hoge klachtdrempel versus lage beoordelingsdrempel

In lijn met het smalle begrip van integriteitsschendingen is de klachtdrempel hoog. Wie wil klagen over een vermeende schending van wetenschappelijke integriteit, kan niet klagen over het feit dat iemand *onbehoorlijk* (e.g. onzorgvuldig, bedenkelijk of onhoffelijk) heeft gehandeld of bijvoorbeeld de verkeerde wetenschappelijke methode heeft gebruikt. Een klacht moet (onderbouwd) gaan over de *zwaarste* kwalificatie: een veronderstelde schending van de wetenschappelijke integriteit. Anders is de klacht niet-ontvankelijk.⁷¹ Een hoge lat dus.

Maar in de praktijk gebeurt het nogal eens dat het bestuur van de instelling, op advies van een commissie wetenschappelijke integriteit of het LOWI, tot de conclusie komt dat er weliswaar géén sprake is van een schending van wetenschappelijke integriteit (het smalle begrip), maar wel sprake is van ‘lichter’ wangedrag (het brede begrip). Het LOWI hanteert, zoals in de inleiding gezegd, daartoe de kwalificaties *onzorgvuldig gedrag* en *verwijtbaar onzorgvuldig gedrag* (terwijl de Nederlandse Gedragscode 2018 de kwalificaties *bedenkelijk gedrag* en *lichte tekortkoming* hanteert⁷²). Maar let wel: de klacht zal met deze kwalificaties steeds *ongegrond* zijn: de klacht mocht immers alleen gaan over de zwaarste categorie, namelijk schendingen van wetenschappelijke integriteit (smal begrepen).

Stel dat er in een klachtprocedure sprake is van een patroon van onzorgvuldigheden met betrekking tot bronvermelding. De instelling kan tot de conclusie komen dat er geen sprake is van schending van wetenschappelijke integriteit, bijvoorbeeld omdat de gewraakte passages niet de presentatie van het eigen onderzoek betroffen. Maar de instelling kan ook concluderen dat het handelen onzorgvuldig was, bijvoorbeeld omdat het allemaal wel erg slordig was. Géén gegronde klacht, toch een veroordelende uitspraak.

Dat de beoordelingsdrempel lager ligt dan de klachtdrempel is – tuchtrechtelijk bezien – ongewoon en kent geen duidelijke parallel met de tuchtstelsels van andere vrije beroepen, zoals advocaten, artsen of notarissen. Overigens hanteren deze – en andere – tuchtstelsels een lagere klachtdrempel, namelijk van schending van de te verwachten *behoorlijkheid, betamelijkheid of zorgvuldigheid* die van de beroepsbeoefenaar mag worden verwacht. De bovengenoemde klacht over slordige bronvermelding zou dan *gegrond* zijn: er is immers onzorgvuldig gehandeld. In zo'n geval hoeft een schending van (wetenschappelijke) integriteit helemaal niet in beeld te komen: niet in de klacht en niet in de kwalificatie.

70 Ik karakteriseer de klachtprocedure hierna (ook) als tuchtprocedure. Deze is in de afgelopen jaren van karakter veranderd. De klachtenprocedure is destijds in het leven geroepen om het instellingsbestuur te helpen bij het maken van een zorgvuldige afweging bij potentiële misstanden. Het bestuur kon daartoe advies inwinnen van een commissie wetenschappelijke integriteit en het LOWI. Mijns inziens is het zwaartepunt de afgelopen jaren verschoven naar de procedure bij de commissie, die als een quasi-tuchtrechter is gaan fungeren: klagen gebeurt vaker direct bij de commissie die vervolgens partijen (klager en beklaagde) op tegenspraak hoort, waarbij de beslissing van het instellingsbestuur om eventueel rechtspositionele sancties of maatregelen te treffen een sluitstuk vormt. Deze procedure is de afgelopen jaren ook meer gejuridiseerd: niet zelden staan er advocaten aan weerszijden. Deze ontwikkeling stelt scherpere eisen aan de rechtsbescherming die partijen toekomt, wat (mede) de achtergrond vormt van mijn kritische opmerkingen.

71 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.4, nr. 3.

72 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.2.

Het huidige stelsel kan echter leiden tot de verwarrende en soms verrassende situatie dat de klacht *ongegrond* wordt verklaard (geen schending) maar het gedrag toch wordt *veroordeeld* (wel (verwijtbaar) onzorgvuldig). De betrokken wetenschapper kan bijvoorbeeld menen dat hij of zij hier onvoldoende op voorbereid kon zijn in het verweer (dat immers op de klacht was gericht⁷³) en dat daarmee zijn of haar recht op een eerlijk proces is geschonden. Daarentegen kan het brede publiek juist menen dat de wetenschapper er ten onrechte met een sisser vanaf is gekomen: hoe kan het dat terwijl er van alles aan de hand is, de klacht toch ongegrond is?

Het zou mijns inziens beter zijn om – zoals ook in andere tuchtstelsels gebruikelijk is – de klachtdrempel en de beoordelingsdrempel gelijk te trekken. Dan zou ofwel de klachtdrempel omlaag moeten ofwel de beoordelingsdrempel omhoog, steeds met als doel dat de beoordeling en sanctionering (sancties of maatregelen) geheel binnen het bereik van de klacht vallen. Wat betreft de optie van een lagere klachtdrempel hanteren de meeste tuchtstelsels, als gezegd, niet de zware klachtdrempel van een schending van integriteit. Het is mogelijk om hierbij aansluiting te zoeken, zodat ook lichtere tekortkomingen kunnen worden vastgesteld en daaraan sancties of maatregelen kunnen worden verbonden. Maar met het oog op de bijzondere positie van de wetenschap met de gewenste lage graad van regulering (zie hierboven; en met het oog op de gebrekkige rechtsbescherming, zie hierna), zou ik kiezen voor de andere optie. Namelijk om de klachtdrempel hoog te houden maar vervolgens consequent lichtere beoordelingen – anders dan bijvoorbeeld als een overweging ten overvloede⁷⁴ – buiten het bereik van de procedure te laten vallen.

Ongewisse straf

Een tweede bron van mogelijke verwarring ligt in het verlengde hiervan. Er is namelijk geen eenduidige catalogus voor sancties en maatregelen. De Nederlandse Gedragscode 2018 geeft aan dat de instelling – mits passend en proportioneel – een heel palet van (rechtspositionele) sancties en maatregelen kan treffen, zowel ten aanzien van de beklagde als tegen anderen, zonder beperkingen.⁷⁵ Maar de omlijning is niet sluitend,⁷⁶ en ook het onderscheid tussen maatregelen en sancties niet helder.⁷⁷ De onduidelijkheid over het sanctie- en maatregelenpalet (en over het onderscheid daartussen) kan ertoe leiden dat de beklagde ook bij *ongeponde* klachten de indruk kan krijgen *gestraft* te worden. De Gedragscode 2018 zegt hierover:

“Als na onderzoek niet-naleven van één of meer normen is komen vast te staan, is aan de orde of het geboden is sancties op te leggen en/of andere maatregelen te treffen. Daarbij is onder andere van belang of het gaat om een ‘schending van de wetenschappelijke integriteit’, of ‘bedenklijk gedrag’, dan wel een ‘lichte tekortkoming’.”⁷⁸

Met andere woorden: de klacht kan ongegrond zijn, maar als er toch geoordeeld wordt dat er sprake is van, bijvoorbeeld, onzorgvuldig gedrag, kunnen er alsnog (sanctionerende) maatregelen volgen. De betrokken

73 Dit geldt te meer bij verrassingsbeslissingen, bijvoorbeeld wanneer een commissie of het LOWI de klacht geheel ongegrond acht, maar nog wel iets anders is tegengekomen in het dossier dat als ‘onzorgvuldig’ wordt bestempeld.

74 Daarbij geldt natuurlijk dat het instellingsbestuur altijd al maatregelen kan nemen, ook los van een klachtprocedure.

75 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.3 geeft geen omlijning van het sanctiepakket.

76 Voor een keur aan maatregelen zie ook Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.3: “De instelling beschikt ten eerste zelf over bevoegdheden tot het opleggen van rechtspositionele sancties in ernstige gevallen, bijvoorbeeld berisping, overplaatsing, degradatie of ontslag. Daarnaast kan de instelling bevorderen dat de bevoegdheid als promotor op te treden wordt opgeschort. Verder kan de instelling het nodig achten om zich te wenden tot instanties die belast zijn met toezicht of bevoegd zijn (andere) bestuursrechtelijke, tuchtrechtelijke of strafrechtelijke sancties op te leggen. (...) Los van de vraag of een sanctie moet worden opgelegd, is van belang dat steeds bezien wordt of het nodig is andere passende maatregelen te treffen. (...) Ook als voor sancties geen aanleiding is, kan niet-naleven van de normen niet onbesproken blijven. Steeds moeten onderzoekers elkaar, hun ondergeschikten, hun begeleiders, hun projectleiders, onderzoeksdirecteuren en leidinggevenden daarop aanspreken, om te zorgen dat de kwaliteitszorg wordt verbeterd, herhaling wordt voorkomen en nadelige gevolgen worden hersteld of beperkt (bijvoorbeeld door rectificeren of terugtrekken van publicaties). Het instellingsbestuur treft hiertoe zelf maatregelen of spreekt anderen erop aan. Hierbij kan het verschil maken of het gaat om een schending van de wetenschappelijke integriteit, bedenklijk gedrag of een lichte tekortkoming. Het kan ook nodig zijn dat de instelling tevens preventieve - individuele of algemene - maatregelen treft om te zorgen dat onderzoekspraktijken worden verbeterd, alle normen goed worden nageleefd en tijdige detectie plaatsvindt.”

77 Zo maakt de Nederlandse Gedragscode onderscheid tussen voorbeelden van rechtspositionele sancties die het bestuur zelf oplegt (“berisping, overplaatsing, degradatie of ontslag”) en eventueel door anderen worden opgelegd (e.g. “bevorderen dat de bevoegdheid als promotor op te treden wordt opgeschort” of “zich te wenden tot instanties die belast zijn met toezicht of bevoegd zijn (andere) bestuursrechtelijke, tuchtrechtelijke of strafrechtelijke sancties op te leggen”). Dit roept vragen op: heeft het melding maken bij andere instanties als een sanctie of eerder als een maatregel te gelden? En in hoeverre vallen bijvoorbeeld een waarschuwing of een berisping – die in andere tuchtstelsels als tuchtrechtelijke *maatregelen* worden omschreven – als een rechtspositionele sanctie te kenmerken?

78 Nederlandse Gedragscode 2018, par. 5.3.

wetenschapper weet dus tot op het laatste moment niet waar hij of zij aan toe is.⁷⁹ In dit opzicht is de rechtsbescherming met betrekking tot wetenschappelijke integriteit gebrekkig (wat overigens op zichzelf ook weer een reden kan zijn om zowel de klachtdrempel als de beoordelingsdrempel hoog te houden).⁸⁰

Dit ligt heel anders in tuchtstelsels voor andere vrije beroepen (bijvoorbeeld advocaten, artsen of notarissen). Daar weet de beklaagde van tevoren of hij of zij na een gegronde klacht, bijvoorbeeld, (i) geen maatregel, (ii) een waarschuwing, (iii) een berisping, (iv) een schorsing of (v) zelfs verwijdering uit de beroepsgroep tegemoet kan zien – en min of meer bij welke zwaarte welke sanctie of maatregel zal volgen. Hierbij speelt overigens een belangrijke rol dat deze tuchtrechters zelf in het gepubliceerde dictum zowel de ernst van de normschending vaststellen als de sanctie of maatregel opleggen. Door de afstemming van *kwalificatie* en *sanctie* (of maatregel), kunnen zij maatwerk leveren in het individuele geval. Deze situatie verschilt wezenlijk van die bij wetenschappelijke integriteit (zie hierna).

De rol van de instelling

Dit raakt een fundamenteeler gebrek in de rechtsbescherming dat moeilijker valt op te lossen. Dat betreft de rol van (het bestuur van) de instelling in de klachtenprocedures wetenschappelijke integriteit.

Het is de instelling die beslist (a) of integriteit geschonden is en (b) welke sanctie of maatregel er wordt opgelegd (kennelijk dus ook als integriteit niet geschonden is). Maar terwijl de instelling voor het bepalen of integriteit wel of niet is geschonden nog advies dient in te winnen van, bijvoorbeeld, een commissie wetenschappelijke integriteit of het LOWI – die onderzoek doen en partijen horen – hoeft de instelling voor het bepalen en opleggen van sancties of maatregelen geen advies in te winnen en hoort zij partijen niet.⁸¹

Dat laatste is zeer ongewoon voor een tuchtprocedure en doet af aan de rechtsbescherming van beklaagde. Normaal gesproken wordt de straffende bevoegdheid immers toegekend aan een instantie die zelf de partijen *hoort*.⁸² Daarmee zou wat mij betreft een simpele wijziging in het reglement die mogelijk maakt dat de commissies wetenschappelijke integriteit of het LOWI op grond van een van te voren vastgestelde sanctie- of maatregencatalogus ook adviseren welke sanctie of maatregel dient te volgen, al een eerste stap in de goede richting kunnen zijn (zie ook de aanbeveling van Judith Zweistra in deze bundel).

Meer ten gronde lijkt het echter raadzaam om, zoals ook bij studenten het geval is (waarvoor ik verwijs naar de bijdrage van Adrienne de Moor-van Vugt), te bezien of het niet mogelijk is om een procedure in te richten waarin beide beslissingen (over de schendingsvraag en de sanctievraag) volledig in handen worden gelegd van een *van de instelling onafhankelijke* tuchtrechter, ondersteund door of geheel bestaand uit lekenrechters (wetenschappers) om recht te doen aan zelfregulering.

Dat zou meteen een ander probleem oplossen.

Instellingen hebben immers meerdere petten op als het gaat om wetenschappelijke integriteit. Aan de ene kant dragen zij, zoals hierboven beschreven, zelf een zware verantwoordelijkheid voor integriteit, bijvoorbeeld ten aanzien van de te realiseren veilige onderzoekscultuur. Aan de andere kant is de instelling scherprechter als het gaat om individuele wangedragingen. Deze twee petten kunnen schuren.

Bij, bijvoorbeeld, hoge mediadruk zou een instelling in de verleiding kunnen komen om misstanden af te wentelen op individuen: een wetenschapper wordt dan ontslagen, berispt of uit de afdeling geplaatst, terwijl (eventueel) organisatorisch falen gemaskeerd wordt of ongeadresseerd blijft. De sanctioneringsfocus ligt dan eenzijdig bij de rotte appel, terwijl de ‘fruitmarkt’ of de ‘fruitmand’ buiten beschouwing blijven.⁸³ Maar terwijl de instelling op deze manier lijnrecht tegenover de wetenschapper kan komen te staan, heeft zij ook een zorgplicht jegens dezelfde

79 Zie ook de bijdrage van Judith Zweistra in deze bundel.

80 Overigens zullen de klager en het brede publiek doorgaans niet te weten komen welke sanctie of maatregel wordt opgelegd. In dat opzicht zou wellicht beargumenteerd kunnen worden dat het dictum, dat iemand de wetenschappelijke integriteit heeft geschonden, op zichzelf genomen een soort sanctie is.

81 Soms brengen CWIs of het LOWI daarover eigener beweging advies uit (bijvoorbeeld LOWI 2013/6, par. 7.1; LOWI 2010/2, par. 3; LOWI 2014/8, par. 4.2.4 en LOWI 2014/10, par. 4.3).

82 Zo toonde zich het LOWI eens onverbiddeijk in een plagiaatzaak waarin de wetenschapper tijdens de hoorzitting spijt had betuigd en ook aangaf de fout te zullen herstellen. Deze spijtbetuiging zou slechts voor de door de instelling te nemen maatregelen relevant kunnen worden geacht, aldus het LOWI (LOWI 2008/1, par. 3.6.5).

83 Zie de terechte kritiek in Haven 2021 en de bijdrage van Judith Zweistra in deze bundel.

wetenschapper, bijvoorbeeld als werkgever. Hier speelt een belang van bescherming van het *welzijn* van werknemers. In 2019 publiceerde de *British Medical Journal* over de ernstig negatieve gevolgen die tuchtprocedures kunnen hebben voor de gezondheid, het persoonlijke leven en het professioneel functioneren van artsen.⁸⁴ Waarom zou dit anders zijn voor wetenschappers?

7. Besluit

De vraag wat een schending is van wetenschappelijke integriteit, kan breed of smal worden opgevat. In brede zin is de vraag, waar de wetenschap tekortschiet in het boven twijfel stellen van haar ereaspect. Het antwoord op deze vraag is dat wetenschap voortdurend wordt geschonden en door vele actoren, want de wetenschap is bijvoorbeeld nooit objectief, onafhankelijk of zorgvuldig genoeg.

In smalle zin is de vraag welke gedragingen als te *sanctioneren* schendingen kwalificeren. De antwoorddrempel ligt nu aanmerkelijk hoger: namelijk wanneer de gedraging van de individuele wetenschapper *tegengesteld* is aan de kerndrijfveer van de wetenschap. In de kern is dit het geval bij fabricage, vervalsing of plagiaat – de drie doodzonden van de wetenschap – maar het bereik is ruimer en omvat bijvoorbeeld ook de valse beschuldiging van een integriteitschending.

In de procedure die tot sanctiëring leidt, lopen het brede en smalle begrip van schending echter door elkaar. Als gevolg daarvan kunnen zowel wetenschappers als het brede publiek in onzekerheid verkeren: is de klacht gegrond of ongegrond, het gedrag van de wetenschapper kan in beide gevallen negatief beoordeeld worden. En de wetenschapper kan in beide gevallen een sanctie of, als ongegrond, een maatregel tegemoet zien zonder dat hij of zij vooraf weet welke. Dit doet af aan de rechtsbescherming: een wetenschapper heeft het recht om van tevoren te weten welke gifbeker hem of haar te wachten staat.

84

B.S. Laarman, R.J.R. Bouwman, A.J.E. de Veer, M. Hendriks and R.D. Friele, How do doctors in the Netherlands perceive the impact of disciplinary procedures and disclosure of disciplinary measures on their professional practice, health and career opportunities? A questionnaire among medical doctors who received a disciplinary measure. *British Medical Journal* 2019/9:e023576.

WAT IS EEN SCHI
VAN WETENSCH
INTEGRITEIT? WA
EEN SCHENDING
WETENSCHAPPE
INTEGRITEIT? WA
EEN SCHENDING
WETENSCHAPPE
INTEGRITEIT? WA
EEN SCHENDING
WETENSCHAPPE
INTEGRITEIT? WA

HISTORISCHE PERSPECTIEVEN OP PLAGIAAT, ONTLENNEN EN CITEREN

Door prof. dr. Keimpe Algra¹

---

1 Hoogleraar filosofie en wetenschapsgeschiedenis van de oudheid en decaan van de Faculteit Geesteswetenschappen van de UU; voorzitter schrijfcommissie VSNU-gedragcode 2018.

1. Inleiding

In deze bijdrage wil ik het concept plagiaat en de daarmee verbonden concepten van auteurschap, intellectueel eigendom, omgang met bronnen en originaliteit vanuit een historisch perspectief belichten. Een 'geschiedenis van het plagiaatbegrip' bieden is uiteraard niet wat ik beoog. Dat zou niet alleen de hier gegeven kaders, maar ook mijn competenties te buiten gaan. Ik wil selectief enkele historische lijnen trekken die, zoals zal blijken, niet zonder relevantie zijn voor hedendaagse discussies over definities en weging van plagiaat, al was het maar omdat sommige moderne theoretici hun pleidooi voor het ont-problematiseren van plagiaat graag onderbouwen met verwijzingen naar het verleden.

Ik zal vrij veel aandacht besteden aan discussies uit de Grieks-Romeinse oudheid. Dat doe ik niet alleen om de pragmatische reden dat dit nu eenmaal de periode is waar ik mij professioneel mee bezighoud. Het is ook de periode waar de oorsprong ligt van de term 'plagiaat' en van de metafoer 'pronken met andermans veren', en de antieke discussies zijn in belangrijke mate bepalend geweest voor het debat in de vroegmoderne tijd, dat in feite veelal als een herhaling van zetten gezien kan worden. Bovendien kan ik daarmee laten zien dat 'gedoe' over plagiaat niet een typisch modern verschijnsel is dat, bijvoorbeeld, samen zou hangen met de uitvinding van de boekdrukkunst, of met de latere grootschalige en vercommercialiseerde boekproductie of het kapitalistische concurrentiebeginsel. Discussies over plagiaat zijn door de eeuwen heen te traceren, en beginnen al in de eerste eeuwen van de westerse intellectuele traditie, in de Grieks-Romeinse oudheid. In het laatste deel van mijn bijdrage zal ik ten slotte betogen dat, waar plagiaat in de oudheid in bepaalde contexten vrij gemakkelijk werd gerelativeerd, de context van de moderne wetenschap daar geen ruimte voor biedt.

2. De plagiarius en de kraai

De term 'plagiaat' stamt uit het Latijn. In de tweede helft van de eerste eeuw van onze jaartelling schreef de Romeinse dichter Martialis twaalf boeken met epigrammen, puntige gedichten, vaak grappig, soms bijtend of scabreus.² In één van die epigrammen (1, 52) vergelijkt hij zijn gepubliceerde gedichten met vrijgelaten slaven. De achterliggende gedachte is dat die gedichten hun eigen weg gaan en de eigenaar er geen zeggenschap meer over heeft. Publiceren betekende in de oudheid immers: een tekst vrijgeven om gekopieerd te worden. Na publicatie had een auteur in feite geen controle meer op het verspreidingsproces; copyright bestond niet en er was ook geen manier om zicht te houden op de mate waarin een tekst vermenigvuldigd werd en circuleerde. Dat betekent echter niet dat een notie als artistiek intellectueel eigendom niet bestond. Martialis vergelijkt dan ook een andere dichter die zijn gedichten in het openbaar voordraagt als waren het zijn eigen artistieke producten met een 'kidnapper' (*plagiarus*), letterlijk iemand die met een net (*plaga*) andermans slaven of zelfs vrije burgers vangt en ontvoert. De 'tekstdief' wordt dus aangeduid als 'mensendief', een metafoer mogelijk gemaakt door die andere metafoer van het gedicht als een 'vrijgelatene'.

In de vijftiende eeuw neemt Lorenzo Valla in zijn veelgelezen *Elegantiae Latinae Linguae*, (*praefatio* bij boek 2) de term over van Martialis, en vervolgens ontwikkelt deze zich tot de standaard-term voor een 'tekstdief', en hetzelfde geldt voor het corresponderende substantief *plagium*. In de zeventiende eeuw verschijnen er dan ook tractaten over plagiaat met titels als *Dissertatio philosophica de plagio literario* (Jac. Thomasius, 1673) en *Syllabus plagiariorum* (Theodorus Janssonius van Almeloveen, 1668). In diezelfde periode verschijnt de term (*plagiarist*, *plagiaire* etc.) eveneens in de moderne talen.³

Plagiaat is een onderwerp dat Martialis kennelijk aan het hart gaat: verspreid over zijn werk zijn er een aantal epigrammen aan gewijd, die vandaag de dag wel de 'Fidentinus cyclus' worden genoemd, naar de persoon die in dit opzicht in het bijzonder mikpunt is van Martialis' spot. In een belendend gedicht (1, 53) gebruikt hij voor een plagiator het gebruikelijke woord voor 'dief' (*fur*). In de vertaling van Piet Schrijvers: 'jouw pagina klaagt je aan en zegt: "jij bent een dief"'. Maar ook het woord *fur* wordt in feite in metaforische zin gebruikt: het is duidelijk dat Martialis' verontwaardiging niet primair economische gronden heeft. Het gaat hem vooral om de diefstal van het intellectuele of symbolische eigendom, het feit dat iemand anders met zijn creativiteit pronkt en *furor* maakt. De kwestie is dan ook ethisch, niet juridisch van aard. Auteursrecht bestaat nog niet, juridische maatregelen zijn niet aan de orde. De enige denkbare sanctie is het publiekelijk aan de kaak stellen van de plagiator, en dat is Martialis dus wel toevertrouwd.

---

2 Voor een beeld van het intellectuele en maatschappelijke milieu waarin Martialis verkeerde onder keizer Domitianus (met belangrijke schrijvers als Tacitus, Plinius, Iuvenalis) leze men Louis Couperus' kleurrijke historische roman *De komedianten*, die overigens Martialis als bron gebruikt heeft (onder meer diens *Liber spectaculorum*, over wat er zoal vertoond werd in het Amphitheatrum Flavium, later bekend als het Colosseum).

3 Zie bijvoorbeeld het citaat uit La Fontaine aan het einde van deze paragraaf.

Ongeveer een eeuw vóór Martialis zijn epigrammen schreef, vinden we bij een andere Romeinse dichter, Horatius, ook de eerste plek waar plagiaat beschreven wordt als 'pronken met andermans veren'. In één van zijn *Brieven* (1, 3, 18-20) zegt hij over een dichter genaamd Celsus dat deze zijn gedichten niet moet ontleen aan de onlangs door Augustus gestichte openbare bibliotheek op de Palatijn, maar dat ze zijn eigendom, zijn eigen vondst, dienen te zijn (ik citeer ook hier de Nederlandse vertaling van Piet Schrijvers):

**Opdat de kraai, ontdaan van zijn gestolen kleuren,
Niet uitgelachen wordt wanneer de vogelstand
Haar eigen veren teruggeist.**

Deze regels vormen een verwijzing naar een fabel van de Griekse auteur Aesopus, waarin een kraai, ontevreden door zijn eigen sombere uiterlijk zich toot met pauwenveren. Daarmee maakt hij zich belachelijk bij de andere kraaien en onmogelijk bij de pauwen, die hun veren terugpakken. Je moet niet pronken met wat van een ander is, is de moraal. Horatius is bij mijn weten de eerste die het motief specifiek toepast op plagiaat. In de vroegmoderne tijd komen we het beeld in die context vaak tegen. In zijn bewerking van de fabel maakt Jean de la Fontaine (IV, 9) de link tussen de gestolen veren en plagiaat al expliciet:

**Il est assez de geais à deux pieds comme lui,
Qui se parent souvent des dépouilles d'autrui,
Et que l'on nomme plagiaires.**

De dichter Robert Greene, die zijn tijdgenoot Shakespeare beschuldigt van plagiaat, noemt hem een 'upstart crow, beautified with our feathers'.⁴ De Franse dichter Joachim du Bellay verdedigt zijn eigen verwerking van eerdere voorbeelden door erop te wijzen dat de oude Romeinse dichters en de moderne Italianen zoals Petrarca, indien men hun ontleningen zou weghalen, gereduceerd zouden worden tot een 'Horatiaanse kraai' ('corneille Horacienne').⁵ Ook nu nog komen we de metafoer van de gestolen veren vaak tegen in boektitels en publicaties over plagiaat, en hij figureerde zelfs in de Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening (versie 2004), de voorganger van de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit van 2018.⁶

3. Literair plagiaat en imitatio

Terug naar de oudheid. Horatius en Martialis stellen plagiaat aan de kaak en keuren het duidelijk af. Maar wat zij daarbij op het oog hebben is in feite de meest krasse vorm van plagiaat: het kopiëren zonder bronvermelding van complete teksten – wat men tegenwoordig in het Engels 'wholesale plagiarism' noemt. In de antieke literatuur zien we echter ook 'kleinere' vormen van plagiaat: het kopiëren van literaire ideeën, plots, individuele frases, zinnen of versregels. De publieke houding hiertegenover lijkt niet eenduidig geweest te zijn. Enerzijds waren er in de oudheid al 'plagiaatjagers'. Zij schreven tractaten die geheel gewijd waren aan het aanwijzen van vormen van plagiaat bij allerlei schrijvers (waaronder niet de minsten: Sophocles, Herodotus, Menander), meestal onder de Griekse titel *Peri klopês* ('Over diefstal').⁷ Fragmenten die ons resten van dit merkwaardige genre vindt men besproken in het indrukwekkend geleerde werk *Das Plagiat in der griechischen Literatur* van Eduard Stemplinger.⁸ Anderzijds kunnen we aannemen dat de houding die in deze tractaten werd ingenomen tegenover plagiaat niet het hele verhaal was. We moeten namelijk bedenken dat in de antieke literatuur en retorica het navolgen van vereerde hoogkwalitatieve voorbeelden (in het Grieks aangeduid als *mimêsis*, in het Latijn als *imitatio*) juist van jongs af aan in het onderwijs werd aangeleerd – kinderen moesten met dit doel grote hoeveelheden teksten uit het hoofd leren – en in de retorica en literatuur als een deugd beschouwd werd. Aan het einde van de eerste eeuw van onze jaartelling geeft Quintilianus in zijn grote synthetiserende handboek retorica (*Institutio oratoria*) een overzicht van het beste uit de Griekse en Latijnse literatuur (10, 1, 46-131) dat zijn studenten als voorbeelden intensief moeten bestuderen, al voegt hij daaraan toe dat 'groeï niet uitsluitend op navolging berust' (10, 2, 80) en dat het de moeite loont aan je voorbeelden iets toe te voegen of te verbeteren. Het zal duidelijk zijn dat in zo'n cultuur de grens tussen wat kon gelden als verantwoorde *imitatio* dan wel

4 Geciteerd in Eriksen (2008) 196.

5 Geciteerd in Sellevold (2008) 56.

6 Zie bijvoorbeeld de titels van Bjørnstad (2008) en Weber-Wulff (2014).

7 Vermoedelijk werden deze voorbeelden ten dele ontleend aan de rijke filologische commentaartraditie die vanaf de derde eeuw vC was ontstaan in het Mouseion van Alexandrië onder coryfeeën als Aristophanes van Byzantium. Wat in dergelijke commentaren als 'parallellelen' of als tekenen van mogelijke beïnvloeding door eerdere auteurs werd gepresenteerd, werd in de *Peri klopês* traditie polemisch geduid als bewijzen van plagiaat.

8 Stemplinger (1912).

als plagiaat niet altijd makkelijk te trekken was, oftewel dat wat voor de één *imitatio* was, voor de ander als plagiaat kon gelden. Daarmee was een beschuldiging van plagiaat van dit type in veel gevallen een kwestie van al dan niet polemische 'framing'.

Een voorbeeld zien we in de receptie van de grote dichter Vergilius, die veel Griekse modellen gebruikte (zo gaan zijn *Ecloge* voor een belangrijk deel terug op het werk van de Griekse dichter Theocritus). In de eerste eeuw van onze jaartelling, een kleine eeuw na zijn dood, werd hij door sommigen, die hem kennelijk zijn inmiddels canonieke status misgunden, van plagiaat beschuldigd. Sporen van verdedigingen tegen deze aanklachten vinden we in de vijfde eeuw terug in het werk van Macrobius (aan het begin van het zesde boek van zijn *Saturnalia*), die ongetwijfeld teruggrijpt op materiaal uit eerdere debatten.⁹ Hij geeft twee hoofdargumenten die Vergilius van schuld kunnen vrijpleiten. Ten eerste heeft Vergilius een duidelijke eigen 'touch' aan zijn voorbeelden gegeven en ze verbeterd, waardoor we met bewondering vaststellen dat ze bij hem beter klinken dan op hun oorspronkelijke plaats (*melius hic quam ubi natum est sonare miremur*, 6, 1, 6).¹⁰ Het tweede argument is opmerkelijker: schrijvers en dichters vormen een gemeenschap met een 'gedeeld eigenaarschap van zaken' (teksten dus) waar ze onderling gebruik van kunnen maken (*societas et rerum communio poetis scriptoribusque omnibus inter se exercenda concessa est*, 6, 1, 5). Vergilius valt dus sowieso niets te verwijten: van wat van iedereen is kun je niet stelen. Variaties op dit argument vinden we ook elders, zoals bij Seneca die in een brief (*Ep.* 79, 5-6) zijn adresaat Lucilius aanraadt om bij een te schrijven gedicht over de Etna het werk van Ovidius en Vergilius over datzelfde onderwerp te gebruiken en hun woorden een nieuw uiterlijk (*novam faciem*) te geven, wat geen kwestie is van stelen wat van iemand anders is, 'want die woorden zijn publiek bezit' (*sunt enim publica*). Dit moeten we niet lezen als een vrijbrief voor 'wholesale plagiarism' zoals we dat bij Martialis tegenkwamen; het gaat hier niet om het één-op-één kopiëren en onder eigen naam uitbrengen van hun werken. Ovidius en Vergilius houden in die zin het symbolische intellectuele eigendom van hun werk. Maar hij mag wel elementen eruit creatief gebruiken in een schrijfcultuur die immers op *imitatio* is gebaseerd. En 'creatief' slaat hier dan – net als in de verdediging van Vergilius bij Macrobius – vooral op de literaire vorm.

Deze twee argumenten ter verdediging van Vergilius laten zien dat het besef in een navolgenswaardige literaire traditie te staan, de gelegenheid biedt noties als originaliteit en eigendom te relativeren. In feite worden twee belangrijke traditionele redenen om plagiaat af te keuren – de geplagieerde wordt bestolen, en de plagiator pronkt met andermans veren – afgezwakt of zelfs ontzenuwd: hier wordt niet gepronkt met andermans veren, maar wordt iets mooiers gemaakt, en hoe kun je stelen wat van iedereen is? Hoe men deze 'ontlastende' argumenten weegt tegenover het symbolisch eigenaarschap van de oorspronkelijke auteur kan dan verschillen, afhankelijk van individuele smaak of context.

Wie Hall Bjørnstad's bundel *Borrowed Feathers: Plagiarism and the Limits of Imitation in Early Modern Europe* leest, ziet dat de problematiek van plagiaat *versus* creatieve *imitatio* min of meer in dezelfde vorm terugkeert in vroegmoderne debatten over literair plagiaat – niet verwonderlijk misschien, gezien het prestige en de impact van de antieke literatuur in deze periode.¹¹

De situatie lijkt significant te veranderen in de romantiek, wanneer het beoordelingskader voor (literair) plagiaat in toenemende mate bepaald wordt door een door velen gedeelde poetica, die originaliteit van de dichter een ijkpunt maakt voor de dichters zelf en voor de literaire kritiek. Een klassieke tekst in dit verband is Wordsworth's 'Essay Supplementary to the Preface' bij het eerste deel van zijn *Poems* (1815). Daarin prijst hij het belang van *nieuwe* poëzie en het daarvoor benodigde genie van de dichter: 'Genius is the introduction of a new element into the intellectual universe' en voegt hij toe dat 'every author, as far as he is great and at the same time original has had the task of creating the taste by which he is to be enjoyed'.¹² Genie in plaats van *métier*, originaliteit in plaats van traditie, het creëren van een nieuwe smaak: voor *imitatio* is minder tolerantie, en het kan dus ook minder makkelijk als 'ontlastende' omstandigheid gelden bij een beschuldiging van plagiaat. Integendeel, plagiaat krijgt nu naast een ethische ook een esthetische dimensie: plagiaat en zelfs imitatie wordt vaak gezien als een vorm van slecht schrijver- of dichterschap, zeker als de ontleningen in hun nieuwe context onvoldoende geïntegreerd zijn. Het is gemakkelijk om naast Wordsworth andere voorbeelden te vinden, maar ik raak hier te ver buiten het gebied van mijn eigen competentie en verwijs liever naar Tilar Mazzeo's boek *Plagiarism and Literary Property in the Romantic Period* (2006). Dat laat overigens zien dat de overgang geleidelijk is, een kwestie van accent, en niet absoluut.¹³

9 Uitgebreide analyse in McGill (2012) 198-209.

10 Een argument dat we overigens ook uit de Griekse traditie kennen; zie Stemplinger (1912) 152-158.

11 Bjørnstad (2008).

12 Geciteerd en besproken door Mazzeo (2006) 9.

13 Zie in het bijzonder Mazzeo (2006) 1-16 (Chapter 1: 'Romantic Plagiarism and the Critical Inheritance') dat aangeeft dat de breuk met de meer classicistische achttiende eeuw minder abrupt en volledig is dan het cliché-beeld wil.

4. Ontleningen en bronvermelding in non-fictionele teksten

Tot nu toe hebben we het voornamelijk gehad over auteurschap, originaliteit en plagiaat in wat wij 'literaire' teksten zouden noemen. Toch zien we daar al enkele noties die we ook in moderne debatten over plagiaat in de *wetenschap* tegenkomen:

- plagiaat kan worden weergegeven als een vorm van diefstal (*klopê, furtum*);
- het gaat daarbij echter niet primair om economisch, maar om symbolisch eigenaarschap;
- het is daarmee een ethische, niet een juridische kwestie;
- er wordt gesproken van onterecht benadelen van de auteur (onvoldoende erkenning) en onterecht bevoordelen van de plagiarist (pronken met andermans veren).¹⁴

Een belangrijk verschil is echter dat de traditie van *imitatio* 'ontlastende' contexten biedt, waarin niet als zodanig gemarkeerde ontleningen acceptabel zijn, en waarin er van onterecht benadelen of bevoordelen eigenlijk geen sprake is.

Laten we nu onze blik verplaatsen van literaire teksten naar teksten waarin *kennis* werd gedeeld: wetenschappelijke, historische en filosofische teksten. Dit zijn natuurlijk bij uitstek genres waarin heden ten dage (anders dan bij literaire teksten) adequate bronvermelding belangrijk wordt gevonden. In grote lijnen is hier het antieke beeld vergelijkbaar met wat we zagen rond literaire teksten. Enerzijds zien we dat de plagiaatjagers ook dit soort teksten in het vizier hebben en dat dus ook in deze genres plagiaat bekritiseerd wordt.¹⁵ Ook vinden we wel auteurs die aangeven het noemen van bronnen eigenlijk *de rigueur* te vinden. Zo geeft Plinius de Oudere aan het begin van het eerste van zijn zevenendertig boeken *Naturalis historia* een uitvoerige, zij het globale, lijst van bronnen die hij gebruikt heeft. In een opdrachtbrief aan de latere keizer Titus, die aan het werk voorafgaat, contrasteert hij deze praktijk met die van veel tijdgenoten waarbij materiaal van oudere auteurs gewoon is overgeschreven zonder de bron te vermelden (*veteres transcriptos ad verbum neque nominatos, Praef. 22*). Anderzijds geeft Plinius met die laatste woorden al aan dat zijn visie zeker geen gemeengoed was. En inderdaad lijken er op het gebied van bronvermelding geen eenduidige conventies geweest te zijn.¹⁶

Het hielp om te beginnen niet mee dat de voetnoot – vandaag de dag bij uitstek de plaats voor bronvermeldingen – nog niet bestond.¹⁷ In de oudheid en in de middeleeuwen moest informatie over bronnen in de hoofdtekst worden opgenomen, hetgeen natuurlijk al bepaalde beperkingen oplegde, als men een enigszins doorlopende tekst nastreefde. Alleen waar dat dienstig werd geacht, bijvoorbeeld om een bepaald detail te onderbouwen of in een polemische context, werd vrij specifieke informatie (auteursnaam plus 'chapter and verse') gegeven, maar dat was vrij uitzonderlijk. Soms werden aan het begin of eind van een werk, of deel van een werk, een lijst met geraadpleegde auteurs gegeven, zoals bij Plinius of bij de architectuurhistoricus Vitruvius (*De architectura* 7, *praefatio* 11-14).¹⁸ Dat is alweer een veel globalere vorm van bronvermelding, maar het kon nog globaler. Cleomedes geeft aan het eind van het eerste boek van zijn astronomische handboek (*Caelestia*, vermoedelijk te dateren in de tweede eeuw van onze jaartelling) aan dat hij in het tweede boek zal spreken over argumenten en berekeningen met betrekking tot de grootte van de zon, en meldt dan daarbij gebruik te maken van het werk 'van sommigen die daarover geschreven hebben, waaronder Posidonius'. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus noemt bronnen doorgaans alleen wanneer die elkaar tegenspreken, maar meestal gebruikt hij anonieme aanduidingen als 'volgens de meer betrouwbare bronnen' of 'men zegt'. Er zijn ook teksten waarin bronnen helemaal *niet* genoemd worden. Een korte blik op twee genres, de geschiedschrijving en de filosofische commentaartraditie, helpt misschien om de achtergrond van deze 'losse' citatiecultuur wat beter te begrijpen.

In de antieke geschiedschrijving werd in het algemeen het door eerdere auteurs vergaarde historische materiaal gezien als iets dat gewoon de werkelijkheid representeerde, omdat het uiteindelijk was gebaseerd op publieke documenten of op mondelinge overlevering, en daarmee net zomin als die documenten of overlevering zelf 'van iemand' in het

14 Andere overeenkomsten, die ik hier niet aangeroerd heb, vinden we in het feit dat *intentionaliteit* een rol speelt in de debatten – waarvoor zie McGill (2012) 22-24 – en in het feit dat plagiaat zowel tekst als ideeën kan betreffen. Beschuldigingen van plagiaat van ideeën vindt men overigens vooral, niet verwonderlijk, in polemieken tussen filosofen of filosofische scholen.

15 Zie bijvoorbeeld Stemplinger (1912) 50, over de historicus Herodotus die ervan werd beschuldigd de geograaf-historicus Hecataeus te hebben geplagieerd in het aan Egypte gewijde tweede boek van zijn *Historiën*.

16 Zie ook McGill (2012) 24-25.

17 De voetnoot in gedrukte teksten komt pas in ruime mate voor sinds de zeventiende eeuw. We vinden hem eerst met name in filologische teksten, later ook in historische teksten en andere genres. Zie Grafton (1997).

18 Voor een uitvoerige analyse van de posities van onder meer Vitruvius en Plinius, zie McGill (2012) 33-73.

bijzonder was. Het lag klaar, 'ready for the taking' voor allen, als het soort van 'commons' dat Seneca ook in de literatuur identificeerde.¹⁹ De eigen bijdrage van de afzonderlijke historische auteurs werd dan ook niet zozeer verwacht in de vorm van eigen research of het boven water halen van nieuwe feiten, als wel in de vormgeving en presentatie van het materiaal, en eventueel het toevoegen van een moraliserende of politieke 'twist'.²⁰ Vanuit dat perspectief werd door het niet noemen van bronnen dus niemand benadeeld, en werd er, zolang die eigen 'twist' of dat eigen perspectief herkenbaar was, ook niet gepronkt met andermans veren.

Het schrijven van filosofische commentaren op het werk van klassieke auteurs, met name Aristoteles, was één van de belangrijkste manieren waarop filosofen in de late oudheid zich manifesteerden. Hetzelfde geldt overigens voor de laat-middeleeuwse scholastiek in de context van de eerste universiteiten. In het laat-antieke Alexandrië (begin zesde eeuw) schreef Johannes Philoponus zijn commentaar op de *Physica* van Aristoteles. In de loop van zijn bespreking van het vierde boek van dat werk vinden wij een typerende passage, waarin hij aangeeft dat het voorafgaande is gesynthetiseerd uit de eerdere exegetische (commentaar-) traditie, zonder echter die traditie verder te expliciteren door concrete auteursnamen te noemen.²¹ Die traditie kan kennelijk gezien worden als een soort gemeenschappelijk project, dienstbaar aan het goed verstaan van Aristoteles' tekst, en Philoponus kan daaruit voor zijn eigen onderwijspraktijk zijn eigen synthese en keuzes maken. In de laat-middeleeuwse commentaartraditie zien we een vergelijkbaar beeld. In de dertiende eeuw schrijft ook Thomas van Aquino een commentaar op de *Physica* van Aristoteles. Het is duidelijk dat hij een Latijnse vertaling van het eerdere commentaar van de Islamitische filosoof Averroes (Ibn Rushd) heeft gebruikt, maar hij noemt deze vrijwel uitsluitend wanneer hij met hem van mening verschilt. Belangrijker dan bronvermelding is zijn eigen synthese van het materiaal tot een goed lopend commentaar voor zijn eigen universitaire onderwijspraktijk. In de late middeleeuwen zien we ook dat delen van commentaren die geschreven zijn aan de meest prestigieuze universiteiten, Parijs en Oxford, elders in Europa door lokale commentatoren zonder bronvermelding benut en overgeschreven worden ten dienste van hun eigen universitaire onderwijs.²²

Het lijkt er dus op dat we in de antieke geschiedschrijving en in de antieke en middeleeuwse filosofische commentaartraditie dezelfde twee elementen tegenkomen die ook bij literaire teksten niet als zodanig gemarkeerde overnames konden legitimeren: (i) het te gebruiken materiaal kan, om redenen die kunnen verschillen, worden beschouwd als een soort gemeenschappelijk eigendom, en (ii) het wordt geplaatst in een nieuwe context, waarbij in dit geval de eigen bijdrage van gebruikende auteur beperkt kan blijven tot selectie en synthese. Symbolisch eigenaarschap is in zo'n context niet of nauwelijks aan de orde, en het stelen van symbolisch eigenaarschap dus ook niet.

5. Plagiaat: een achterhaald concept?

Wat ik hier geboden heb zijn niet meer dan een paar selectieve historische terugblikken. Enkele conclusies laten zich op basis van dit beperkte materiaal niettemin al wel trekken.

Ten eerste, dat plagiaat en plagiaatbeschuldigingen in de westerse cultuur geen exclusief modern verschijnsel zijn. Het is mogelijk dat het opkomend individualisme van de vroegmoderne tijd, de ontwikkeling van de boekdrukkunst (waardoor er ineens ook een economische factor in het geding kwam, want een boek was iets waarmee je geld kon verdienen) of de invoering van wetgeving op het gebied van copyright de kwestie urgenter heeft gemaakt, maar bewezen is dat niet, en het valt ook moeilijk in te zien hoe dit bewezen kan worden. Ten tweede kunnen we constateren dat er in het verleden – met name in oudheid, middeleeuwen en vroeg-moderne tijd – contexten zijn geweest waarin er anders tegen auteurschap, eigenaarschap, ontleningen zonder bronvermelding en plagiaat werd aangekeken dan wij vandaag de dag geneigd zijn te doen. Dit brengt mij op een beweging die we de laatste decennia hebben zien opkomen, met name in de Verenigde Staten, en die er voor pleit om, mede op basis van dit soort historische inzichten, de ernst van plagiaat te *relativeren*.

---

19 Over de notie van 'communeaux' of 'commons' (gedeelde grond, gemeenschappelijk weiden), ook in de context van de vroegmoderne discussies over plagiaat, zie Demonet (2008) 231.

20 Zie Stemplinger (1921) 178. Zie ook Breisach (1983) 23: 'When modern scholars ask how original Ephorus' Histories were, they put a question Greek historians would not have understood. Ephorus had, like most ancient historians, no taste for making his own inquiries into so distant a past. He merely wished to demonstrate a different viewpoint, write in a better style, or teach a new lesson, rather than unearth new material'. Geschiedschrijving werd doorgaans dan ook geassocieerd met verhalend proza of retorica, niet met wetenschap of filosofie.

21 Philoponus *In Physica* p. 552, 10 Vitelli. Philoponus noemt in de betreffende context slechts één naam uit de traditie, Themistius, en dan alleen nog als hij een groot deel van diens commentaar *letterlijk* kopieert.

22 Zie Grant (2010) 323.

Is het terecht dat in gedragscodes voor wetenschappelijke integriteit plagiaat stevast bij de drie 'hoofdzonden' (afgekort als 'ffp': fabrication, falsification, plagiarism) gerangschikt staat, en dat wij studenten met sancties af proberen te houden van plagiëren in papers en scripties? Zitten wij daarbij niet veel te veel vast aan een ongerefleeteerd hanteren van een post-romantische cultus van originaliteit en creativiteit? Leert het soort voorbeelden dat hier besproken werd ons niet dat we ook anders kunnen aankijken tegen intellectueel eigenaarschap en dus ook tegen ontleningen zonder bronvermelding? En is dit niet des te meer urgent in de context van de moderne wetenschap, die een enorm en dynamisch systeem vormt waarin iedereen voortdurend van alle kanten beïnvloed wordt? Volgens de aanhangers van deze manier van denken is in zo'n context de notie van een autonome auteur en van intellectueel eigendom problematisch geworden, en daarmee dus ook de notie van plagiaat. Een plagiator doet in deze visie in wezen niets anders dan wat elke auteur doet: materiaal van elders zich toe-eigenen. Een veelgeciteerd vertegenwoordiger van deze stroming is Rebecca Moore Howard, met name met haar boek *Standing in the Shadow of Giants* (1999).

De empirische constatering dat de moderne wetenschap een enorm en zeer dynamisch systeem is, en dat wij allen aan talloze invloeden onderhevig zijn, leiden niet vanzelf naar de conclusie dat in zo'n context intellectueel eigendom problematisch is en dat men plagiaat dus juist moet ont-problematiseren. Moore Howard en anderen kunnen deze conclusie eigenlijk vooral trekken doordat zij deze constatering combineren met heel specifieke filosofische en ideologische theorievorming. Filosofisch wortelt deze vorm van wat wel 'anti-authorialism' genoemd in de poststructuralistische notie van de 'dood van de auteur', zoals die in de vorige eeuw werd ontwikkeld door Michel Foucault en Roland Barthes. Voortbouwend op het structuralisme van bijvoorbeeld de antropoloog Lévi-Strauss, stelden zij, kort samengevat, dat het autonome 'ik' van de auteur een illusie is, omdat ieder individu is ingekapseld in bepalende culturele patronen, en in taal- en machtsstructuren.

De op zichzelf vrij triviale gedachte dat wij allen op een bepaalde manier door onze omgeving gevormd worden, wordt hier verabsoluteerd en krijgt een welhaast metafysische onontkoombaarheid. In die vorm is deze theorie op het eerste gezicht nogal contra-intuïtief: wij *zien onszelf* immers nog steeds wél als auteur (en niet als louter een doorgeefluik in een groot systeem), wij *voelen* symbolisch eigenaarschap, en daarom vinden we het *onaangenaam* wanneer we geplagieerd worden. Vanuit de theorie zelf gezien hebben deze objecties uiteindelijk natuurlijk weinig gewicht: de intuïties en gevoelens waar ze naar verwijzen zijn immers volgens de theorie zelf wezenlijk illusoir. Maar als buitenstaanders en 'niet-gelovigen' hoeven wij in een dergelijke ongemakkelijke vorm van on-falsificeerbaarheid natuurlijk niet mee te gaan. Bovendien is inmiddels de coherentie van de positie van Barthes, Foucault en hun adepten op een overtuigende manier betwist in Sean Burke's inmiddels redelijk klassieke *The Death and Return of the Author. Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*, Edinburgh 2008 (derde herziene druk; de eerste was van 1992). Op de details van deze filosofische discussie kan ik hier niet ingaan. Laat het volstaan te constateren dat de poststructuralistische notie van de 'dood van de auteur', door de aanhangers van 'anti-authorialism' als een feit gepresenteerd, uiteindelijk gebaseerd is op niet meer dan een contesteerbare, en *de facto* gecontesteerde, filosofische theorie, en dat er geen reden is om deze als bewezen te beschouwen.

Daarnaast wordt er vanuit deze beweging een scala aan ideologische overwegingen in stelling gebracht. Eigendom, ook intellectueel eigendom, wordt verbonden met kapitalistische productiestructuren, ongelijkheid, processen van uitsluiting, *male dominance*, et cetera. Deze vorm van 'anti-authorialism' en het daarmee gepaard gaande ont-problematiseren van plagiaat heeft daarmee een sterk maatschappijkritische basis.²³ En die is niet in alle opzichten voor iedereen even overtuigend. Ik vermoed tenminste dat niet iedereen zal willen meegaan met de claim van Deborah Halbert dat 'appropriation and plagiarism are acts of sedition against an already established mode of knowing, a way of knowing indebted to male creation and property rights'.²⁴ Ook waar het gaat om het ont-problematiseren van plagiaat gepleegd door studenten is de insteek deels ideologisch. Zo claimt Rebecca Moore Howard dat wij door plagiëren te verbieden onze studenten als een 'gatekeeper' de toegang ontzeggen tot de academische elite. Plagiaat (of verdunde vormen daarvan die zij eufemistisch 'author-text collaboration' of 'patchwriting' noemt) stelt hen volgens haar namelijk in staat als outsiders de taal van de wetenschap te leren, en docenten die daar vanuit hun geprivilegieerde machtspositie barrières tegen opwerpen zijn bezig met een vorm van uitsluiting.²⁵ Je kunt hier van alles vinden, maar deze visie staat in elk geval nogal ver af van het zelfbeeld en de ervaringen van de meeste universitaire docenten, die studenten willen stimuleren om hun *eigen* stem te vinden en zelf na te denken, *juist* om ze langs die weg zelfstandig *toegang* te geven tot academia.²⁶ Met andere woorden, ook de ideologische argumenten achter de theorie van Moore Howard c.s. zijn op zijn minst betwistbaar.

23 De claim van Posner (2007) 94 dat 'the left, which dominates intellectual circles in the United States, is soft on plagiarism' is dan misschien weer een wat haastige generalisatie, hoewel sympathie voor 'anti-authorialism' bij in elk geval een *deel* van 'the left' aanwezig is.

24 Geciteerd in Posner (2007) 94-95.

25 Kritisch over Moore Howard en haar promotie van 'patch writing' is ook Weber-Wulff (2014) 9.

26 Zie ook Posner (2007) 87; Weber-Wulff (2014) 22-23.

Voor wie de achterliggende poststructuralistische filosofie en de achterliggende maatschappijkritiek niet zonder meer accepteert, blijft er als mogelijke ondersteuning voor deze vorm van 'anti-authorialism' eigenlijk nog maar één argument over: de beschrijving die men geeft van de moderne wetenschap als een gigantisch systeem van synchrone en diachrone beïnvloedingen. Die beschrijving op zichzelf kan echter de conclusies die getrokken worden ten aanzien van eigenaarschap en het ont-problematiseren van plagiaat niet dragen. Integendeel, bij nader inzien levert de context van de moderne wetenschap tenminste twee argumenten die laten zien dat de aanhangers van deze stroming de *verkeerde* conclusies trekken.

Ten eerste, de moderne wetenschap is – anders dan, bijvoorbeeld, het min of meer statische aristotelische wereldbeeld van de middeleeuwse scholastiek – in sterke mate dynamisch en incrementeel: zij groeit en verandert in een zeer rap tempo. In die context wordt door de buitenwereld terecht van onderzoekers verwacht dat ze meer bieden dan een *rehash* van bestaande kennis, dat ze iets *nieuws* toevoegen aan dat grote systeem waar ze schatplichtig aan zijn en daarmee bijdragen aan de dynamiek ervan. Ze worden daarvoor betaald en daarop beoordeeld, in peer review van hun publicaties en in allerhande assessments en visitaties. In zo'n context is het zich toe-eigenen van wat eigenlijk de bijdrage van een ander is wel degelijk een vertekende verstoring, die aan de plagiator onterechte *credits* geeft.

Ten tweede, *juist* vanwege de omvang, de complexiteit en de dynamiek van de moderne wetenschap is het van belang dat in publicaties afhankelijkheidsrelaties adequaat worden gemarkeerd, en dat de grens van het eigene en het ontleende met correcte citaties helder gemaakt wordt. Plagiaat verstoort dit proces en schaadt daarmee zowel de lezer, aan wie informatie over de genese van ideeën wordt onthouden, als de transparantie van de wetenschap zelf. Niet voor niets laat het KNAW Briefadvies *Correct Citeren* uit 2014 zien dat het in de context van de moderne wetenschap bij plagiaat inmiddels om méér gaat dan alleen om de belangen van auteur en plagiator.²⁷

Deze aspecten van de moderne wetenschap lijken in het wereldbeeld van de aanhangers van de hier beschreven vorm van 'anti-authorialism' ten onrechte buiten beschouwing te blijven. Ze geven ons echter aanleiding om te concluderen dat, waar er in het verleden misschien contexten zijn geweest waarin plagiaat minder ernstig genomen kon worden, de moderne wetenschap zo'n ontlastende context juist *niet* biedt. En dat laat zien dat historisering van het plagiaatbegrip niet vanzelf leidt tot relativering.

Bibliografie

- Bjørnstad, H. (ed.) (2008) *Borrowed Feathers: Plagiarism and the Limits of Imitation in Early Modern Europe*, Oslo.
- Breisach, E. (1983) *Historiography, Ancient, Medieval, & Modern*, Chicago.
- Burke, S. (2008) *The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida* (3rd edition), Edinburgh.
- Dumonet, M. L. (2008) 'Final Remarks: Grading Plagiarism', in Bjørnstad (2008) 229-243.
- Eriksen, R. (2008) 'Friends or Foes? Marlowe and Shakespeare as Rivals in the Republic of Letters', in Bjørnstad (2008) 191-200.
- Grafton, A. (1997) *The Footnote, a Curious History*, Cambridge MA.
- Grant, E. (2010) *The Nature of Natural Philosophy in the Late Middle Ages*, Washington.
- KNAW (2014) *Correct Citeren*, Briefadvies KNAW, April 2014, Amsterdam; (<https://www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/correct-citeren>)
- Mazzeo, T. (2006) *Plagiarism and Literary Property in the Romantic Period*, Philadelphia.
- McGill, S. (2012) *Plagiarism in Latin Literature*, Cambridge.
- Moore Howard, R. (1999) *Standing in the Shadow of Giants: Plagiarists, Authors, Collaborators*, Stamford.
- Posner, R. A. (2007) *The Little Book of Plagiarism*, New York.
- Sellevoid, K. (2008) 'Some "hardis repreneurs" in Sixteenth-Century France', in Bjørnstad (2008) 53-65.
- Stemplinger, E. (1911) *Das Plagiat in der griechischen Literatur*, München.
- Weber-Wulff, D. (2014) *False Feathers: A Perspective on Academic Plagiarism*, Heidelberg.

27

KNAW (2014) 5, sectie A2. Naast het klassieke argument 'verstoring van rechtvaardig eerbetoon' worden als schadelijke effecten genoemd: misleiding van publiek en uitgever, schade aan de transparantie van de wetenschap. Zie ook Weber-Wulff (2014) 22-24 ('Why is Plagiarism a Problem?').

HISTORISCHE PE
OP PLAGIAAT, ON
EN CITEREN HIST
PERSPECTIEVEN
ONTLENEN EN C
HISTORISCHE PE
OP PLAGIAAT, ON
EN CITEREN HIST
PERSPECTIEVEN
ONTLENEN HIST
PERSPECTIEVEN
ONTLENEN EN C

WANNEER EN WAAROM IS PLAGIAAT EEN SCHENDING VAN DE WETEN- SCHAPPELIJKE INTEGRITEIT?

Door prof. mr. Ton Hol¹

---

1 Emeritus-hoogleraar Encyclopedie van het recht en Rechtsfilosofie en voorzitter van de Commissie wetenschappelijke integriteit van Tilburg University.

1. Wat is het probleem?

Wanneer men de adviezen van commissies wetenschappelijke integriteit² over plagiaat doorneemt dan vallen een paar dingen op. Op het eerste gezicht lijkt men het erover eens te zijn wat moet worden verstaan onder plagiaat. Van plagiaat is grofweg sprake wanneer teksten of ideeën van anderen zonder passende bronvermelding worden overgenomen. Er lijkt ook overeenstemming te bestaan over de reden waarom plagiaat problematisch is. Iemand die plagieert pronkt met andermans veren en dat is iets wat in de wetenschap niet mag. Het getuigt van disrespect naar collega-wetenschappers. Bij nadere beschouwing van de adviezen zien we dat het kennelijk niet eenvoudig is om op basis van de ontwikkelde criteria voor plagiaat te adviseren en zien we dat commissies de zaken die ze krijgen voorgelegd niet over een kam scheren. Het ene advies is het andere niet. Bij een beoordeling van een klacht kan kennelijk niet simpel worden volstaan met het vaststellen van overlappen in de tekst van een wetenschappelijk product van een beklagde met teksten van derden. Commissies hanteren bepaalde wegingsfactoren om de ernst te kunnen vaststellen van het plagiaat dat ze vaststellen. Er zijn zwaardere en lichtere vormen van plagiaat en soms worden bepaalde lichtere vormen überhaupt niet als plagiaat gekwalificeerd. Bij de bepaling van de ernst van het aangetroffen plagiaat blijkt de omvang van de zonder (correcte) bronvermelding overgenomen tekst van belang te zijn: veel of weinig. Ook vinden commissies het van belang of de overgenomen passages slechts beschrijvingen geven van een bepaalde stand van zaken, of dat daarin ook ideeën van een andere onderzoeker zijn opgenomen. In geval van ideeën is het voor commissies relevant na te gaan of deze ideeën reeds (min of meer) algemeen gedeeld zijn of dat het gaat om originele ideeën van een andere wetenschapper die men niet ook al bij anderen aantreft. Het maakt voor commissies ook wel uit of sprake is van opzettelijke en bewuste overnames, of dat sprake is van slordigheid of nalatigheid. Wanneer we tot slot kijken naar de oordelen van de commissies over de ernst van de geconstateerde tekortkoming dan zien we een heel palet aan kwalificaties: schending van de wetenschappelijke integriteit, verwijtbare onzorgvuldigheid, onzorgvuldigheid, slordigheid, een patroon van slordigheden. De differentiatie in de ernst van de tekortkomingen komt ook tot uiting in de adviezen die commissies soms geven over mogelijke sancties. Ook in geval men uiteindelijk oordeelt dat sprake is van schending van wetenschappelijke integriteit, ziet men wel dat wordt geadviseerd geen sanctie te verbinden aan het geconstateerde vanwege de geringe omvang of het feit dat de tekortkomingen als zijn gerepareerd. In geval van een sanctie blijft het in veel gevallen bij een waarschuwing, een berisping of een goed gesprek. Van een ontslag in geval van plagiaat is (nog) geen sprake geweest. Kortom: het ene plagiaat is het andere niet.³

In deze bijdrage wil ik proberen, mede tegen de achtergrond van wat we zien in de behandeling van klachten door commissies, beter zicht te krijgen op een aantal kwesties betreffende plagiaat. Als we uitgaan van de zich ontwikkelende praktijk van klachtbehandeling dan is het duidelijk dat wat wordt aangeduid als plagiaat niet in alle gevallen wordt gekwalificeerd als een schending van wetenschappelijke integriteit. We zien deze nuancering terug in de Nederlandse code wetenschappelijke integriteit 2018. Deze code spreekt van 'lichtere' vormen van plagiaat die niet per se als een schending van wetenschappelijke integriteit kwalificeren.⁴ De vraag is dan hoe de zwaardere en lichtere vormen van elkaar te onderscheiden? Wanneer is sprake van een schending van wetenschappelijke integriteit en wanneer niet? Om deze vraag goed te kunnen beantwoorden is het noodzakelijk om zicht te krijgen op de reden waarom plagiaat onaanvaardbaar is. Gaat het daarbij om de deugd dat men in de wetenschap niet met andermans veren moet pronken, of gaat het om iets meer of anders? Tot slot is er ook de vraag of de notie van plagiaat niet te gemakkelijk wordt gebruikt? Niet voor niets ziet men dat commissies bij wat men lichtere vormen van plagiaat zou kunnen noemen, worstelen met de kwalificatie. De vraag is dan of we in geval van die lichtere vormen nog wel de notie van plagiaat zouden moeten hanteren. Kan men de kwalificatie van plagiaat niet beter uitsluitend voor ernstige tekortkomingen in bronvermelding reserveren? Blijft natuurlijk nog wel de vraag wanneer te spreken van 'ernstige tekortkomingen'?

---

2 Hieronder ook begrepen het LOWI. De adviezen van de universitaire commissies wetenschappelijke integriteit zijn gepubliceerd op de website van de VSNU. De adviezen van LOWI opgenomen kunnen worden geraadpleegd via de eigen website van dit orgaan. Anders dan de op de VSNU-site gepubliceerde adviezen zijn deze (nog) niet voorzien van kopjes. Men vindt echter relatief eenvoudig de relevantie adviezen door gebruik te maken van de zoekfunctie.

3 Een bondig overzicht van voor het LOWI relevante factoren voor de kwalificatie van plagiaat vindt men in het Voorwoord van het Jaarverslag 2015 (https://lowi.nl/wp-content/uploads/2019/09/LOWI-jaarverslag_2015.pdf).

4 "In sommige gevallen echter is plagiaat van zo geringe omvang en betekenis dat de kwalificatie 'schending van de wetenschappelijke integriteit' te zwaar is." Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018 onder 5.2.

2. Plagiaat en betrouwbare wetenschap

Wetenschap en betrouwbaarheid

Waarom is plagiaat een schending van wetenschappelijke integriteit? Plagiaat wordt in menige gedragscode wetenschappelijk integriteit op dezelfde hoogte gesteld als het fabriceren, verzinnen en vervalsen van data.⁵ Dit is ook zo in de Nederlandse gedragscode.⁶ Waarom fabricatie en vervalsing van data worden beschouwd als een schending van de wetenschappelijke integriteit valt niet moeilijk in te zien. Wetenschap staat voor betrouwbare kennis⁷. Als de data waarop wetenschappelijke inzichten zijn gebaseerd, zijn verzonden dan wel gemanipuleerd, zijn daarmee de wetenschappelijke conclusies uit het onderzoek onbetrouwbaar, sterker nog, misleidend. Het verzinnen van data of het vervalsen daarvan raakt het hart van de wetenschap. In de wetenschap staat waarheid, althans het streven daarnaar, centraal. Wil de wetenschap die waarheidspretentie waarmaken dan moet men erop kunnen vertrouwen dat haar inzichten berusten op zorgvuldig onderzoek met degelijk onderbouwde argumenten. Verzinnen of vervalsen van data past daar niet bij.

Wat maakt nu dat plagiaat wordt gezien als een van de drie 'hoofdzonden' van wetenschappelijk handelen? Waarom wordt plagiaat naast fabricatie en vervalsing aangemerkt als een (ernstige) schending van wetenschappelijke integriteit? Raakt plagiaat – net als fabricatie en vervalsing – het hart van de wetenschap? Maakt plagiaat dat de bodem onder wetenschappelijke uitspraken wordt weggeslagen, doordat ze door plagiaat niet meer betrouwbaar zijn, althans de pretentie van waarheid niet kunnen waarmaken? Dat is nog maar de vraag. Zolang de ideeën of teksten die men van anderen overneemt zonder duidelijke bronvermelding – want zo kunnen we plagiaat omschrijven⁸ – op zichzelf wetenschappelijk houtsnijden, is de betrouwbaarheid van de wetenschap door het plagiaat niet in het geding. Kennelijk is er iets anders mis met plagiaat, wat kan verklaren dat het als een 'hoofdzonde' wordt gezien.

De integere wetenschapper

Er wordt wel gezegd, dat plagiaat een ernstige schending van wetenschappelijke integriteit is, omdat daarmee de integriteit van de wetenschapper zelf in het geding is, in die zin dat hij als onderzoeker onbetrouwbaar wordt. Misschien zijn de wetenschappelijke uitkomsten van het onderzoek van de desbetreffende wetenschapper nog wel betrouwbaar, zijn gedrag door te plagiëren maakt dat hij zelf niet meer betrouwbaar of integer is. Iemand die delen van een wetenschappelijke (gepubliceerde) tekst van een andere wetenschapper of diens ideeën overneemt zonder correcte bronvermelding, is niet integer en wel op verschillende manieren. In de eerste plaats is een wetenschapper niet collegiaal of hoffelijk naar zijn collega's. Ere wie ere toekomt! Het spiegelbeeld van dit gebrek aan hoffelijkheid is dat men zich mooier voordoet dan men is: men pronkt met andermans veren.⁹ Dat pronken met andermans veren vinden we op zichzelf al verwerpelijk. Daar komt bij dat men, door in zijn werk te lenen van anderen zonder hierin transparant te zijn, zijn werkgever op het verkeerde been kan zetten. Die kan de indruk krijgen met een bijzonder talent te maken te hebben, terwijl wat zo bijzonder is aan het werk van de onderzoeker (deels) is ontleend aan anderen. Iets vergelijkbaars geldt ook voor redacties van tijdschriften. Die kunnen menen een bijzondere publicatie te kunnen uitbrengen, terwijl het (gedeeltelijk) oud nieuws is.¹⁰ Dit soort niet-integer gedrag zien we ook buiten de wetenschap, bijvoorbeeld in de zakenwereld waarin men uitvindingen door anderen gedaan, kopieert. De vraag is echter of dit niet-integer gedrag de wetenschap als zodanig raakt. Alhoewel in strijd met wat in het algemeen als integer geldt, is het de vraag of dit gedrag ook in strijd met de *wetenschappelijke* integriteit is? Indien we erop uitkomen dat plagiaat inderdaad ook een schending van de wetenschappelijke integriteit is, rijst nog de vraag of dat dan in alle gevallen geldt. En als dat niet het geval is, wanneer is dan wel en wanneer dan niet sprake van een schending van wetenschappelijke integriteit?

5 Vaak aangeduid met de afkortingen 'FFP': Falsification, Fabrication, Plagiarism.

6 'De duidelijkste voorbeelden van schending van de wetenschappelijke integriteit zijn: fabriceren, vervalsen of plagiaat'. Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018, 5.2. Zie ook de Europese code voor wetenschappelijke integriteit (ALLEA-code) 2018, 3.1: 'Wangedrag bij het onderzoek wordt traditioneel gedefinieerd als het fabriceren of vervalsen van gegevens of het plegen van plagiaat'.

7 Men zou zich kunnen afvragen of betrouwbare kennis niet een pleonasme is. Men kan slechts van kennis spreken als het verworven inzicht betrouwbaar is. Onbetrouwbare kennis is geen kennis.

8 Er zijn meer uitgewerkte beschrijvingen, maar deze komen in de kern hierop neer.

9 Voor een meer uitvoerige bespreking van deze grondslag voor plagiaat verwijs ik naar: Kees Schuyt, Tussen fout en fraude. Integriteit en oneerlijk gedrag in de wetenschap, Leiden University Press 2014, hoofdstuk 5.

10 Binnen sommige disciplines, zoals bijvoorbeeld de geneeskunde, speelt hierbij ook dat men het aantal publicaties over een en hetzelfde onderzoek wil beperken. Het herhaald publiceren over hetzelfde onderzoek wordt op strenge wijze tegengegaan.

Integere wetenschap

Om te begrijpen waarom plagiaat eventueel een schending van de wetenschappelijke integriteit kan opleveren, moeten we de grondslag daarvan losmaken van, of in ieder geval ruimer trekken dan, de integriteit van de wetenschapper zelf. We proberen immers te begrijpen waarom plagiaat naast of op dezelfde 'hoogte' als fabricatie en vervalsing wordt gezet. Deze laatste twee wangedragingen raken – net als bij plagiaat – de integriteit van de wetenschapper zelf, maar zij worden zwaar aangerekend, omdat ze de betrouwbaarheid van de wetenschap als zodanig raken. Raakt ook plagiaat de betrouwbaarheid van de wetenschap? Van wetenschappelijk onderzoek verwacht men dat het nieuwe inzichten oplevert en onze kennis van iets vermeerdert. Het maakt hierbij niet zoveel uit of het gaat om privaat of publiek gefinancierd onderzoek. Men investeert in wetenschappelijk onderzoek omdat men vooruitgang wil boeken in of rond bepaalde vraagstukken. Dit impliceert dat men niet zit te wachten op een herhaling van zetten. Vanuit dit gezichtspunt is het tegengaan van plagiaat te beschouwen als een voortdurende prikkel voor de wetenschapper om met nieuwe dingen te komen en niet onnodig geld en tijd te verknoeien door wat we al weten opnieuw naar voren te brengen. Dat impliceert dat steeds zichtbaar moet worden wat men als onderzoeker bijdraagt aan het vakgebied en het domein van de kennis. Men komt er niet met het presenteren van wat anderen reeds hebben voortgebracht. Zichtbaar maken wat de eigen vernieuwende bijdrage aan de wetenschap is, vraagt om zorgvuldige bronvermeldingen. Daarmee wordt immers duidelijk in hoeverre men in zijn onderzoek leunt op wat anderen reeds hebben gepresteerd en wat de eigen, nieuwe inbreng is. In de wetenschap is innovatie, zijn 'game changers' belangrijk.

De vraag is echter of deze benadering inzichtelijk maakt waarom plagiaat een schending van de wetenschappelijke integriteit oplevert. Als de wetenschapper niet transparant is over wat hij in zijn werk leent van anderen en dus verhuult dat hij in dat opzicht niet vernieuwend is, kwalificeert hij misschien als een slechte wetenschapper, omdat hij niet of in onvoldoende mate met iets nieuws komt. Een slechte wetenschapper hoeft echter niet per se een niet integer wetenschapper te zijn. Men zou zo'n wetenschapper wellicht kunnen verwijten dat hij zijn wetenschappelijke incompetentie versluiert door met andermans veren te pronken. Maar, zo zagen we, ook dit verklaart niet waarom plagiaat op zichzelf een schending is van *wetenschappelijke* integriteit is en op hetzelfde niveau staat als fabricatie en vervalsing.

We zijn echter wel een stapje verder gekomen. In de hier besproken benadering gaat het erom dat de wetenschapper zichtbaar moet maken wat hij bijdraagt aan de wetenschap. Hij moet zijn werk legitimeren en verantwoorden naar buiten toe, naar zowel de wetenschap als naar de maatschappij. Welnu, ik denk dat de sleutel voor een begrip van plagiaat als schending van wetenschappelijke integriteit ligt in deze notie van verantwoordelijkheid en dan niet zozeer met betrekking tot de vernieuwing binnen de wetenschap, maar eerder met betrekking tot de betrouwbaarheid ervan, precies zoals in geval van fabricatie en vervalsing.

Verantwoordelijkheid en verantwoording

In de notie van verantwoordelijkheid komen wetenschappelijke integriteit in zowel objectieve als in subjectieve zin bij elkaar. Wat bedoel ik hiermee? Wetenschap heeft de pretentie kennis voort te brengen, wat betekent dat wat voor wetenschappelijke kennis doorgaat betrouwbaar is, althans voor zover de wetenschap stellige uitspraken doet. Van de wetenschap verwacht men echter dat ze aangeeft wanneer ze minder zeker is over de uitkomsten van haar onderzoek. Betrouwbare en daarmee integere wetenschap is dus helder over de (mate van) betrouwbaarheid van wetenschappelijke inzichten. Ik noem dit integriteit in objectieve zin, want verbonden met wetenschap als domein van kennis. Dit impliceert dat de wetenschap als zodanig kan worden aangesproken op haar bevindingen en deze zal die dan ook steeds moeten kunnen verantwoorden. 'Dat is nu eenmaal mijn mening' is geen verantwoording. Deze integriteit van de wetenschap als zodanig vraagt echter om integere onderzoekers. Deze integriteit van onderzoekers zelf noem ik integriteit in subjectieve zin. Deze subjectieve integriteit houdt in dat de individuele onderzoeker moet bijdragen aan de betrouwbaarheid van de wetenschap als zodanig. Dit impliceert dat een onderzoeker de verantwoordelijkheid op zich neemt om dat wat hij toevoegt aan het geheel van bestaande wetenschap betrouwbaar is en voorover dat hij daarover niet zeker is, dit ook duidelijk wordt aangegeven.¹¹ Daarom is het verzinnen of vervalsen van data zo'n kwalijk iets in wetenschappelijk onderzoek. De wetenschapper schiet hier tekort in zijn verantwoordelijkheid naar een betrouwbare wetenschap, want hij kan wat hij daaraan toevoegt niet verantwoorden als passend binnen het domein van kennis. Welnu, de crux van plagiaat als schending van wetenschappelijke integriteit ligt precies op dit vlak. Bij plagiaat wordt de betrouwbaarheid van de wetenschap geraakt, omdat de plagiaris niet alles wat hij in zijn wetenschappelijke productie heeft opgenomen kan verantwoorden en daarin niet transparant is. Ik zal dit verder uitwerken.

11 Zo leest men in de Nederlandse gedragscode: 'Wees expliciet over onzekerheden en contra-indicaties en trek geen ongefundeerde conclusies.' (Norm 38). Zie ook normen 36, 37, 39.

Kritische toets

In wetenschappelijk onderzoek bouwt men voort op en maakt men gebruik van het onderzoek van anderen. Omdat het hier niet om eigen onderzoek gaat, zal men dat wat men van andere onderzoekers overneemt om het eigen onderzoek gestalte te geven niet geheel voor eigen rekening kunnen nemen. Weliswaar kan men erop wijzen dat het onderzoek waarnaar men verwijst een bepaalde erkenning heeft gekregen binnen het vakgebied, of dat het afkomstig is van een wetenschapper die met zijn werk gezag heeft verworven, men zal in veel gevallen het gebruikte onderzoek van anderen niet in al zijn facetten kennen en daarom ook niet volledig kunnen verantwoorden. In termen van verantwoording hoeft dat ook niet, zolang de onderzoeker er maar helder over is op welk door anderen verricht onderzoek hij leunt. Wat komt voor eigen rekening en wat voor rekening van anderen?¹² Het belang van transparantie over wat op eigen onderzoek en wat op andermans onderzoek berust, komt helder tot uitdrukking in de Nederlandse gedragscode. In een van de normen wordt aangegeven dat in geval van meerdere auteurs, elk van hen verantwoordelijk is voor de volledige inhoud van een wetenschappelijk product, tenzij men duidelijk aangeeft als dat niet het geval is.¹³ Deze norm kan men, naast vele andere, begrijpen tegen de achtergrond van de wetenschappelijke pretentie betrouwbare kennis voort te brengen. Om van bepaalde kennis te kunnen zeggen dat die betrouwbaar is, is een kritische toets daarvan noodzakelijk. Voor zo'n kritische toets is het van belang dat de kritische onderzoeker weet waarop hij zijn pijlen moet richten. Daarvoor is het mede van belang dat hij weet van wie bepaalde inzichten afkomstig zijn. Waarom dat van belang is, leert ons de rechtspraak. In veel juridische procedures spelen verklaringen van getuigen en rapportages van deskundigen een belangrijke rol in de bewijsvoering. Voor wie die verklaringen en rapportages kritisch wil toetsen – dat kan bijvoorbeeld de verdachte zijn in een strafzaak - is het van wezenlijk belang dat hij weet van wie ze afkomstig zijn. Daarom zijn ze ook – met een enkele uitzondering – niet anoniem.¹⁴ Getuigenverklaringen of rapportages van deskundigen kunnen namelijk gekleurd zijn.¹⁵ Als men weet wie er achter een verklaring of een rapportage zit, komt die mogelijke kleuring eerder aan het licht. Men weet van de betreffende getuige dat deze bevriend is met de aangever van een strafbaar feit. De betreffende deskundige is van een bepaalde wetenschappelijke stroming die niet algemeen aanvaard is. Het is in de wetenschap niet anders. Ook hier is binnen een bepaalde discipline vaak sprake van verschillende stromingen, worden verschillende methodes van onderzoek gehanteerd, hebben wetenschappers over bepaalde kwesties uitgesproken ideeën die niet door alle wetenschappers worden gedeeld. Het zal niet vaak voorkomen dat wetenschappers partijdig zijn, zoals een echtgenoot of vriend van een aangever mogelijk zal zijn, maar dat neemt niet weg dat zij de werkelijkheid door een bepaalde bril bekijken. Inzicht daarin is wezenlijk voor een kritische toets van wetenschappelijke inzichten.

Kritische toets en betrouwbaarheid

Als we het hebben over betrouwbare wetenschappelijke inzichten, dan speelt de kritische toets van resultaten van wetenschappelijke onderzoek een essentiële rol. Juist het feit dat meerdere onderzoekers de betreffende resultaten hebben bediscussieerd en van verschillende kanten hebben beproefd, maakt - als de resultaten overeind blijven - dat de betrouwbaarheid ervan toeneemt. Kritiek is niet een bijkomstigheid van wetenschappelijk onderzoek, maar maakt daarvan een niet weg te denken deel van uit. Geen wetenschappelijke vooruitgang zonder kritiek. Men kan hier het methodisch voorschrift van Popper om wetenschappelijke bevindingen proberen onderuit te halen ook opvatten als een moreel voorschrift. Het behoort tot de verantwoordelijkheden van de onderzoeker eigen en andermans onderzoek te bekritisieren. Integere wetenschap impliceert kritiek. Als dat zo is, dan is wetenschap waarbij het debat, kritiek wordt bemoeilijkt te betitelen als niet-integer en wordt daardoor de wetenschappelijke integriteit geschonden. In geval van plagiaat wordt een kritische beoordeling van het wetenschappelijk werk van een onderzoeker bemoeilijkt, want minder goed controleerbaar.¹⁶

---

12 Dit neemt niet weg dat een onderzoeker moet kunnen verantwoorden waarom hij de resultaten van door anderen verricht onderzoek gebruikt (of juist niet gebruikt).

13 Norm 33 van de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018.

14 Onder bijzondere omstandigheden worden in strafprocedures anonieme getuigen toegelaten, maar in die gevallen is de rechter wel op de hoogte van de identiteit van de getuige.

15 Niet voor niets kennen we in het recht het beginsel van 'een getuige is geen getuige' en worden vaak meerdere rapportages van deskundigen ingebracht. In ieder geval bestaat de mogelijkheid van contraexpertise.

16 De ALLEA-code lijkt een vergelijkbare grondslag aan te geven voor plagiaat. Men leest daar, direct onder een korte omschrijving van fabriceren, vervalsen en plagiaat het volgende: 'Deze drie vormen van schending worden als buitengewoon ernstig beschouwd omdat zij de weergave van het onderzoek aantasten.'

3. Literatuur en adviezen commissies wetenschappelijke integriteit

Alhoewel in de literatuur over plagiaat het 'pronken met andermans veren' sterk naar voren komt als reden voor het problematisch karakter van plagiaat, wordt ook het hier uitgewerkte punt van de frustratie van kritiek en de oncontroleerbaarheid wel genoemd. Zo leest men in de studie over plagiaat van Deborah Weber-Wulff: 'when academics plagiarize they are damaging academic discourse. They are obscuring facts, for example, who came up with which idea, and that makes it harder for those coming after to discover what the truth actually is.'¹⁷

In een briefadvies van de KNAW brief over plagiaat vinden we een vergelijkbare grond. Plagiaat 'verstoorde de transparantie van de inhoud van de wetenschap in die zin dat de genese van ideeën niet goed getraceerd kan worden.'¹⁸ Zowel Weber-Wulff als het briefadvies geven echter veel gewicht aan het 'pronken met andermans veren', waarbij in het briefadvies van de KNAW nog wordt opgemerkt dat de hier genoemde redenen 'geen ernstige effecten [heeft] op de inhoud van de wetenschap zelf en ... daardoor doorgaans als minder ernstig [wordt] gezien dan de twee andere 'klassieke' vormen van RM [Research Misconduct]: vervalsen en verzinnen.'¹⁹ Wanneer is plagiaat dan wel even ernstig?

Alhoewel in de meeste adviezen over plagiaat van commissies wetenschappelijke integriteit wordt aangehaakt bij het criterium van 'pronken met andermans veren', zien we een enkele keer ook het hier uitgewerkte criterium worden gehanteerd. Zo wordt in een van de gepubliceerde adviezen overwogen dat het geconstateerde plagiaat een mildere vorm betreft, omdat weliswaar niet de bron wordt vermeld waaruit een tekst is overgenomen, maar wel de naam wordt genoemd van de oorspronkelijke onderzoeker wiens idee wordt beschreven. De commissie vindt het echter problematisch dat de controleerbaarheid van het werk van de onderzoeker lastig is gemaakt. 'Het gevaar bestaat dat de uit tweede hand overgenomen tekst selectief of verkeerd is overgenomen en derhalve niet overeenkomst met de originele bron.'²⁰ Overigens is dit advies ook nog interessant omdat het de verantwoordelijkheid van de onderzoeker onderstreept duidelijk te maken waarop hij kan worden aangesproken en wat voor rekening van anderen is. Zo leest men: 'De Commissie acht ook deze vorm van ontlening aan het werk van anderen ongeoorloofd, want in strijd met het gebod om niet de tekst van anderen te presenteren als een eigen weloverwogen en zelfstandig gekozen formulering.'²¹

4. Tussenconclusie

Ik kom tot een tussenconclusie. Heldere en zorgvuldige bronvermelding is om verschillende redenen van belang. De vraag is echter wanneer we hierbij van een schending van wetenschappelijke integriteit kunnen spreken, met nadruk op 'wetenschappelijke'. 'Pronken met andermans veren' is niet integer te noemen, maar het is de vraag of dergelijk gedrag ook per definitie een schending van de wetenschappelijke integriteit oplevert. Schending van de wetenschappelijke integriteit is evenmin aan de orde als een onderzoeker verhuult niets nieuws te brengen en louter het werk van andere onderzoekers reproduceert. Misschien is zo iemand een slecht, althans niet creatief onderzoeker te noemen, maar het is de vraag of hij daarmee de wetenschappelijke integriteit schendt. Het niet of niet op zorgvuldige wijze verwijzen naar andermans ideeën of teksten kan een schending van de wetenschappelijke integriteit opleveren omdat het de betrouwbaarheid van de wetenschap zelf raakt, net zoals in geval van falsificatie en fabricatie. De wetenschappelijke integriteit is hierbij in het geding omdat het wetenschappelijk debat wordt bemoeilijkt.

---

17 Deborah Weber-Wulff, *False feathers. A Perspective on Academic Plagiarism*, Springer Berlin, 2014, p. 22. (Cursivering in origineel).

18 Correct citeren, Briefadvies KNAW april 2014, p. 5. Zie ook noot 7 in dit advies.

19 Idem.

20 VSNU adviezen 2012 Gegrond plagiaat, p. 6.

21 Idem.

5. Directe en indirecte aantasting van de betrouwbaarheid van wetenschappelijke kennis

Er is echter een niet onbelangrijk verschil tussen de manier waarop falsificatie en fabricatie van data de betrouwbaarheid van de wetenschap raken en de manier waarop plagiaat dat doet. Wetenschappelijke resultaten die berusten op vervalste of verzonnen data zijn sowieso niet betrouwbaar. In geval van plagiaat ligt dat anders. Geplagieerde ideeën of inzichten kunnen heel goed betrouwbaar zijn, wat betekent dat door te plagiëren de betrouwbaarheid van de wetenschap niet per se is aangetast. Zoals we hebben betoogd kan plagiaat de betrouwbaarheid en daarmee ook de integriteit van de wetenschap raken, omdat resultaten van wetenschappelijk onderzoek moeilijker te toetsen zijn, minder gemakkelijke te controleren zijn. Zou men in geval van fabricatie en falsificatie kunnen spreken van een directe aantasting van de wetenschappelijke betrouwbaarheid, bij plagiaat gaat het eerder om een indirecte aantasting daarvan.

6. Zwaardere en lichtere vormen van plagiaat

Dit brengt ons bij een tweede, met het bovenstaande samenhangende verschil tussen fabricatie en vervalsing aan de ene kant en plagiaat aan de andere kant. Zoals hiervoor impliciet al naar voren is gekomen wordt – anders dan in geval van fabricatie en vervalsing – bij plagiaat de betrouwbaarheid van de wetenschap niet in alle gevallen aangetast, ook niet op een indirecte manier. Wanneer men een voorbeeld van een ander overneemt zonder bronvermelding, of een aardige beschrijving van iets, bijvoorbeeld wat de wettelijke taken en bevoegdheden zijn van een instelling als het UWV, dan is dat mogelijk te kwalificeren als plagiaat. De kritische lezer van de betreffende publicatie waarin op deze wijze wordt geplagieerd, zal echter niet snel geneigd zijn hetgeen is beschreven aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. Het voorbeeld en de beschrijving raken immers niet de kern van het onderzoek. Dat wordt anders als het gaat om conceptueel plagiaat, dat wil zeggen het zonder deugdelijke bronvermelding overnemen van ideeën of inzichten van een ander. De lezer zal de naar voren gebrachte ideeën en inzichten aan een nader onderzoek willen onderwerpen, zeker wanneer die belangrijke elementen vormen van de argumentatielijn van het betreffende onderzoek. Als de onderzoeker niet transparant is over de bron van de ideeën en inzichten, wordt een kritisch onderzoek bemoeilijkt. Een en ander maakt inzichtelijk waarom de Nederlandse gedragscode aangeeft dat niet alle gevallen van plagiaat een schending van de wetenschappelijke integriteit vormen.

Intentie en tekstomvang

De hier bepleite waarde van betrouwbaarheid van wetenschappelijk onderzoek maakt inzichtelijk waarom bepaalde criteria voor plagiaat dienen te worden gerelativeerd en in de praktijk ook vaak worden gerelativeerd. De vraag is echter of daarbij op juiste wijze wordt gerelativeerd. In de adviezen van commissies wetenschappelijke integriteit komt naar voren dat het voor de kwalificatie van plagiaat uitmaakt of intentioneel, bewust of opzettelijk is geplagieerd of dat sprake is van nalatigheid of slordigheid. Ook maakt het vaak uit of het gaat om een omvangrijke tekst die zonder bronvermelding is overgenomen of dat het gaat om slechts enkele kortere passages. Beide criteria – intentioneel of niet en omvangrijk tekstgedeelte of niet – zijn op het eerste gezicht zonder meer relevant, tamelijk helder en voor de hand liggend als men iets wil zeggen over de zwaarte van plagiaat. Bij nader inzien ligt de zaak gecompliceerder. Uiteindelijk helpen ze ons niet verder. Uitgaan van de betrouwbaarheid van wetenschappelijk onderzoek geeft meer houvast als we onderscheid willen maken tussen zwaardere en lichtere vormen van plagiaat.

Intentie

Laten we eerst kijken naar de notie van intentie. Men zou ook van opzet kunnen spreken. Iemand die opzettelijk plagieert treft eerder blaam dan iemand die plagieert door onzorgvuldigheid, slordigheid. Hij heeft dan wel schuld aan het plagiaat, maar heeft het niet expres gedaan. Als men plagiaat ziet als een falen van de persoon van de wetenschapper, hebben we hier inderdaad een interessante invalshoek. Echter, het onderscheid tussen opzet en schuld is in de praktijk in bepaalde gevallen niet zo onderscheidend als men op het eerste gezicht misschien zou

denken. Door slordigheid kan het gebeuren dat men zinnen of een voorbeeld van een ander overneemt. Men heeft bijvoorbeeld een samenvatting gemaakt van dat werk en weet achteraf niet meer wat nu wel en niet letterlijk uit het oorspronkelijke werk is overgenomen. Men heeft het voorbeeld gebruikt in colleges en verwerkt het later in een artikel, denkende dat men het zelf heeft bedacht. Dat hoort allemaal niet, maar kan gebeuren. Het is net als in het verkeer. Bij het inparkeren veroorzaakt men schade. Dat was niet nodig, fout dus, maar 'er vloeit geen bloed uit'. Het blijft bij blik schade. En de betreffende fout noemen we daarom vaak 'menselijk'. Er gaat nu eenmaal bij iedereen wel eens wat mis. Dat is mogelijk ook het geval bij plagiaat: een 'menselijke fout'. Het wordt anders als men van een ander iets overneemt dat voor het eigen betoog relevant is en moeilijk weg te denken, of althans, de argumentatie sterker maakt. Het wordt dan moeilijker om weg te komen met slordigheid of menselijke fout. Ik maak opnieuw een vergelijking met het recht. In het verkeer wordt grotere oplettendheid en voorzichtigheid verlangd naarmate situaties risicovoller zijn. Een slordigheid op de snelweg kan fatale gevolgen hebben. Even afgeleid door de ruziënde kinderen op de achterbank en men kan door een stuurfout enorme schade veroorzaken. De onzorgvuldigheid zal de chauffeur in dit geval zwaar worden aangerekend. In geval van plagiaat speelt iets vergelijkbaars. Bij het bestuderen van andermans ideeën en inzichten past een grotere zorgvuldigheid en oplettendheid dan wanneer het gaat om aardige formuleringen of voorbeelden. Nalatigheid kan de onderzoeker dan ook zeker worden aangerekend. Natuurlijk, opzettelijk, willens en wetens andermans gedachtengoed overnemen zonder daar helder over te zijn, is erg. Het is echter niet veel minder erg als dat gebeurt uit nalatigheid. De verantwoordelijkheid om betrouwbare, dus ook controleerbare wetenschap te leveren wordt hierbij onvoldoende serieus genomen, en dat staat los van de intenties. We zien datzelfde terug bij vervalsing van data. In de term 'vervalsing' ligt de intentionaliteit opgesloten. Expres de data manipuleren op een wetenschappelijk onverantwoorde wijze levert een schending op van de wetenschappelijke integriteit. Maar het kan ook gebeuren dat een wetenschapper stelselmatig slordig te werk gaat bij het produceren van beelden in het onderzoek. Hier is niet sprake van intentie, maar het slordige gedrag raakt wel degelijk de betrouwbaarheid van uitkomsten van de onderzoeken. In het licht van die betrouwbaarheid schiet de wetenschapper tekort, ook al had hij niet de intentie om de data te vervalsen.²² Zo kwam een commissie wetenschappelijke integriteit vanwege herhaalde slordigheden bij het vervaardigen van beelden tot het oordeel dat sprake was van schending van de wetenschappelijke integriteit. Hier komt bij dat het zelden voorkomt dat een wetenschapper ruiterlijk zal toegeven opzettelijk iets te hebben misdaan. In geval van plagiaat wordt veelal door beklagde aangegeven dat dat 'per ongeluk' is gebeurd. Voor zwaardere vormen van plagiaat is dat echter niet zo relevant.²³ Gelet op het grote belang van betrouwbare wetenschap en daarmee van het belang van controleerbaarheid kan ook slordigheid of onzorgvuldigheid zodra het die betrouwbaarheid raakt een zware vorm van plagiaat opleveren. Al dan niet intentioneel plagiëren is dus niet een sterk criterium om te bepalen of in het concrete geval al dan niet sprake is van een schending van wetenschappelijke integriteit.

Tekstomvang

Een andere manier om lichtere en zwaardere vormen van plagiaat te onderscheiden zoekt men soms in de omvang van de overgenomen tekst. Ook dit criterium biedt niet veel houvast. Men spreekt soms al van plagiaat in geval her en der zinnen voorkomen in een tekst die letterlijk zijn overgenomen van een tekst van een andere wetenschapper zonder duidelijke bronvermelding. Meestal kwalificeert men dergelijk plagiaat als slordig, onzorgvuldig, niet als schending van wetenschappelijke integriteit. Daar is kennelijk meer voor nodig. Schending van wetenschappelijke integriteit is mogelijk wel aan de orde wanneer grotere delen tekst zijn overgenomen van een ander. Zo is het voorgekomen dat een onderzoeker een scriptie of een groot deel daarvan heeft overgenomen in een eigen publicatie zonder daarbij naar die scriptie te verwijzen.²⁴ Het is echter niet zozeer de omvang die hier bepalend is of zou moeten zijn voor de kwalificatie van het plagiaat, maar eerder de inhoud van de overgenomen tekst. Zijn daarin ideeën of inzichten van een andere onderzoeker overgenomen zonder bronvermelding, dan wordt die overname zwaarder aangerekend dan wanneer het om teksten gaat die meer beschrijvend en feitelijk van aard zijn. Men kan de relevantie van aard en inhoud – feitelijk of ideeën bevattend – onder andere aflezen uit hetgeen het LOWI daarover zegt. Volgens het LOWI zou het overnemen van een gering aantal overeenstemmende woorden uitsluitend van beschrijvende of feitelijke aard buiten het

---

22 Zie Advies 2014 UU Manipulatie onderzoeksgegevens gegrond. Overigens nam de commissie wetenschappelijke integriteit in haar advies aan dat de betreffende onderzoeker minstens ten dele bewust beelden had gemanipuleerd, wat kennelijk naast de frequentie van de manipulaties een rol speelde bij de kwalificatie.

23 Zie bijvoorbeeld Advies 2020 TiU Plagiaat, gegrond. In deze zaak ging het om publicatie van een bewerkte masterscriptie onder de naam van de beide begeleiders van het betreffende onderzoek door de student. De student zou per ongeluk niet als auteur zijn opgenomen. Voor de commissie was dit geen excuus. Overigens is het de vraag of een dergelijk geval valt te kwalificeren als plagiaat of dat het gaat om het ontbreken van toekennen van auteurschap.

24 Zie VSNU 2012 Plagiaat 3; VSNU 2020 TiU Plagiaat, gegrond. In beide hier genoemde gevallen is de vraag aan de orde of sprake is van een probleem van auteurschap in plaats van een kwestie van plagiaat. Het LOWI benaderde de casus van 2012 vanuit die invalshoek.

plagiaat moeten worden gehouden.²⁵ A contrario valt hieruit af te leiden dat zodra een tekst uit meer dan een gering aantal woorden bestaat en meer dan louter beschrijvend is en ideeën en inzichten bevat plagiaat wel degelijk aan de orde is. Als we naar de adviezen van commissies kijken dan lijkt het erop dat het inderdaad uitmaakt wat de aard en de inhoud van het betreffende plagiaat is. Zo lezen we in een advies dat weliswaar sprake is van een zeer slordige werkwijze en van veel onzorgvuldigheden bij het citeren en verantwoorden van gebruikte bronnen, maar men achtte het plagiaat niet een schending van wetenschappelijke integriteit. Voor de commissie was hiervoor een aantal punten van belang. Er was geen sprake van opzet en beklaagde had zich ingespannen om voor de publicatie verbeteringen in de bronvermeldingen aan te brengen. De commissie achtte het ook relevant dat de betreffende passages voor het overgrote deel een algemeen, feitelijk en beschrijvend karakter hadden.²⁶ In een andere zaak constateert de commissie dat sprake is van een overlap tussen twee proefschriften. Deels is dit niet verrassend omdat de proefschriften inhoudelijk het nodige met elkaar te maken hebben. Ze worden geschreven binnen een en dezelfde onderzoekschool. De proefschriften hebben wel een verschillende focus. Niettemin stelt de commissie een aantal overlappen vast die worden gekwalificeerd als plagiaat. De commissie is echter van oordeel dat, alhoewel onzorgvuldig, het hierbij niet gaat om schending van de wetenschappelijke integriteit. De commissie is voorts van oordeel dat een en ander geen consequenties hoeft te hebben voor de promotie, omdat het gaat om het beschrijvende deel en niet het creatieve deel van het onderzoek.²⁷ Uit de laatste hier genoemde overweging van de commissie valt af te leiden dat plagiaat in beschrijvende onderdelen minder zwaar weegt dan wanneer het de delen betreft waarin de onderzoeker met eigen bevindingen (lees ideeën en inzichten) komt. Iets vergelijkbaars zien we ook terug in een ander advies. Hierin oordeelt de commissie dat 'geen sprake is van conceptueel plagiaat, in de zin van het overnemen van ideeën van anderen. De bestreden passages hebben betrekking op de historische inleiding van het proefschrift en niet op kern van het onderzoek .... Het proefschrift wordt niet inhoudelijk aangetast en blijft een zelfstandige proeve van bekwaamheid.'²⁸ Kennelijk was het voor de commissie van belang of het plagiaat al dan niet betrekking had op de onderdelen waarin de auteur met eigen inzichten en/of ideeën komt.

7. Plagiaat in het onderwijs²⁹

De hier geschetste benadering wringt met de praktijk van het onderwijs. Daar zien we een meer rigide aanpak van plagiaat. Om twee redenen is dit begrijpelijk. Anders dan in geval van meer ervaren wetenschappelijk onderzoekers, mag men er bij studenten niet vanuit gaan dat zij weten hoe correct te citeren. In het leerproces zijn heldere, eenduidige aanwijzingen en regels daarvoor van belang. Afwijking van die aanwijzingen en regels moeten vanuit didactisch gezichtspunt worden gecorrigeerd. Zeker in de fase waarin een student inmiddels behoort te weten hoe te citeren – bij de eindschrijft bijvoorbeeld – kan de student dan ook worden gesanctioneerd wanneer hij de regels niet goed toepast. Belangrijker wellicht is het punt dat de student moet worden beoordeeld op de eigen leerprestaties. In het onderwijs, waaronder ook nog het promotietraject valt, is steeds de vraag aan de orde of de student in staat is om op eigen kracht, zij het met de noodzakelijke begeleiding, (uiteindelijk) zelfstandig onderzoek te verrichten. Dit betekent dat – net als spieken bij tentamens – het overnemen van andermans teksten bij een schriftelijk werkstuk uit den boze is.³⁰ De afgestudeerde en gedoctoreerde krijgen een certificaat dat een zekere garantie biedt dat betrokkene inderdaad over bepaalde onderzoeksvaardigheden beschikt. Vanuit didactisch gezichtspunt gezien is het daarom begrijpelijk dat in het onderwijs een meer strenge benadering van het plagiaat aan de orde is. Maar ook hier kan men zich afvragen of niet meer nuanceringen moeten worden aangebracht bij de beoordeling van tekstovernames. Het ene plagiaat is het andere niet. Zo vinden we in een van de LOWI-adviezen het advies aan het college van bestuur om naar de eigen regeling voor studenten te kijken, omdat die 'een verwarringwekkende, veel te ruime omschrijving van het begrip geeft'.³¹

Bij wijze van conclusie: Is alle plagiaat wel plagiaat?

Wanneer men plagiaat ziet in het licht van schendingen van wetenschappelijke integriteit, rijst de vraag of alles wat binnen de academische wereld plagiaat wordt genoemd wel dat predicaat verdient. Zou men er niet beter aan doen de kwalificatie van plagiaat te reserveren voor evident grove schending van normen met betrekking tot correct citeren? In

25 Zie LOWI, Jaarverslag 2015, Voorwoord.

26 VSNU UVA 2015, plagiaat ongegrond.

27 VSNU UvA 2015.

28 VSNU 2008 Plagiaat 2.

29 Zie tevens de bijdrage van A. de Moor-Van Vugt in deze bundel.

30 Tegenwoordig worden ook proefschriften automatisch gecontroleerd op plagiaat.

31 LOWI advies 2013,nr2.

deze bijdrage heb ik aangegeven dat er redenen zijn prudent om te gaan met de notie van plagiaat. Het ene plagiaat is het andere niet. Door de vraag te stellen waarom plagiaat in veel codes wetenschappelijke integriteit op hetzelfde niveau als fabricatie en vervalsing van data wordt gesteld, wordt duidelijk waarom men terughoudend moet zijn. Plagiaat zou moeten worden gereserveerd voor gevallen waarin de integriteit en daarmee de betrouwbaarheid van wetenschap zelf in het geding is. Uiteraard speelt steeds ook dat het ongepast is met andermans veren te pronken. We zien echter dat – ook in gevallen waarin men pronkt met andermans veren – nadere criteria worden gehanteerd om de ernst van het plagiaat te kunnen bepalen en de vraag te kunnen beantwoorden of sprake is van een schending van wetenschappelijke integriteit. Daarbij zien we dat in veel gevallen waarin weliswaar sprake is van niet correct citeren, bij het gebruik dat men maakt van andermans teksten, niettemin duidelijk is dat men het werk van die ander bespreekt en dus niet de ideeën en inzichten die daarin zijn neergeslagen zich toe-eigent als ware het eigen werk. Voor de lezer kan het, ondanks dat niet op correcte wijze bronnen worden vermeld of met bronteksten wordt omgesprongen, nog altijd wel duidelijk genoeg zijn dat het gaat om het werk van een andere onderzoeker. Ook is de overlap soms heel gering en zeker wanneer het slechts om feitelijke beschrijvingen gaat en niet om ideeën of inzichten, ziet men dat dit soort vormen van gebrekkige bronvermelding niet tot de kwalificatie van schending van de wetenschappelijke integriteit leiden. Is het dan niet beter om de kwalificatie van plagiaat te reserveren voor de zware gevallen? Gebrekkige bronvermelding moet worden vermeden en als dat niet gebeurt, moet de wetenschapper daarop worden aangesproken. Maar veelal zal men dan het gedrag moeten kwalificeren in termen van slordigheid en onzorgvuldigheid. Maar niet alle slordigheden en onzorgvuldigheden verdienen de kwalificatie van plagiaat. Hierbij komt dat de beschuldiging van plagiaat een grote impact heeft op het leven van een onderzoeker. Het wordt hem lang nagedragen. Niet in alle gevallen zal men binnen de academische wereld alle nuances die in een zaak aan de orde waren meekrijgen. Wat blijft hangen is die ene kwalificatie van plagiaat. Dit is een extra reden om met de kwalificatie van plagiaat voorzichtig om te gaan. Tot slot is ook de vraag aan de orde of in gevallen van mogelijke schending van de wetenschappelijke integriteit de lat niet hoger moet worden gelegd om commissies en betrokken partijen niet onnodig zwaar te belasten.³²

WANNNEER EN W
IS PLAGIAAT EEN
SCHENDING VAN
WETENSCHAPPE
INTEGRITEIT? W
EN WAAROM IS
EEN SCHENDING
WETENSCHAPPE
INTEGRITEIT? W
EN WAAROM IS
EEN SCHENDING
WETENSCHAPPE

PLAGIAAT EN AUTEURSRECHT

Door prof. mr. dr. Peter Blok¹

---

1 Prof. mr. dr. Peter Blok is hoogleraar octrooirecht en privacy aan de Universiteit Utrecht en raadsheer in het Gerechtshof Den Haag. Hij dankt student-assistent Femke van der Stoel voor haar bijdrage aan het onderzoek dat heeft geleid tot deze publicatie.

1. Inleiding

In 1998 promoveert een Franse arts op een biomedisch onderzoek aan de medische faculteit van de universiteit van Angers. De arts had het onderzoek in één jaar afgerond. Twee jaar later herhaalt de arts het kunstje. Hij promoveert aan de Universiteit van Lille-2 op een juridisch proefschrift. Ditmaal schrijft hij de dissertatie in niet meer dan vijf maanden. Vanwege die sneltreinvaart noemen Franse media zijn proefschrift een 'TGV proefschrift'.² Nog twee jaar later wordt duidelijk hoe de Franse dubbeldoctor die indrukwekkende onderzoeksnelheid heeft gerealiseerd. Hij blijkt grote delen van beide dissertaties te hebben gekopieerd uit een gezondheidsrechtelijk proefschrift. 87 van de 126 pagina's van zijn biomedische dissertatie kwamen uit dat eerdere proefschrift. Bij de juridische dissertatie ging het om maar liefst 182 van de 284 bladzijden.

Dit geval van plagiaat is niet zonder gevolgen gebleven. De Franse arts is strafrechtelijk vervolgd en veroordeeld tot een gevangenisstraf van twee jaar voorwaardelijk en een schadevergoeding van € 20.000.³ Interessant is de grond voor die veroordeling: inbreuk op het auteursrecht. Het verhaal illustreert dat er sprake kan zijn van overlap tussen schending van auteursrecht en plagiaat in de zin van de academische gedragsregels, dat wil zeggen de gedragsregels voor wetenschappers en studenten. Deze bijdrage gaat over die overlap. Het doel is om de verschillen tussen beide begrippen duidelijk te maken en door de contrastwerking de betekenis van het plagiaatbegrip te verhelderen. Daartoe volgt hierna, na een korte inleiding in het auteursrecht, een vergelijking tussen plagiaat en schending van auteursrecht aan de hand van de begrippen 'werk', 'auteur' en 'inbreuk'.

De focus van deze bijdrage op het auteursrecht moet niet de suggestie wekken dat het auteursrecht het enige rechtsgebied is dat relevant is voor plagiaatkwesties. Plagiaat is geen wettelijk begrip, maar het kan uiteenlopende juridische consequenties hebben, waaronder arbeidsrechtelijke (ontslag of andere maatregelen tegen een plagiërende universitaire werknemer), onderwijsrechtelijke (sancties tegen een plagiërende student) en contractenrechtelijke (vorderingen op basis van wanprestatie ten opzichte van een uitgever).⁴

2. Inleiding auteursrecht

2.1 De twee soorten rechten van auteurs

Het auteursrecht bestaat uit persoonlijkheidsrechten en exploitatierechten. De persoonlijkheidsrechten beschermen niet-economisch belangen van de auteur. Voor het onderwerp van deze bundel is met name het persoonlijkheidsrecht op naamsvermelding relevant. Op basis daarvan kan de auteur zich onder bepaalde voorwaarden verzetten tegen publicatie van een werk zonder vermelding van zijn of haar naam en tegen publicatie onder vermelding van andermans naam.⁵ Vooral in dit opzicht overlapt het auteursrecht met de regels voor plagiaat.

Naast de persoonlijkheidsrechten heeft de auteur exploitatierechten. De exploitatierechten zijn de exclusieve rechten van de auteur op verveelvoudiging en openbaarmaking van een werk. Deze rechten stellen de auteur in staat geld te verdienen met zijn of haar werk. Op basis van deze rechten kan de rechthebbende zich ertegen verzetten dat anderen het werk verspreiden, ook als dat gebeurt met duidelijke vermelding van de naam van de auteur. In dat opzicht kan het auteursrecht het delen van kennis veel verdergaand belemmeren dan de plagiaatregels.

2.2 De grondslagen van het auteursrecht

Er bestaan verschillen visies op de grondslagen voor auteursrechtelijke bescherming. Alle zienswijzen gaan ervan uit dat het auteursrecht een subjectief recht is van de auteur. In die nadruk op de rechten en belangen van de auteur onderscheidt het auteursrecht zich van de plagiaatregels.

---

2 J-N Darde, Jean-Noël, 'Trop d'éthique tue l'éthique – l'Université Lille 2 et une thèse TGV : jamais écrite, mal lue', *Archéologie copier-coller* juni 2011 (online beschikbaar).

3 Cour d'Appel de Paris 30 april 2009, Zaaknummer 08106010.

4 Zie over de arbeidsrechtelijke en onderwijsrechtelijke aspecten de bijdrage van Adrienne de Moor aan deze bundel.

5 Art. 25, lid 1, sub a en b Auteurswet.

De auteursrechtelijke theorieën kunnen, in navolging van een uit de ethiek bekend onderscheid, worden verdeeld in deontologische theorieën en utilitaristische theorieën. De deontologische theorieën zien een auteursrechtelijk beschermd werk als een uitdrukking van de persoonlijkheid van de maker en beschouwen het daarom vanzelfsprekend dat de band tussen maker en zijn of haar werk bescherming verdient. In deze benadering zijn de auteursrechtelijke exploitatierechten en persoonlijkheidsrechten een erkenning van de band tussen maker en werk.

In de utilitaristische theorieën is het auteursrecht geen doel op zich, maar een instrument dat het algemeen belang moet dienen. Meer specifiek wordt het auteursrecht geacht de ontwikkeling van intellectuele scheppingen te stimuleren. Het auteursrecht is dan plat gezegd een worst die auteurs wordt voorgehouden en die hen moet prikkelen hun creatieve talenten te benutten. De exploitatierechten vormen daarbij een financiële stimulans. De persoonlijkheidsrechten zijn om andere redenen van waarde voor de auteur. Het recht op naamsvermelding waarborgt bijvoorbeeld dat een auteur de erkenning krijgt die hij of zij verdient. In een academische context vormt die waardering een belangrijke prikkel, vaak meer dan de exploitatierechten. In het algemeen is een wetenschappelijk auteur namelijk geen broodschrijver en verdient hij of zij niets aan de publicatie van een artikel in een wetenschappelijk tijdschrift. Dat gebrek aan financieel gewin weerhoudt wetenschappers er niet van veel tijd te steken in het schrijven van boeken en artikelen. De naamsvermelding boven een artikel in een tijdschrift is in de academische wereld van zodanig belang voor de status van die wetenschapper, dat dat vooruitzicht alléén vaak al voldoende stimulans biedt voor nachtenlang zwoegen aan een publicatie.

Hoewel in de utilitaristische theorieën het algemeen belang het einddoel is, is ook in deze theorieën het auteursrecht primair een recht waarmee de auteur zijn eigen belangen kan dienen. Die focus op de bescherming van de rechten en belangen van de auteur is veel minder sterk aanwezig in het plagiaatbegrip. De gedragsregels met betrekking tot plagiaat voorkomen niet alleen benadeling van de auteur, maar zijn ook gericht op het waarborgen van een eerlijke beoordeling van de prestaties van de wetenschapper of student en van de transparantie van de wetenschap.⁶ Plagiaat is bijvoorbeeld ook oneerlijk ten opzichte van de *peers* van de plagiator, zoals collega-wetenschappers of medestudenten. Die hebben namelijk meer inspanningen moeten doen om hetzelfde resultaat te bereiken. Plagiaat is bovendien oneerlijk ten opzichte van de beoordelaars van het werk van de plagiator, zoals een promotiecommissie of scriptiebegeleider, en de personen en instanties die afgaan op hun oordeel, zoals werkgevers die ervan uitgaan dat de plagiator zijn universitaire diploma op eigen kracht heeft behaald. Daarnaast is vermelding van de juiste naam bij een wetenschappelijk werk van waarde, omdat de herkomst van het werk van belang kan zijn bij de beoordeling van de betrouwbaarheid ervan.

2.3 De beperkingen van het auteursrecht

Het auteursrecht is geen absoluut recht. De waarde van auteursrechtelijke bescherming moet in evenwicht zijn met de rechten van anderen en met het algemeen belang, zoals het belang van onderwijs, onderzoek en de toegang tot informatie.⁷ Vanwege de hiervoor beschreven vergaande impact die een exclusief recht op verveelvoudiging en openbaarmaking kan hebben op het delen van informatie, is vooral een balans met de informatievrijheid noodzakelijk, dat wil zeggen de vrijheid van anderen dan de auteursrechthebbende om informatie te verzamelen, te gebruiken en te verspreiden.

De auteurswet stelt met het oog op die informatievrijheid verschillende grenzen aan auteursrechtelijk bescherming. Zo waarborgt de zogeheten citaatexceptie dat derden auteursrechtelijk beschermde werken kunnen aanhalen, ook als de auteur daar niet mee instemt.⁸ Bovendien vloeien belangrijke beperkingen voort uit de definitie van het object van auteursrechtelijke bescherming: het werk. De rest van dit hoofdstuk zal duidelijk maken hoe dat werkbegrip is afgebakend in het auteursrecht, hoe die afbakening doorwerkt in de begrippen 'auteur' en 'inbreuk' en hoe het auteursrecht zich op die punten onderscheidt van plagiaat in de zin van de voor wetenschappers en studenten geldende gedragsregels.

---

6 Zie de bijdragen van Ton Hol en Egbert Dommering aan deze bundel; zie ook KNAW, *Correct citeren*, april 2014 (online beschikbaar), p. 5.
7 Zie bijvoorbeeld de preambule van het Verdrag van de Wereldorganisatie voor de intellectuele eigendom inzake het auteursrecht, Trb. 1997, 318 (hierna WIPO-verdrag) ('Erkendend de noodzaak tot behoud van het evenwicht tussen de rechten van auteurs en het grotere algemeen belang, met name op het gebied van onderwijs, onderzoek en de toegang tot informatie').
8 Art. 15a Auteurswet.

3. Het werk

3.1 Het werk in de zin van het auteursrecht

Het auteursrecht beschermt verschillende categorieën van werken, met inbegrip van wetenschappelijke werken.⁹ Daaronder vallen werken op papier, zoals boeken, papers, artikelen en scripties, maar ook mondelinge voordrachten, digitale uitgaven en audiovisuele presentaties.

Al dat materiaal verdient het auteursrechtelijke predicaat 'werk' indien en voor zover het een eigen intellectuele schepping van de maker is.¹⁰ Aan dit oorspronkelijkheids criterium is voldaan als de maker bij het scheppen van het werk creatieve vaardigheden tot uiting heeft kunnen brengen door het maken van vrije en creatieve keuzes. Aan het criterium is niet voldaan wanneer voor de totstandkoming van het materiaal technische overwegingen, regels of andere beperkingen gelden die geen of te beperkte ruimte laten voor creatieve vrijheid.

Deze invulling van het werkbegrip brengt mee dat bij de beantwoording van de vraag of materiaal in aanmerking komt voor auteursrechtelijke bescherming, een onderscheid moet worden gemaakt tussen de subjectieve en de objectieve kenmerken van het materiaal. De subjectieve kenmerken zijn het resultaat van vrije en creatieve keuzes en kunnen de basis vormen voor een aanspraak op auteursrechtelijke bescherming. De objectieve kenmerken zijn het resultaat van keuzes die zijn bepaald door technische overwegingen, regels of andere beperkingen. Die kenmerken kunnen niet bijdragen aan de oorspronkelijkheid van een werk. Bij wetenschappelijke publicaties schuilen de subjectieve kenmerken in de regel in de vorm, de wijze van presentatie van het onderwerp en het taalgebruik.¹¹ De onbeschermd objectieve kenmerken betreffen kortweg de inhoud van de publicatie, dat wil zeggen de ideeën, theorieën, data, hypothesen, onderzoeksmethoden en wetenschappelijke modellen die de auteur in de publicatie presenteert.¹² Het creëren van die inhoud kan weliswaar veel inspanning en deskundigheid van de auteur hebben gevergd, maar de auteur kan daarmee geen 'persoonlijke noot' tot uitdrukking brengen.¹³ Daarom biedt de inhoud van wetenschappelijk materiaal als zodanig in het algemeen geen grond voor auteursrechtelijke bescherming.

Dat de inhoud van wetenschappelijk werk in het algemeen niet auteursrechtelijk beschermd is, brengt niet mee dat wetenschappelijk materiaal buiten het auteursrecht valt. Voor de bescherming als auteursrechtelijk werk volstaat dat de publicatie ook oorspronkelijke subjectieve kenmerken heeft en dat soort kenmerken hebben wetenschappelijke publicaties in het algemeen wel. Ook bij wetenschappelijke publicaties heeft de auteur doorgaans voldoende ruimte voor vrije en creatieve keuzes ten aanzien van onder meer de wijze van presentatie van het onderwerp en het taalgebruik. De specifieke invulling van het auteursrechtelijke werkbegrip heeft wel belangrijke consequenties voor de beantwoording van de vraag wie kan worden aangemerkt als auteur en wanneer er sprake is van een inbreuk op het auteursrecht. Die consequenties zullen hierna in de paragrafen 4 en 5 aan de orde komen.

3.2 Het werk in de zin van de gedragsregels

De VSNU-gedragscode definieert plagiaat als het gebruik zonder passende erkenning van ideeën, werkwijzen, resultaten of teksten van een ander. De voor de studenten geldende regels geven het plagiaatbegrip een vergelijkbare brede invulling. Ook die regelingen kwalificeren niet alleen het overnemen van teksten, maar ook het overnemen van ideeën, gegevens, analyses, redeneringen, theorieën en technieken als plagiaat.¹⁴

Die definities maken duidelijk dat de begrenzing van het auteursrechtelijke werkbegrip niet geldt voor het plagiaatbegrip. Van de vier objecten van plagiaat die de VSNU-gedragscode noemt, vallen er drie doorgaans buiten de reikwijdte van het auteursrecht. In het algemeen komen ideeën, procedures en onderzoeksresultaten als zodanig, dat wil zeggen los van een oorspronkelijke uitdrukkingvorm, niet in aanmerking voor auteursrechtelijke bescherming. 'Ideeënplagiaat', 'procedureplagiaat' of 'dataplagiaat' is auteursrechtelijk geen probleem. De overlap betreft het

9 Art. 10 Auteurswet.

10 Zie onder meer HvJ EU 16 juli 2009, C-5/08, ECLI:EU:C:2009:465 (*Infopaq*).

11 HvJ EU 16 juli 2009, C-5/08, ECLI:EU:C:2009:465 (*Infopaq*), r.o. 44.

12 Zie bijvoorbeeld art. 9, tweede lid, Overeenkomst inzake de handelsaspecten van de intellectuele eigendom en art. 2 WIPO-verdrag.

13 HvJ EU 1 maart 2012, C604/10, ECLI:EU:C:2012:115 (*Football Dataco*), r.o. 42.

14 Geraadpleegd zijn de online beschikbare regelingen van de Erasmus University Rotterdam, Maastricht University, de Radboud Universiteit, Technische Universiteit Delft, Technische Universiteit Eindhoven, Tilburg University, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Utrecht en Vrije Universiteit.

plagiëren van (de oorspronkelijke delen van) teksten.

Een met het auteursrecht vergelijkbare afbakening van het toepassingsbereik is ook niet of veel minder nodig bij het plagiaatverbod. Het plagiaatverbod verzet zich namelijk niet tegen het overnemen van wetenschappelijk werk van anderen als zodanig, maar alleen tegen het gebruik van het werk van een ander zonder passende erkenning. Toepassing van het plagiaatverbod op ideeën, procedures en onderzoeksresultaten zal de verspreiding van die producten van academische arbeid daarom niet of nauwelijks belemmeren. Toevoegen van een bronvermelding is namelijk in het algemeen een kleine moeite.

Bovendien past het bredere object van bescherming bij de in paragraaf 2.2 beschreven ruime ratio van het plagiaatverbod. Omdat het plagiaatverbod onder meer een oneerlijke beoordeling van wetenschappers en studenten beoogt te voorkomen, moet het plagiaatbegrip alle aspecten omvatten waarop de prestaties van wetenschappers of studenten worden beoordeeld. Die aspecten betreffen in een academische omgeving niet (alleen) de subjectieve trekken, maar juist (ook) de objectieve trekken van een prestatie. Welke aspecten dat precies zijn, kan in de loop der tijd veranderen en per discipline verschillen.¹⁵ Zo zal in de exacte wetenschap het niet-overnemen van gegevens centraal staan en zal in die vakgebieden wellicht minder waarde worden gehecht aan tekstplagiat dan in de talen en de rechtswetenschap. Dat kan verklaren waarom, zoals Dommering opmerkt in zijn bijdrage aan deze bundel, in de exacte wetenschap de citeerpraktijk aanzienlijk minder gedetailleerd is dan in de letterkunde en rechtswetenschap.

4. De auteur

4.1 De auteur in de zin van het auteursrecht

Het auteursrechtelijke begrip 'maker' is nauw verbonden met het hiervoor besproken auteursrechtelijke werkbegrip. De maker is, kort gezegd, de schepper van het werk. Uitgaande van het beperkte werkbegrip gaat het dus om de schepper van de oorspronkelijke kenmerken van materiaal. Voor wetenschappelijke publicaties betekent dit dat doorgaans alleen de schrijver ervan aanspraak kan maken op het auteursrecht. Dat geldt ook als anderen dan de schrijver een veel grotere bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek dat het boek of artikel beschrijft. Wanneer bijvoorbeeld een hoogleraar een onderzoek opzet en uitvoert en een assistent de resultaten daarvan optekent in een onderzoeksverslag zonder bemoeienis van de hoogleraar, is de assistent de maker van het verslag. De auteursrechtelijke meerwaarde betreft namelijk niet de inhoud van het verslag, maar de uitdrukingsvorm en die vorm is in dit voorbeeld uitsluitend het resultaat van de inspanningen van de assistent. De situatie is anders als de hoogleraar heeft meegeschreven aan het onderzoeksverslag. In dat geval hebben de hoogleraar en de assistent een gezamenlijk auteursrecht.¹⁶ Elk van hen heeft dan het recht te worden vermeld als auteur en kan zelfstandig optreden tegen de verspreiding van de tekst door derden.¹⁷

De Auteurswet merkt in een aantal gevallen een ander dan de feitelijke schepper aan als maker. Zo is niet de uitvoerder maar de ontwerper de maker als een werk tot stand is gebracht naar iemands ontwerp en onder diens leiding en toezicht.¹⁸ Stel bijvoorbeeld dat een onderzoeker een creatieve manier heeft verzonnen om bepaalde onderzoeksresultaten te beschrijven en presenteren in een artikel. Als die onderzoeker dan een assistent gedetailleerde instructies geeft over de uitwerking van dat plan en nauw betrokken blijft bij de uitvoering, is het mogelijk dat de beschermde auteursrechtelijke trekken van het resulterende artikel voornamelijk het resultaat zijn van de creatieve keuzes van de onderzoeker. In dat geval zal het auteursrecht volledig toekomen aan de onderzoeker in plaats van de schrijvende assistent, ook als de assistent wel enige creativiteit aan de dag heeft gelegd bij de verwoording van de plannen van de onderzoeker.

Een andere belangrijke categorie van 'fictieve makers' zijn de werkgevers van de feitelijke makers. De werkgever wordt aangemerkt als maker als het vervaardigen van werken tot de taak van de werknemer behoort en de

15 Zie over de historische verandering van het plagiaatbegrip en de verschillen tussen disciplines ook de bijdrage van respectievelijk Keimpe Algra en Egbert Dommering aan deze bundel.

16 Als de bijdrage van de hoogleraar en de assistent duidelijk te scheiden zal sprake zijn van afzonderlijke auteursrechten van de hoogleraar en de assistent op delen van de tekst.

17 Art. 26 Auteurswet.

18 Art. 6 Auteurswet.

arbeidsverhouding zodanig is dat de werkgever zeggenschap heeft over de vorm waarin het werk tot stand komt.¹⁹ Het auteursrecht op een reclamefolder die een werknemer van de marketingafdeling van een universiteit heeft ontworpen zal dus doorgaans toekomen aan de universiteit. De universiteit kan in het algemeen echter geen aanspraak maken op het auteursrecht op de wetenschappelijke werken van haar personeel.²⁰ Het produceren van wetenschappelijke werken behoort weliswaar tot de taak van universitaire medewerkers, maar vanwege de academische vrijheid heeft het bestuur van de universiteit doorgaans geen zeggenschap over de inhoud van hun publicaties, laat staan over de uitdrukkingvormen die wetenschappers in hun publicaties hanteren.

Zowel feitelijke als fictieve makers kunnen hun auteursrechtelijke exploitatierechten overdragen aan anderen.²¹ In de praktijk gebeurt het bijvoorbeeld regelmatig dat een uitgeverij eist dat een auteur zijn of haar auteursrechten overdraagt aan de uitgever. In die situatie vallen de maker van het werk en de rechthebbende op de exploitatierechten niet meer samen. Het is dan uitsluitend de uitgever die de exploitatierechten te gelde kan maken en zo nodig kan handhaven als anderen kopieën van het werk verspreiden. De uitgever kan het auteursrecht in die situatie zelfs inroepen tegen de auteur, als die laatste zijn of haar werk wil verspreiden buiten de kanalen van de uitgeverij om.

Persoonlijkheidsrechten, zoals het recht op naamsvermelding, zijn niet overdraagbaar.²² De niet-economische belangen die deze rechten beschermen zijn zo nauw aan de persoon van de maker verbonden dat overdracht niet gepast wordt geacht. Als de auteur van een artikel zijn exploitatierechten overdraagt aan de uitgever van het tijdschrift, behoudt de auteur dus wel zijn persoonlijkheidsrecht. Wanneer een ander het artikel vervolgens zonder vermelding van de naam van de auteur publiceert, kan zowel de uitgever als de auteur zich daartegen verzetten, de uitgever op grond van de exploitatierechten, de auteur op basis van zijn persoonlijkheidsrechten.

4.2 De auteur in de zin van de academische gedragsregels

De VSNU-ge gedragscode geeft geen specifiek antwoord op de vraag wie heeft te gelden als de auteur van een werk. De code bepaalt dat de wetenschapper moet staan voor een eerlijke toedeling van auteurschap en verwijst op dit punt verder naar de binnen de disciplines geldende normen (norm 30). Wel schrijft de gedragscode voor dat alle auteurs een wezenlijke intellectuele bijdrage moeten hebben geleverd aan tenminste één van de volgende elementen: de opzet van het onderzoek, de verwerving van data, de data-analyse of de interpretatie van de bevindingen. Het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (hierna: LOWI) heeft in overeenstemming daarmee geoordeeld dat (co)auteurschap aan de orde is als een wetenschapper een wezenlijke bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van een publicatie en dat met een wezenlijke bijdrage aan een publicatie niet alleen wordt bedoeld op het schrijven van tekstdelen, maar ook op het concipiëren en ontwerpen van het onderzoeksproject, het doen en uitwerken van experimenten, het delen en interpreteren van onderzoeksresultaten en onderzoeksgegevens, het vertalen van die gegevens in figuren en tabellen en het kritisch herzien van tekstdelen en het zo bijdragen aan de interpretatie ervan.²³

Zowel het auteursrecht als de wetenschappelijke gedragsregels koppelen de aanspraak van een wetenschapper op auteursvermelding dus aan de bijdrage die de wetenschapper heeft geleverd aan de publicatie. Niettemin kunnen de aanspraken uiteenlopen omdat die uitgaan van verschillende relevante bijdragen. Auteursrechtelijk gaat het uitsluitend om de bijdrage aan de subjectieve trekken van een wetenschappelijke publicatie, zoals de wijze van presentatie van onderzoeksresultaten en het taalgebruik. In de wetenschappelijke gedragsregels gaat het ook – of juist – om de objectieve trekken, zoals de opzet, methode en resultaten van het onderzoek dat de publicatie beschrijft.

Mede vanwege de hiervoor genoemde verschillen tussen de gedragsregels en het auteursrecht toetsen commissies die schendingen van wetenschappelijke integriteit beoordelen auteurschap in het algemeen niet aan auteursrechtelijke maatstaven.²⁴ Zoals het LOWI terecht heeft opgemerkt in een advies, zijn de beoordelingskaders niet identiek.²⁵ Aantasting van auteursrechtelijke belangen kan voor het LOWI hooguit een aanwijzing vormen dat ook gedragsregels met betrekking tot auteurschap zijn geschonden.

19 Art. 7 Auteurswet.

20 Zie J.H. Spoor, D.W.F. Verkade en D.J.G. Visser, *Auteursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, paragraaf 2.13.

21 Art. 2 Auteurswet.

22 J.H. Spoor, D.W.F. Verkade en D.J.G. Visser, *Auteursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, paragraaf 7.4.

23 LOWI Advies 2020, nr. 8.

24 Zie LOWI Advies 2013, nr. 2, waarin LOWI een ad hoc-commissie van de Universiteit van Amsterdam op dit punt terecht wijst.

25 LOWI Advies 2013, nr. 2.

5. De inbreuk

5.1 De inbreuk op het auteursrecht

De auteursrechtelijke exploitatierechten zijn de exclusieve rechten van de maker op verveelvoudiging en openbaarmaking van een werk. Verveelvoudigen betreft het maken van al dan niet digitale kopieën van een werk. Openbaar maken omvat het verspreiden van het werk, bijvoorbeeld door het verkopen van exemplaren of het online ter beschikking stellen van het werk.

Het auteursrecht beschermt niet alleen tegen overname van het volledige werk. Ook verveelvoudiging en openbaarmaking van een deel van het werk levert een schending van het auteursrecht op. Het overgenomen deel moet wel een deel zijn dat uitdrukking geeft aan de eigen intellectuele schepping van de auteur.²⁶ Zo zal in het algemeen geen sprake zijn van een auteursrechtinbreuk als uit een wetenschappelijke publicatie alleen de inhoud is overgenomen en niet de kenmerken van de publicatie die het persoonlijk stempel van de auteur kunnen dragen, zoals de wijze van presentatie en het taalgebruik. De auteursrechthebbende kan anderen dus niet beletten de in een wetenschappelijke publicatie geopenbaarde ideeën en inzichten vervat in andere woorden verder te verspreiden, zelfs niet als dat gebeurt zonder bronvermelding.

Een illustratie van de begrenzing van de auteursrechtelijke bescherming biedt een rechtszaak tussen een technisch adviesbureau en een vervoerswetenschappelijk instituut.²⁷ Het adviesbureau verweet het wetenschappelijke instituut inbreuk te maken op zijn auteursrecht op twee rapporten door gebruik te maken van gegevens uit die rapporten. De rechter verwierp die aantijging omdat de kennis en gegevens uit de rapporten niet in aanmerking komen voor auteursrechtelijke bescherming. De zaak zou mogelijk een andere uitkomst kunnen hebben gehad als het instituut ook teksten uit de rapporten had gekopieerd, maar dat was niet komen vast te staan in de procedure.

Dat de beschermingsomvang van het auteursrecht is beperkt door het werkbegrip impliceert niet dat alleen sprake is van een schending van auteursrecht op een tekst als een ander die woordelijk overneemt. Het exclusieve recht van de auteur omvat ook zogeheten bewerkingen, zoals nabootsingen in gewijzigde vorm.²⁸ Ook een vertaling of parafraze van een tekst kan dus een inbreuk op het auteursrecht opleveren. Voorwaarde is dat in de bewerking de auteursrechtelijk beschermde trekken van het werk terugkomen.

De exclusiviteit van de exploitatierechten staat niet eraan in de weg dat de rechthebbende een ander toestaat het werk te verveelvoudigen of openbaar te maken. Dat kan door overdracht van het recht of door verlening van een licentie. In het laatste geval staat het de licentienemer vrij het werk te verveelvoudigen en openbaar te maken overeenkomstig de voorwaarden van de licentie, maar blijft het auteursrecht bij de maker.

De exploitatierechten zijn ook niet absoluut. Er gelden beperkingen voor diverse vormen van hergebruik van een werk. Zo staat de zogeheten citaatexceptie onder voorwaarden toe een werk te citeren.²⁹ Daarbij moet, voor zover redelijkerwijs mogelijk, wel de bron, waaronder de naam van de maker, op duidelijke wijze worden vermeld. Ook het overnemen van wel-oorspronkelijke delen van een wetenschappelijk werk, zoals een originele manier om een fenomeen te beschrijven, levert dus niet noodzakelijkerwijs een auteursrechtinbreuk op.

De persoonlijkheidsrechten geven de maker onder meer het recht zich te verzetten tegen openbaarmaking van het werk zonder vermelding van de eigen naam en tegen openbaarmaking onder andermans naam. De maker kan afstand doen van het recht voor zover het betreft openbaarmaking zonder vermelding van zijn naam. Naar de letter van de wet is afstand niet mogelijk voor zover gaat om het verzetsrecht tegen openbaarmaking onder andermans naam.³⁰

Voor de kwalificatie van een gedraging als auteursrechtinbreuk is de ernst van de schending niet van belang. Ook het per abuis zonder bronvermelding overnemen van een klein stukje tekst zal veelal moeten worden aangemerkt als een schending van auteursrecht. De omvang van de inbreuk en de toerekenbaarheid ervan kunnen echter wel meewegen bij het al dan niet opleggen van maatregelen aan de inbreukmaker. Zo zal een inbreukmaker alleen verplicht zijn tot schadevergoeding als hij wist of redelijkerwijs moest weten dat hij inbreuk maakte.³¹ Een strafrechtelijke veroordeling

26 HvJ EU 16 juli 2009, C-5/08, ECLI:EU:C:2009:465 (*Infopaq*), r.o. 48.

27 Gerechtshof 's-Gravenhage 12 juni 1985, *BIE 1987*, 4 (*Van Es/NVI*).

28 Art. 13 Auteurswet.

29 Art. 15a Auteurswet.

30 Art. 25, derde lid, Auteurswet.

31 Art. 6:162 Burgerlijk Wetboek en art. 13 van richtlijn 2004/48/EG betreffende de handhaving van intellectuele eigendomsrechten.

voor een schending van auteursrecht, zoals de Franse dubbeldoctor uit de inleiding heeft gekregen, is in Nederland zeldzaam. De handhaving van het auteursrecht ligt primair in handen van de rechthebbende, die tegen inbreuken kan optreden door zelf een zaak aanhangig te maken bij de civiele rechter. Alleen opzettelijke schendingen van auteursrecht vormen een strafbaar feit en het Openbaar-Ministerie pleegt alleen in zeer ernstige gevallen te vervolgen, zoals bij grootschalige namaak en recidive.³²

5.2 De schending van de gedragsregels

Zoals hiervoor al aan de orde kwam, is de reikwijdte van de academische gedragsregels ruimer dan het auteursrecht. Van plagiaat kan ook sprake zijn bij het overnemen van aspecten van wetenschappelijk materiaal die niet oorspronkelijk zijn in auteursrechtelijke zin. Plagiaat van ideeën, procedures en data zal wel een schending van de gedragsregels inhouden, maar in het algemeen geen schending van auteursrecht.

Andere verschillen met het auteursrechtelijke inbreukbegrip hangen samen met de bredere ratio van de academische gedragsregels. Zoals hiervoor is opgemerkt, beogen de academische gedragsregels niet alleen de belangen van de geplagieerde auteur te beschermen, maar ook een oneerlijke beoordeling van de plagiator te voorkomen en de transparantie van de wetenschap te bevorderen. Die brede ratio van het plagiaatverbod in de academische gedragsregels brengt mee dat die regels ook geschonden kunnen zijn als de geplagieerde auteur al lang niet meer in beeld is. Auteursrechtelijke bescherming houdt op 70 jaar na de dood van de auteur. Voor het plagiaatverbod geldt die temporele beperking niet. Ook het overnemen van zeer oude bronnen moet met passende bronvermelding gebeuren. De relatief beperkte rol van auteur bij de academische gedragsregels blijkt daarnaast uit het feit dat instemming van de geplagieerde auteur niet volstaat om een verwijt van plagiaat te pareren. De gedragsregels beschouwen de toestemming van de auteur niet als rechtvaardigingsgrond. De meeste regelingen voor studenten bepalen zelfs expliciet dat de auteur 'medeplichtig' is aan plagiaat als zijn of haar werk met toestemming of medewerking is overgenomen.

In andere opzichten stemmen het auteursrecht en de gedragsregels wel overeen. Net als onder het auteursrecht is onder de academische gedragsregels een schending niet alleen aan de orde bij *wholesale plagiarism*, dat wil zeggen een volledige en ongewijzigde kopie van het werk van een ander. Ook het overnemen van delen van een werk en het overnemen van werk in gewijzigde vorm is in strijd met de gedragsregels als dat gebeurt zonder passende erkenning. Zo oordeelde het LOWI dat bij ingekorte en anderszins geredigeerde teksten de redacteur de oorspronkelijke auteur altijd kenbaar moet maken.³³ Ook de meeste plagiaatregelingen voor studenten bepalen expliciet dat het geheel of gedeeltelijk overnemen, parafraseren of vertalen van andermans werk plagiaat kan opleveren.

De VSNU-gedragscode merkt plagiaat in de regel aan als een schending van wetenschappelijke integriteit, dat wil zeggen als de meest ernstige vorm van schending van gedragsregels. Alleen in sommige gevallen zou plagiaat van zo geringe omvang en betekenis zijn dat de kwalificatie 'schending van wetenschappelijke integriteit' te zwaar is, aldus de code. Ook de voor studenten geldende regelingen beschrijven plagiaat als 'wetenschappelijk wangedrag' en benadrukken dat plagiaat een 'zeer ernstig vergrijp' is.³⁴ De academische gedragsregels lijken plagiaat dus in te delen bij de door Soeharno in zijn bijdrage aan deze bundel bedoelde schendingen van wetenschappelijke integriteit in smalle zin, dat wil zeggen: te sanctioneren normschendingen.

Die inherente ernst van plagiaat is moeilijk te rijmen met de brede definitie ervan. Naar de letter zou iedere overname van andermans werk zonder passende erkenning een vorm van plagiaat en dus in beginsel een schending van wetenschappelijke integriteit meebrengen, ook al gaat het om het overnemen van enkele woorden zonder gebruik van aanhalingstekens, vormt de overgenomen tekst een verwaarloosbaar deel van het werk van de plagiator, presenteert de plagiator de inhoud van de tekst niet als eigen werk, ligt de bijdrage van het werk van de plagiator in het toegankelijk maken van andermans werk en hanteert men in de betreffende discipline relatief losse standaarden. Die brede definitie maakt van het vermijden van plagiaat eerder een streefnorm of, in de woorden van Soeharno, een vorm van wetenschappelijke integriteit in brede zin.

---

32 Art. 31 Auteurswet; zie over het handhavingbeleid J.H. Spoor, D.W.F. Verkade en D.J.G. Visser, *Auteursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2019, paragraaf 12.3 en de daarin genoemde documenten.

33 LOWI 22 juli 2013.

34 De citaten komen uit de online beschikbare regelingen van respectievelijk de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit Utrecht. De regeling van de Technische Universiteit Delft en de handleiding van de Technische Universiteit Eindhoven kwalificeren plagiaat als misleiding en fraude, ongeacht de intentie van de student en ongeacht het effect ervan.

De regeling van plagiaat wijkt op het punt van de inherente ernst af van die van de meeste andere normen uit de VSNU-gedragscode. Niet-naleving van de vereiste openheid over mogelijke belangenconflicten levert bijvoorbeeld niet zonder meer een schending van wetenschappelijke integriteit op. Bij dergelijke andere normen hangt het van een veelheid van wegingscriteria af of de overtreding zo ernstig is dat de kwalificatie 'schending van de wetenschappelijke integriteit' op zijn plaats is. Die algemene wegingscriteria betreffen onder meer de omvang van de overtreding, de eventuele opzet van de onderzoeker, de opvattingen in het vakgebied en het met de overtreding behaalde voordeel. Deze genuanceerde aanpak lijkt ook op zijn plaats bij het overnemen van andermans werk. De commissies voor de beoordeling van wetenschappelijke integriteit hanteren die genuanceerde benadering ook al. Zij plegen bij de vaststelling of in plagiaatzaken sprake is van een te sanctioneren schending van wetenschappelijke integriteit verschillende omstandigheden mee te wegen, zoals de intentie, de normen in het vakgebied en de begeleiding van de vermeende plagiator.³⁵ Bij voldoende verzachtende omstandigheden concluderen ze dan dat niet alleen de kwalificatie 'schending van de wetenschappelijke integriteit', maar ook 'plagiaat' te zwaar is.

Een laatste opvallend verschil tussen het auteursrecht en het plagiaatverbod betreft de handhaving ervan. Omdat de plagiaatregels niet alleen gericht zijn op bescherming van de belangen van de geplagieerde auteur, kunnen ook anderen dan de auteursrechthebbende optreden tegen overtredingen. Bij een overtreding van het plagiaatverbod door een wetenschapper kan dat door een klacht in te dienen bij het bestuur van de instelling waar de betreffende wetenschapper werkzaam is.³⁶ De gepubliceerde uitspraken van de door de instellingen ingeschakelde adviescommissies laten zien dat de klager in het algemeen niet de auteur is en dat die klachtprocedures ook zonder de geplagieerde auteur te horen kunnen uitmonden in een oordeel dat al dan niet sprake is van plagiaat.

6. Conclusies en aanbevelingen

Het overnemen van academisch werk van een ander zonder passende erkenning kan zowel een inbreuk op het auteursrecht als plagiaat in de zin van de academische gedragsregels opleveren. Niettemin bestaan er fundamentele verschillen tussen de regelingen. Ten eerste is het auteursrecht een veel verdergaand recht, omdat ook verveelvoudiging en openbaarmaking van werk mét passende erkenning van de bron een schending van auteursrecht kan opleveren. Ten tweede is de reikwijdte van het auteursrecht, vanwege het vergaande karakter, voorbehouden aan materiaal dat in strikte zin oorspronkelijk is. Bij academische werken komt dat er in grote lijnen op neer dat auteursrechtelijke bescherming is beperkt tot de vorm ervan, zoals de woordkeuze en wijze van presentatie. Het overnemen van de inhoud van academische werken, zoals de ideeën en gegevens, staat anderen auteursrechtelijk gezien vrij, terwijl plagiaat ook of juist betrekking heeft op het overnemen van ideeën, procedures en gegevens. Vanwege deze fundamentele verschillen is het van belang de beoordeling van plagiaat niet te verwarren met auteursrechtelijke kwesties.

De vergelijking met het auteursrecht leert wel dat bij geschillen over de overname van werk, zoals plagiaatkwesties, een scherpe definitie van het relevante werk essentieel is. Als de gedragsregels inzake plagiaat mede of vooral een eerlijke beoordeling van academisch werk waarborgen, moet de beoordeling van plagiaat zich richten op die aspecten van een academisch werk die beslissend zijn voor de beoordeling ervan. De vaststelling van die aspecten en vooral de onderlinge weging ervan kan verschillen per vakgebied en veranderen in de loop van de tijd.

Heroverweging verdient het uitgangspunt van de academische gedragsregels om iedere overname van werk zonder passende erkenning als 'plagiaat' en 'schending van de wetenschappelijke integriteit' te kwalificeren. Net als niet iedere inbreuk op het auteursrecht per definitie ernstig is, zou in plagiaatzaken de vaststelling van de overtreding van het verbod op het overnemen van andermans werk zonder passende erkenning moeten worden gescheiden van de beoordeling van de ernst ervan. Die ernst kan worden getoetst aan algemene wegingscriteria, zoals de omvang van de overtreding, de opzet, de opvattingen in het vakgebied en het met de overtreding behaalde voordeel. De sterk pejoratieve kwalificaties 'schending van de wetenschappelijke integriteit' en 'plagiaat' kunnen dan worden gereserveerd voor ernstige overtredingen van het verbod op het overnemen van andermans werk zonder passende erkenning. Die genuanceerde benadering sluit ook aan bij de wijze waarop de commissies voor de beoordeling van wetenschappelijke integriteit plagiaatzaken al beoordelen.

35 Zie LOWI adviezen 2014-10, 2015-02 en 2015-09; zie ook Rapport externe commissie Wetenschappelijke Integriteit Universiteit van Amsterdam, 16 december 2019 (online beschikbaar).

36 Zie over de procedure de bijdrage van Judith Zweistra aan deze bundel.

PLAGIAAT EN AU
AUTEURSRECHT
PLAGIAAT EN AU
AUTEURSRECHT
PLAGIAAT EN AU
AUTEURSRECHT
PLAGIAAT EN AU
AUTEURSRECHT
PLAGIAAT EN AU
AUTEURSRECHT
PLAGIAAT EN AU
AUTEURSRECHT
PLAGIAAT EN AU
AUTEURSRECHT

‘STAAN OP DE SCHOULDERS VAN REUZEN’

Waarheidsgetrouw citeren als maatschappelijke
verantwoordelijkheid van de wetenschapper

Door prof. mr. Egbert Dommering¹

---

¹ Emeritus-hoogleraar informatierecht aan de Universiteit van Amsterdam (Instituut voor Informatierecht).

1. Bij wijze van inleiding

Orion en Cedalion

De titel is een citaat uit een brief van 5 februari 1676 van Isaac Newton aan zijn vakbroeder en medelid van de Londense Royal Academy, Robert Hooke: 'If I have seen further it is by standing on the shoulders of giants.' Newton citeerde zonder bronvermelding Bernard de Chartres, een Franse filosoof uit de 12^e eeuw en of het van hem is, is trouwens ook niet zeker. De eerste versie is in het Latijn: 'nanos gigantum humeris insidentes' en zij is uitgebeeld in de gebrandschilderde ramen in de kathedraal van Chartres waar de evangelisten als dwergjes zitten op de schouders van de oudtestamentische, als reuzen voorgestelde, profeten. En die metafoor is weer afkomstig uit de Griekse mythologie, waar de blinde reus Orion werd afgebeeld met zijn knecht Cedalion gezeten op zijn schouders om te fungeren als zijn ogen.

Toen Newton dit schreef stond hij nog op goede voet met Hooke, maar tien jaar later, bij het verschijnen van zijn boek *Philosophiæ naturalis principia mathematica*, waarin hij voor het eerst zijn theorie van de zwaartekracht ontvouwde, begon Hooke de beschuldiging te verspreiden dat hij Newton op het idee daarvan had gebracht. Niet Newton, maar hij was dus eigenlijk de uitvinder van de zwaartekracht, zo betoogde hij. Dat was niet waar, maar ook niet helemaal onwaar: Newton had de universele gravitatiewet niet aan Hooke te danken, maar wel de basisstructuur van de baanbeweging der hemellichamen, zonder welke hij niet tot zijn universele wet had kunnen komen.² De verhouding was inmiddels zo verzuurd dat geen van beide dwergen de ander nog het licht in de ogen gunden (een uitdrukking, zo realiseer ik mij nu, die misschien ook wel is afgeleid van de reus Orion en zijn knecht Cedalion).

Het waarheids- en het oorspronkelijkheidsbeginsel

Deze casus bevat alle ingrediënten van het citaatrecht. Daarin onderscheid ik het *oorspronkelijkheidsbeginsel* en het *waarheidsbeginsel*.

Met het *oorspronkelijkheidsbeginsel* doel ik op de plicht dat wie zich in zijn scheppingen baseert op iemand anders, verwijst naar degenen aan wiens 'oorspronkelijke' werk hij ontleent, omdat die de *credits* toekomen. Het gaat dus om de vraag van *wie wat* afkomstig is. Dit heeft een auteursrechtelijke en een collegiale kant. De eerste is juridisch, de tweede moreel en de inhoud van de normen is niet precies dezelfde, zoals ik hierna zal laten zien. Maar in beide gevallen zijn het normen in het belang van de *auteurs*. Het maakt uit hoe oud het werk is waarnaar wordt verwezen en of het om een dode of levende collega gaat. Als het tijdvak tussen het oorspronkelijke werk en het deels ontleende groot is, luistert het minder nauw.

Met het *waarheidsbeginsel* bedoel ik dat er een plicht is een juist beeld te geven van de kennis waar men zich op baseert. Dit beginsel komt in twee varianten: een autoritaire (het waarheidscriterium wordt ontleend aan het gezag van een wereldlijke of religieuze autoriteit) en een rationele (waarheid wordt ontleend aan empirisch gefundeerd gezag van de rede). De eerste variant ziet op religieuze, door de volksgeest of een andere autoriteit geopenbaarde waarheid: het zijn 'geloofswaarheden'.³ De tweede variant is de wetenschappelijke en beschermt het belang van de integriteit van (het werk van) wetenschap waaraan ontleend wordt. Het beschermt echter ook het belang van het publiek daarover juist te worden geïnformeerd. In het publieke debat van deze decennia conflicteren de twee varianten van het waarheidsbeginsel steeds vaker. Ik kom er aan het slot op terug.

Vervalsing en plagiaat

Ik moet eerst nog de begrippen 'vervalsing' en 'plagiaat' verduidelijken, omdat deze vaak door elkaar worden gehaald.

Bij vervalsing gaat het om het maken van een zo 'natuurgetrouwe' nabootsing van stijl en inhoud van het oorspronkelijke werk dat de nabootsing kan worden gepresenteerd als afkomstig van de auteur van het nagebootste werk. De nabootser neemt dus de identiteit van de nagebootste auteur aan. Dit is het beroemde geval van de Nederlander Han van Meegeren die vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nabootsingen begon te

² Zie Floris Cohen, *Isaac Newton en het ware weten*, Amsterdam: Bert Bakker 2010, p. 9 en p. 192-193.

³ Vgl. Egbert Dommering, *Het Verschil van Mening*, Amsterdam: Bert Bakker/Prometheus 2016, hoofdstuk 7, 'Van geopenbaarde waarheid naar sceptische waarheid'.

maken van de stijl van werken van de 17^e eeuwse Nederlandse schilder Johannes Vermeer. Hij deed dat zo voortreffelijk dat hij de Nederlandse kunstkenner van de 17^e eeuw Bredius ervan wist te overtuigen dat het schilderij 'De Emmaüsgangers' een 'echte' maar nog niet ontdekte Vermeer was. Het werd daarom door het Rotterdamse museum Boijmans Van Beuningen als een Vermeer aangekocht. Na de oorlog is Van Meegeren voor zijn meestersvervalsingen door de Nederlandse strafrechter veroordeeld. De Emmaüsgangers maakt nog steeds deel uit van de collectie van het museum Boijmans, maar wordt daar nu getoond als het gedenkwaardige historische feit van deze vergissing: dus als een 'echte' Van Meegeren.

'Vervalsing' wordt in de wetenschap ook gebruikt voor het vervalsen van onderzoeksresultaten en methoden. Dit omvat een groot gebied van het manipuleren van data bij empirisch onderzoek of het verzinnen van onderzoek dat niet heeft plaatsgehad. Dit is wetenschappelijk verwerpelijk, maar heeft niets met plagiaat te maken.⁴

Plagiaat

De term 'plagiaat' in de titel van deze bundel legt ten onrechte het accent op het oorspronkelijkheidsbeginsel, terwijl bij wetenschappelijk citeren, ook en vooral het waarheidsbeginsel in het geding is. Plagiaat in enge zin is voornamelijk auteursrechtelijk ingekleurd, omdat het daarbij meestal gaat om het klakkeloos overnemen van teksten van anderen in eigen werk zonder de bron te noemen. Wetenschappelijk plagiaat omvat dat ook, maar vat ik hier breder op, omdat in de wetenschap de schending van het waarheidsbeginsel in mijn opvatting ernstiger is.

De opzet van dit artikel

De opzet van deze beschouwing ziet er als volgt uit. Ik zal eerst ingaan op de culturele omgeving waarin het gebruik van voorbeelden plaatsvindt. Dat doe ik omdat de culturele normen mijns inziens voor dit onderwerp van groot belang zijn. Voor de 'culturele ontlening' neem ik als voorbeeld een beroemd klassiek geval uit de beeldende kunst (*Le déjeuner*

4

In de letteren is er ook nog de 'pastiche': je voor iemand anders uitgeven door inhoud en stijl van een tekst om iets aan de kaak te stellen. Deze kritische functie komt hierna bij de kwestie Sokal aan de orde.

sur l'herbe van de Franse schilder Édouard Manet) en een recent geval van de schilder Marlène Dumas die voor haar beroemde schilderijen foto's naschilderde.

Voor de 'wetenschappelijke ontlening' is de zaak Heertje/Hollebrand een goed voorbeeld.⁵ Daarna ga ik dieper in op het waarheidsbeginsel in relatie tot citeren in de wetenschap. Ik behandel de beroemde pastiche (zie noot 4) van het *fake* wetenschappelijke artikel dat de natuurkundige Alan Sokal in 1996 in een bekend tijdschrift voor de sociale wetenschappen geplaatst wist te krijgen. Dit groeide uit tot een schandaal. Deze kwestie heeft ook interessante citeerkanten. Vervolgens sta ik stil bij de verschillende praktijken op het gebied van citeren in de verschillende wetenschappen.

Ik rond af met een beschouwing dat het waarheidsbeginsel dat de wetenschap in het algemeen en bij citeren in het bijzonder huldigt, in dit tijdperk van *post-truth* weer (in vergelijking met de jaren dertig van de vorige eeuw) betekenis krijgt als maatschappelijke verantwoordelijkheid van de wetenschapper in het publieke debat. Tenslotte toets ik mijn analyse aan de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke integriteit 2018 en doe enige aanbevelingen wat daarin veranderd zou kunnen worden.

2. Voorbeelden uit cultuur en wetenschap

Beeldende kunst: een oud en een recent geval

Manet

Laat ik beginnen met een beroemd voorbeeld uit de geschiedenis van de beeldende kunst: *Le déjeuner sur l'herbe* uit 1863 van de Franse schilder Édouard Manet. De centrale voorstelling in dit schilderij van een naakte vrouw en twee geklede mannen op het grasveld onder de bomen is gebaseerd op een schilderij uit de 16e eeuw dat bekend staat als 'Le Concert champêtre'. Of preciezer: het is een combinatie van een ets van een Italiaanse kunstenaar Raimondi in de 15^e eeuw die een voorbeeld was voor het schilderij 'Le Concert champêtre' uit 1509, dat in het Louvre hangt, en dat vroeger aan Gorgione, maar tegenwoordig aan Titiaan wordt toegeschreven.

Manet heeft die twee voorstellingen gemixt en er een eigentijdse context aan toegevoegd. Op het grasveldje in een bos zit een naakte vrouw die zich juist van haar kleren heeft ontdaan die voor haar op de grond liggen, terwijl zij zich van de twee mannen om haar heen af draait en de toeschouwer aankijkt; voor haar ligt een als student uit die tijd geklede man met een studentenmutsje op die zich half opricht en een betoog houdt, en schuin achter haar zit een man die voor zich uit peinzend in de verte kijkt; noch de vrouw noch de zittende man richten zich tot de orerende man die daardoor in de lucht praat. Op de achtergrond zien we een geklede nimfachtige vrouw zich staand in een vijver wassen. De strekking van het schilderij is eigentijds: het is een aanval op de moraal van zijn collega's en opdrachtgevers in het Parijs van zijn tijd. Manet brak met de codes van het naakt schilderen en wat een schilderij letterlijk behoorde voor te stellen. Daardoor veroorzaakte het een schok bij het publiek. De schrijver Émile Zola, die het voor Manet in zijn kunstkritieken opnam, noemde het zijn eerste echt originele schilderij. Hij laat de naaktheid van de vrouw in gesprek met twee geklede mannen zien in de natuur als commentaar op de collectie van het Louvre dat vol hangt met naakte nimfen en mannen in fluwelen pofbroeken.⁶ Manet gebruikt het beroemde voorbeeld dus als een (ironisch) wapen. Eigenlijk kleedt hij de naakte vrouw twee keer uit: eerst uit de mythologische beeldtraditie van naakte (half) godinnen en daarna 'echt' (daarom liggen de kleren voor haar op de grond). Voor Zola is het schilderij daarom de opening van een gesloten culturele traditie van afbeelden. In zijn bundeling kunstkritieken uit die tijd, getiteld *Le bon combat*, formuleert hij dat als volgt:

'Er bestaan zo veel samenlevingen, zoveel verschillende werken, toch transformeren de samenlevingen voortdurend. Maar de onmachtigen willen het perspectief niet vergroten; zij hebben een lijst opgesteld van werken die al zijn gemaakt en hebben daarmee een relatieve

5 De keuze voor deze voorbeelden is ingegeven door persoonlijke ervaring. Beeldende kunst: ik volg al jaren als verzamelaar en criticus de beeldende kunst: www.egbertdommering.nl. Ik zal hierna enige malen naar deze blog verwijzen (ook voor het beeldmateriaal), waar ik ook het probleem ontlening en plagiaat enige malen heb besproken. De zaak Heertje/Hollebrand, HR 5 januari 1979, *Nederlandse Jurisprudentie* 1979, 339, m.nt. L. Wichers Hoeth ken ik als (mede) behandelend advocaat in hoger beroep en cassatie.

6 Émile Zola, *Le bon combat*, Parijs: Hermann 1974, 'Une nouvelle manière en peinture: Édouard Manet', p. 77 e.v.

waarheid verworven, waarvan zij een absolute waarheid maken. Creëer niet, maar imiteer! En daarom haat ik de onnadenkend vrolijke mensen, de kunstenaars en critici die op een zotte manier van de waarheid van gisteren die van vandaag willen maken. Zij begrijpen niet dat wij voorwaarts lopen en dat de landschappen veranderen. Ik haat hen.⁷

De casus is een mooi voorbeeld van een conflict tussen de rationele en de autoritaire variant van het waarheidsbeginsel. Of, zoals de geciteerde Zola het formuleerde: 'En daarom haat ik de onnadenkend vrolijke mensen, de kunstenaars en critici die op een zotte manier van de waarheid van gisteren die van vandaag willen maken.'

Le déjeuner werd een iconisch schilderij dat door moderne beeldende kunstenaars als referentiepunt werd gebruikt. Picasso heeft dikwijls schilderijen 'naar Manet' geschilderd, maar van *Le déjeuner* heeft hij in de periode van augustus 1959 tot juli 1962 een project gemaakt, uitmondend in 27 schilderijen, 400 tekeningen en ook linogravures en maquettes, telkens met stijlvarianties.⁸ De liggende, orerende man verandert daarin geleidelijk in een soort priester met een kerkmutsje op die steeds centraler in de voorstelling komt te *zitten*. Na Picasso volgden velen anderen, o.a. de Canadese kunstenaar Jeff Wall die in zijn fotografische werk dikwijls historische situaties in ogenschijnlijk banale dagelijkse scènes afbeeldt: in dit geval een aantal arme zwervers op een grasveldje naast een viaduct die 'toevallig' de posities van *Le déjeuner* aannemen.⁹

-
- 7 A.w. noot 6, 'Mes haines', p. 35 : 'Autant des sociétés, autant d'oeuvres diverses, et les sociétés se transforment éternellement. Mais les impuissants ne veulent pas agrandir le cadre; ils ont dressé la liste des oeuvres déjà produites, et ont ainsi obtenu un vérité relative dont ils font un vérité absolue. Ne créez pas, imitez. Et voilà pourquoi je hais les gens bêtement gais, les artistes et les critiques qui veulent sottement faire de la vérité d'hier la vérité d'aujourd'hui. Ils ne comprennent pas que nous marchons et que les paysages changent. Je les hais.'
- 8 Marie-Laure Bernadac, 'Variations Manet *Le déjeuner sur l'herbe*', in: *Picasso et les Maîtres*, catalogus van opvolgende exposities in Frankrijk en Verenigd Koninkrijk, Parijs: Éditions de la Réunion des musées nationaux 2008, p. 230 e.v.
- 9 Voor een afbeelding, zie <https://emilyhavernblog.wordpress.com/2016/02/09/task-1-jeff-wall-and-eduardo-manet/> (geraadpleegd januari 2021).

Le déjeuner is daarmee ook een voorbeeld van het object van studie van de kunstgeschiedenis waarbinnen het bestuderen van de ontleding als cultuurfenomeen een belangrijke tak van sport is.

Marlene Dumas

In 2014 had de bekende Zuid-Afrikaanse in Nederland werkende schilder Marlene Dumas haar eerste grote overzichtstentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam. Er ontstond op enig moment een publieke discussie naar aanleiding van één van haar belangrijke schilderijen. Dat beeldde de weduwe van de in de Congo vermoorde Lumumba af en was 'letterlijk' gebaseerd op een nieuwsfoto uit die tijd.¹⁰

De beschuldiging werd geuit dat het naschilderen van foto's geen (hoge) kunst is.¹¹ Patrick Lumumba was een belangrijk politicus en voorvechter van de onafhankelijkheid van de Congo in 1962. Zijn vrouw is gefotografeerd kort nadat bekend is geworden dat hij is vermoord. Het was in de Congo van die tijd een teken van rouw dat de weduwe haar haren afknipt en met ontbloot bovenlijf de straat op gaat. Dat moment is door een fotograaf vastgelegd. Het is een aangrijpend tafereel dat Dumas qua onderwerp en compositie letterlijk overneemt, al 'knijpt' zij een stuk uit de omgeving van de foto op haar schilderij weg om de dramatische beleving van het leed van de weduwe uit te vergroten.

Er zijn een aantal belangrijke verschillen met de *Déjeuner* casus. Lumumba was stellig een publiek figuur en de moord op hem een kapitaal feit in de geschiedenis van Afrika. Maar de (pers) fotograaf was (nog) niet beroemd. De foto had (nog) geen iconische status (zoals bijvoorbeeld de beroemde foto van het moment van neerschieten van de Republikeinse soldaat uit de Spaanse burgeroorlog door de fotograaf Robert Capa). Er was geen geïnformeerd publiek dat de foto kende. Er ontbrak een gemeenschappelijk cultureel referentiekader tussen de schilderkunst en de fotografie. Bij het Concert champêtre in de tijd van Manet waren die referentiekaders er wel, en ging het vooral over een conflict over die referentiekaders zelf. Als je refereert aan iets dat bij het publiek van de uiting, de referent en de gerefereerde geen gemeenschappelijk cultureel kader heeft, komt de verwijzingsvraag dus pregnanter naar voren. In het geval van Dumas ging het om haar relatie tot de in (Zuid)Afrika in deze periode opkomende groep van belangrijke (later vaak beroemd geworden) fotografen, die zich eraan stoorden dat zij geen *credits* van de inmiddels wereldberoemde schilderes kregen dat zij de auteurs waren van haar inspiratiebronnen. Het publiek van de tentoonstelling had dit referentiekader niet.

In dit geval zijn zowel het waarheidsbeginsel als het oorspronkelijkheidsbeginsel in het geding, maar omdat de zaak dicht tegen het heden aan ligt en het om het gebruik van identieke expressie gaat, komt het oorspronkelijkheidsbeginsel meer op de voorgrond te staan.

¹⁰ Ik schreef daarover een blog, dat ik hierbij gebruik. <http://www.egbertdommering.nl/?p=619> (Dumas), hier ook afbeeldingen. Voor een verwant maar afwijkend geval dat ik om redenen van beperking niet behandel: <http://www.egbertdommering.nl/?p=683> (Tuymans).

¹¹ De Volkskrant 9, 10, 11 en 19 september 2014, bijdragen van Sander van Walsum, Joost Zwagerman, Maarten Doorman en Rutger Ponzen.

Wetenschappelijke ontlening

Het geval Heertje/Hollebrand en Stassen

In de jaren zeventig van de vorige eeuw had het boek van de hoogleraar economie aan de UvA, Arnold Heertje, *De kern van de economie*, een enorm succes als inleiding economie op de middelbare school. Economie werd in die tijd een populair schoolvak, dus er waren ook andere kapers op de kust. Dat waren de economen Hollebrand en Stassen, die in deze periode het boek *Economie voor het voortgezet onderwijs* publiceerden. Heertje meende dat dit een boek plagiaat was van 'De kern' en begon een procedure vanwege dit boek, die werd voortgezet tot de Hoge Raad.¹² Hij baseerde zich op het auteursrecht, maar koos daarvoor een moeilijke grondslag: hij stelde dat zijn boek volkomen origineel van opzet was, met een nieuwe 'modelmatige benadering' en dat ook de belangrijke theorie van Keynes (die een verband legt tussen de omvang van de overheidsbesteding en welvaart) door hem op een volkomen nieuwe manier werd gepresenteerd. Zo betoogde hij dat hij een geheel nieuwe afleiding had gevonden voor de Keynes multiplijerformule, maar dat hij daarin een fout had gemaakt die Hollebrand en Stassen hadden overgenomen.

Dit zijn moeilijke stellingen voor de toepassing van het auteursrecht, omdat daarin een heilig principe is dat het niet ideeën beschermt (die zijn vrij) maar alleen expressies (de manier waarop ideeën zijn vormgegeven). Het Hof oordeelde dat de originele inhoudelijke aanpak niet door het auteursrecht wordt beschermd, en het vond de gestelde overeenstemming in formuleringen te gering. De Hoge Raad ging hierin mee.¹³ Interessant in dit arrest is eigenlijk alleen de overweging dat de oorspronkelijkheid van een wetenschappelijk werk voor een belangrijk deel wordt veroorzaakt door de plaats die het werk te midden van andere wetenschappelijke werken inneemt. Kort gezegd: 'de stand van de wetenschap' is een belangrijke factor om de oorspronkelijkheid te beoordelen en dat valt buiten het auteursrecht. Overeenstemming op formeel niveau is daardoor minder belangrijk.¹⁴

Heertje en zijn uitgever hadden ongetwijfeld een economisch belang bij de plagiaatsactie, omdat 'De kern' zeer succesvol was op de middelbare scholen en vele drukken kende. Bij Heertje speelde echter ook en met name het morele belang dat zijn oorspronkelijkheid als wetenschapper niet erkend en zichtbaar gemaakt werd voor het publiek. Hij had een heel nieuwe aanpak van het onderricht in de economie ontwikkeld en dat werd verzwegen.

De zaak werd door Heertje opgezet op basis van het oorspronkelijkheidsbeginsel, maar door de rechters afgedaan op basis van het waarheidsbeginsel: het ging niet om expressie maar om de 'stand van de wetenschap'.

Conclusie van dit onderdeel

Zowel cultuur als wetenschap vormen een historisch gebouw waartoe de bewoners zich kritisch verhouden. Het gaat om de 'stand van de cultuur of de wetenschap' waarin de tijdgenoten een nieuwe rol spelen. Daar zien we de twee varianten van het waarheidsbeginsel botsen. Het gaat om ideeën waarvoor het auteursrecht niet het ordenende principe is, hoogstens een hulpmiddel.

In de Manet casus gaat het om receptie of afwijzing van culturele vormen. Hoewel het om vormprincipes gaat die in beginsel onder het auteursrecht vallen (zie de bijdrage van Peter Blok), speelt het door het tijdsverloop (dat geldt tot zeventig jaar na de dood van de auteur) geen rol. Het is eerder een waarheidsdebat wat de juiste weergave van de samenleving is: een botsing tussen de autoriteitsvariant en de rationele variant.

12 Voor de vindplaats van de uitspraak van de Hoge Raad in deze zaak, zie noot 5.

13 Het auteursrecht vertoont daarom een tendens naar een puur formele bescherming. Als Heertje zijn vordering op dit meer formele niveau had ingezet (detail vergelijking op formuleringen van zinnen, identiek woordgebruik, volgorde, bewuste variatie om zich te onderscheiden van het origineel), had hij mogelijk meer succes met de procedure gehad. Nu had hij gesteld dat 'zonder enige bronvermelding gedeelten van het werk waaronder nieuwe, originele formuleringen en beschouwingen, soms letterlijk waren overgenomen.' In hoger beroep had het Hof daarin nog aanleiding gevonden drie economen de vraag voor te leggen hoe origineel dit was en deze deskundigen, die Heertje niet bijzonder vriendelijk gezind waren, hadden na lang zoeken in de vakliteratuur vergelijkbare benaderingen gevonden, al hadden zij op detailniveau wel een frappante gelijkenis geconstateerd, zodat aannemelijk was dat de auteurs bij het schrijven van hun inleiding 'De kern' naast hun concept boek hadden liggen.

14 Daardoor wordt deze beslissing in de vakliteratuur gezien als een voorbeeld dat een wetenschappelijk werk een 'minder persoonlijk karakter' heeft en daardoor minder voor auteursrechtelijke bescherming in aanmerking zou komen, Spoor-Verkade-Visser, *Auteursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer Nederland 2019, p. 187. *Het hangt er maar vanaf. De eerste zin uit J.H. Huizinga's Herfsttij der Middeleeuwen is, auteursrechtelijk gezien, een juweel: "Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensvormen veel scherper uiterlijke vormen dan nu."*

In de Dumas casus is het auteursrecht wel in het geding: het ging om de *credits* van tijdgenoot/fotografen. Voor Dumas was het een waarheidsvraag: hoe een historische gebeurtenis met behulp van fotografie vertalen naar het iconische beeld van de schilderkunst.

In de Heertje zaak zien we hoe het oorspronkelijkheidsbeginsel (af te dwingen met auteursrecht) faalde. Maar net als bij Hooke ging het om collegiale erkenning voor een nieuwe stap in de presentatie van de economische theorie.

3. Citeren als onderdeel van een wetenschappelijke moraal: het waarheidsbeginsel

Het belang van het waarheidsbeginsel: de zaak Sokal

Het is mijn stelling dat bij behoorlijk wetenschappelijk citeren vooral het waarheidsbeginsel in het geding is. Juist citeren kan gezien worden als een belangrijk controlemiddel op wetenschappelijk waarheidsgetrouw rapporteren. Dit laat zich demonstreren aan een beroemd geval van een wetenschappelijke pastiche¹⁵ uit de jaren negentig waarin een representant van de exacte wetenschap de *fake wetenschap* van zijn tijd aan de kaak stelde.

Het gaat om Alan Sokal die in 1996 een artikel getiteld 'Transgressing the boundaries: Towards a transformative hermeneutics of quantum gravity' aanbood aan het gezaghebbende tijdschrift voor de sociale wetenschappen *Social Text*.¹⁶ Na peer review plaatste de redactie het stuk in het lente/zomer nummer van 1996. Het stuk bevatte van a-z pseudogeleerde onzin, waarbij het de schrijver er om te doen was geweest de drogredeneringen, en met name ook vergelijkingen met de natuurwetenschap (de relativiteitstheorie) die in de sociale wetenschappen mode waren geworden, aan de kaak te stellen. Hij nam stelling tegen representanten van postmoderne bewegingen (o.a. Lacan, Kristeva, Feyerabend, Kuhn, Baudrillard, Deleuze, Virilio) en een belangrijke voorloper daarvan in de persoon van de Franse filosoof Henri Bergson.¹⁷ Deze geslaagde pastiche dreunde nog lang na in de wetenschappelijke wereld.¹⁸

Een belangrijk aspect van deze geslaagde bedrogactie werd gevormd door de citaten en de bibliografie. In de noten werden verwijzingen consequent als volgt geciteerd: 'Kuhn (1970), Feyerabend (1975), Latour (1987), Aronowitz (1988b), Bloor (1991).' Dat is een interessant voorbeeld van de autoritaire variant van het waarheidsbeginsel, dat we even in gedachten moeten houden voor het volgende onderdeel over de praktijk van citeren in de wetenschap.

Het waarheidsbeginsel als publieksbelang

Wetenschappelijk juist citeren raakt niet alleen de integriteit van de wetenschap, maar ook een democratisch publieksbelang. Daarmee verwijs ik naar de verantwoordelijkheid van intellectuelen (wetenschappers) om in het publieke maatschappelijke debat op te komen voor de rationele waarheid. Wij bevinden ons weer in een tijdsgewricht waarin dat een urgent thema is. De democratie is meer dan ooit afhankelijk van de wetenschap, maar de wetenschappelijke expert is daardoor een politiek inzetbaar instrument geworden zodat hij de status van vertegenwoordiger van de waarheid dreigt te verliezen.¹⁹ Het pre-fascistische tijdperk van de jaren dertig ging ons voor. Een klassieker uit die tijd is *La Trahison des clercs* (1927) van de Franse schrijver Julien Benda.²⁰ Een voorloper daarvan is – alweer – Emile Zola met zijn stellingname tijdens de Dreyfus affaire.²¹ Deze publicaties stelden de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de intellectueel de waarheid in het maatschappelijk debat te verdedigen pregnant aan de orde. Uit de omvangrijke 'post truth' literatuur van onze tijd kies ik een werk dat zeer to the point is: Lee McIntyre *Post-Truth*. Hij vat het probleem van de afnemende rol van het wetenschappelijke argument in het politieke debat van deze tijd goed samen:

---

15 Zie noot 4.

16 *Social Text* (socialtextjournal.org).

17 Alan Sokal, Jean Bricmont, *Impostures intellectuelles*, Parijs: Éditions Odile Jacob 1997; Alan Sokal, *Beyond the Hoax*, Oxford: Oxford University Press 2008 (dit bevat ook de oorspronkelijke Engelse tekst van het artikel).

18 Zie o.a. Steven Weinberg, *Facing up*, Cambridge/Massachusetts 2001, hoofdstukken 12, 13, 17 en 18.

19 Mark B. Brown, *Science in Democracy*, Cambridge (Mass.): MIT Press 2009, p. 12.

20 Het boek is van 1927, maar is in 2018 in het Nederlands vertaald als *Het verraad van de intellectuelen*, Amsterdam: AUP Uitgeverij 2018.

21 Door de schrijver gebundeld in een boekje *La vérité en marche, opnieuw uitgegeven met andere stukken Vincent Duclert (ed.)*, Parijs: Éditions Tallandier (Texto) 2019.

'Thus Post-Truth amounts to a form of ideological supremacy, whereby its practitioners are trying to compel someone to believe in something whether there is good evidence of it or not. And this is a recipe for political domination.'²²

Dit betekent dat wetenschappers in het publieke debat permanent met scherp moeten terugschieten:

'In an era of Post-Truth, we must challenge each and every attempt to obfuscate a factual matter and challenge falsehoods before they are allowed to fester.'²³

Je zou het met Zola in de Dreyfus tijd (zie noot 21) de noodzaak kunnen noemen dat de waarheid ten strijde trekt - 'La vérité en marche', in de woorden van Zola.

Maar misschien vraagt de lezer: Wat heeft dit met citeren te maken? Wie de publieke debatten over corona of de klimaatomwenteling volgt zal het opvallen dat de post truth ontkeners van de waarheid niet alleen feiten ontkennen of verdraaien, maar stelselmatig wetenschappelijke adviescolleges of wetenschappers die wetenschappelijke feiten en meningen in rapporten en adviezen publiceren, al of niet moedwillig *verkeerd citeren*. We zien dat verkeerd citeren een middel is om de waarheid te ontkennen. Correct citeren heeft hier dus een waarheidsfunctie gekregen die het morele prestige van de deelnemers aan de wetenschap overstijgt.²⁴

Maar dan moeten de wetenschappers dus als eersten zelf hun bronnen correct citeren. Het is een belangrijk instrument (bijvoorbeeld bij peer review) om het wetenschappelijk karakter van een publicatie te beoordelen. Die kwaliteitscontrole is ook nodig voor het publieke debat, omdat zij mede op die grond daarin op hun betrouwbaarheid worden beoordeeld.²⁵

Laten we daarvoor kijken naar de praktijk van het citeren in de wetenschap.

De wetenschappelijke praktijk van het citeren

Ik heb geen diepgaand onderzoek naar de citeerpraktijk gedaan, die bovendien per land kan verschillen, maar ik heb er wel *een indruk* van. Ik kan hoogstens kernachtig enige hypothesen formuleren.

We moeten daarbij onderscheiden tussen 'de noot' en de verwijzing. Hoewel de laatste meestal (maar niet noodzakelijk) komt in de vorm van de eerste, heeft de noot een bredere functie, namelijk een opinie van de schrijver 'in de kantlijn'. Anthony Grafton heeft er een mooie geschiedenis over geschreven, die begint bij de sarcastische voetnoten in *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* van Edward Gibbon 'to amuse his friends and enrage his enemies'.²⁶

Bij de exacte wetenschappen (inclusief de medische wetenschap) zijn de referenties met het historische 'gebouw' vrij algemeen en is het zelfs de vraag hoe gedetailleerd je naar tijdgenoten en voorgangers moet verwijzen. Het gaat vooral om het waarheidsgetrouw weergeven van het eigen empirische onderzoek, de *data* dus. Het draait om de 'stand van de wetenschap', waarbij namen historische ijkpunten zijn. De hypothese is dat citeren nauwelijks een zelfstandige rol speelt. Door het veelvuldig voorkomende meer-auteurschap, speelt het oorspronkelijkheidsbeginsel een minder grote rol.

Bij cultuurhistorische en letterkundige wetenschappen is de bron- en citaat verwijzing bij gespecialiseerde studies doorgaans zeer gedetailleerd.²⁷ Over het algemeen hebben citaten het karakter van het verwijzen naar historische primaire en secundaire bronnen en citeren uit authentieke teksten. Bij grote algemeen-historische studies is de situatie wezenlijk anders. Soms worden er noten opgenomen (maar als ze worden opgenomen is het doel daarvan

22 *Post-Truth*, Cambridge/Massachusetts: MIT Press (Essential Knowledge Series) 2018, p.13.

23 A.w. noot 22 p. 156-157.

24 Er is over dit onderwerp natuurlijk nog veel meer op te merken, omdat de informatiekosten van waarheid veel hoger zijn dan leugens en ook de publieke aandachtfactor voor leugens veel hoger is dan voor waarheid. Dat gaat het bestek van dit artikel te buiten. R. A. Posner, *Public Intellectuals A Study of Decline*, Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press 2003 zegt er in hoofdstuk 4 'Prediction and influence', *interessante dingen over*.

25 Wetenschap is in het publieke debat 'a set of devices for demonstrating the quality of the inputs into the production of credence symbolic goods.' zoals Posner a.w noot 22, p.49 overtuigend aantoont.

26 *The Footnote, a curious history*, Cambridge/Massachusetts: The Harvard University Press 1997, p. 1. Deze studie bevat ook veel materiaal over de verwijzingspraktijk van historici.

27 Als voorbeeld moge dienen de studie van Gaila Jehoel, die ik toevallig in handen kreeg *Het culturele netwerk van Jan van Scorel, schilder, kanunnik, ondernemer & kosmopoliet, Hilversum: Uitgeverij Verloren 2020 die op plm. 300 pagina's ruim 1500 noten telt*.

niet altijd duidelijk), soms zijn er beredeneerde bibliografieën per hoofdstuk of tijdvak, soms volstaat de auteur met een uitvoerige literatuurlijst.²⁸ Hier dreigt dus de autoriteitsvariant van het waarheidsbeginsel binnen te sluipen omdat beweringen in de tekst door het algemene publiek geloofd moeten worden op grond van de autoriteit van de schrijver.²⁹

Als je de twee studies van Europa in de twintigste eeuw leest die de Engelse historicus Ian Kershaw voor de *Penguin History of Europe*³⁰ schreef, weet je eigenlijk niet *wat* je leest: beweringen uit andere boeken, primaire historische bronnen, eigen waarnemingen van de schrijver, zijn mening? Nee: de historische autoriteit Kershaw is aan het woord!

De hypothese is dus dat het waarheidsbeginsel bij de historische wetenschappen de leidraad is, maar alleen in detailstudies zichtbaar wordt gehanteerd en in grotere studies – zeker voor het algemene publiek waar historici voor schrijven – kan omslaan in de autoriteitsvariant.

Bij de rechtswetenschap wordt flink geciteerd volgens de regels van het auteursrecht, dus het oorspronkelijkheidsbeginsel. Aangezien het normatieve wetenschap is, wordt niet alleen naar historische maar vaak ook naar autoriteitsbronnen verwezen. De hypothese is dat voor zover het waarheidsbeginsel wordt gehanteerd de autoriteitsvariant overheerst. Dit is vaak ook de wederzijdse pluimstrijkerij binnen de wat wel eens genoemd is: '*les sociétés d'admiration mutuelle*'.³¹ De publicaties zijn over het algemeen in de eigen taal, al maakt (in navolging van de sociale wetenschappen) de Engelstalige meer-auteurspublicatie een opmars.

Bij de sociale (inclusief de economische) wetenschappen is het patroon over het algemeen afwijkend. Noten zijn er niet veel, maar wel in de tekst tussen haakjes een verwijzing naar een publicatie van schrijver met een jaartal, die achter het artikel of achter in het boek zijn opgenomen. Dit zijn dus de soort verwijzingen die Sokal in zijn parodie-artikel gebruikte.³² Je weet niet wat de verwijzing precies inhoudt: een verwijzing naar een theorie, een uitkomst van een onderzoek, een citaat (verborgen in de tekst) of een 'autoriteit'. Daar komt dan bij dat de meer-auteurs publicaties vaak voorkomen, in de vorm dat de dwergen meeliften op de naam van de reus die achter in de rij van auteurs wordt genoemd. Ook dat maakt het niet doorzichtiger.

Een wat te zeggen van filosofie? Voltaire moest er niets van hebben: 'de holle, steriele wetenschap van feiten en data', een vergif dat afbreuk doet aan de grote gedachtegang.³³ (Vak) filosofen komen niettemin het dichtst in de buurt van de (cultuur)historische wetenschappen.

De slotsom is in ieder geval dat er voldoende aanleiding is empirisch onderzoek naar de praktijk van citeren te doen. De in noot 26 geciteerde studie van Grafton leert dat dit interessante inzichten kan opleveren.

Maar hoe verhoudt de Code zich tot het Post-Truth tijdperk?

---

28 Zie bijvoorbeeld David van Reybrouck's *Revolusi* (Amsterdam: De Bezige Bij 2020) dat een bibliografisch essay van 30 pagina's bevat dat een essentieel onderdeel van het werk zelf vormt.

29 Commentaar van de historicus René van Stipriaan: 'In sommige heel druk onderzochte domeinen als de WO II, of Shakespeare-studies is een zekere verwijzingsmoeheid ontstaan omdat de vakliteratuur eindeloos is; bij algemene inleidingen wordt ervan uitgegaan dat er minder hoeft te worden verantwoord, omdat een zekere vakmatige communis opinio (of stand van wetenschap) wordt gepresenteerd; zodra daar binnen een inleiding van wordt afgeweken, zal dat met een verantwoording gepaard moeten gaan.'

30 *To Hell and Back Europe 1914-1949* en *Rollercoaster Europe 1950-2017*.

31 Deze uitdrukking is van de Leidse arabist C. Snouck Hurgronje, zie Jan Just Witkam in de inleiding van het door hem vertaalde *Mekka, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas 2007*, p.23.

32 A.w noot 22, p. 130-133 legt de schrijver een verband tussen post-modernisme en het Post-Truth tijdperk.

33 Geciteerd bij Grafton a.w. noot 26, p. 95.

4. Nederlandse gedragscode Wetenschappelijke integriteit 2018 en slotconclusie

Waarheidsgetrouw citeren als maatschappelijke verantwoordelijkheid

Het valt bij de lezing van de Code op dat deze niets zegt over de waarheidsmissie van de wetenschapper in het maatschappelijke debat. Het lijkt erop dat het gaat om *interne* beroepsregels. Dat zie ik in het Post-Truth tijdperk als een gemis. Moet de gedragscode te midden van het oprukkende leger van waarheidsontkenners niet een missiestatement bevatten: een plicht van de wetenschappers de op het wetenschappelijk forum geaccepteerde waarheid ook maatschappelijk uit te dragen? De vertegenwoordigers van de Post-Truth 'beweging' treden in het openbare debat bij het citeren van wetenschappelijke publicaties immers het waarheidsbeginsel met voeten, door moedwillig verkeerd te citeren zowel ten aanzien van de vraag *dat* iets is beweerd als *wat* er is beweerd. De wetenschapper moet daarom 'a set of devices for demonstrating the quality of the inputs into the production' van zijn wetenschap in handen hebben (zie Posner, a.w. noot 24). Hij moet een getrouw beeld van de stand van de wetenschap in het publiek kunnen tonen en verdedigen.

Zo voert een onderzoek naar het deelprobleem van het waarheidsgetrouw citeren als *een wetenschappelijk belang* naar de algemenere vraag van de publieke verantwoordelijkheid van wetenschappers in het Post-Truth tijdperk.

Aanbevelingen

Mijn artikel mondt uit in drie aanbevelingen:

1. Doe een onderzoek naar de citeerpraktijk in de verschillende takken van wetenschap (en variaties daarbinnen) volgens de hiervoor geformuleerde ijkpunten. Daarbij is collegiaal handelen een aandachtspunt; credits dient men te geven aan elkaars prestaties. Dit heb ik hiervoor het oorspronkelijkheidsbeginsel van citeren genoemd. Het waarheidsbeginsel acht ik als moreel beginsel belangrijker. Wetenschappers behoren waarheidsgetrouw te verwijzen, zowel wat de aard van de bron/identiteit van de schrijver als de inhoud van de verwijzing betreft.
2. Formuleer minimumnormen voor wetenschappelijk juist citeren en neem deze op in de Code of een aanhangsel daarvan. Met een variatie op de historicus Anthony Grafton:³⁴ een citaat behoort volledig, juist en integer te zijn.
3. Neem in de Wetenschappelijke Code ook een duidelijke leidraad op voor extern handelen van wetenschappers in het democratische publieke debat als tegengif tegen de Post-Truth pandemie die al jaren in de samenleving woedt.

‘STAAN OP DE SC
VAN REUZEN’ ‘S
SCHOULDERS VAN
‘STAAN OP DE SC
VAN REUZEN’ ‘S
SCHOULDERS VAN
‘STAAN OP DE SC
VAN REUZEN’ ‘S
SCHOULDERS VAN
‘STAAN OP DE SC
VAN REUZEN’ ‘S
SCHOULDERS VAN

QUOD LICET JOVI, NON LICET BOVI?

Een vergelijking van eisen aan wetenschappers en studenten

Door prof. dr. Adrienne de Moor-van Vugt¹

---

¹ Staatsraad Afdeling bestuursrechtspraak Raad van State, hoogleraar Staats- en Bestuursrecht UvA, lid van het College van Beroep voor het Hoger Onderwijs, lid CWI TU Eindhoven; lid CWI UvA. Bijdrage op persoonlijke titel.

1. Inleiding

De vraag die in deze bijdrage centraal staat is of de regels over plagiaat anders worden ingevuld voor studenten dan voor wetenschappers. Mogen wetenschappers meer dan studenten? Die vraag ligt in de titel besloten. Op het eerste gezicht moet het antwoord zijn: nee. Studenten worden immers opgeleid in de wetenschap, met de bijbehorende methoden, wetenschappelijke standaarden en waarden. Bij dieper gaande bestudering blijkt toch dat het antwoord genuanceerder ligt. Deze bijdrage eindigt met de conclusie dat de normering voor studenten strenger is, maar dat zij wel meer rechtszekerheid hebben en meer rechtsbescherming genieten. Dat heeft in de eerste plaats te maken met het kader waarin de regels zijn geplaatst (par. 2), op de tweede plaats met de procedurele inbedding en de organen die het gedrag beoordelen (par. 3), en op de derde plaats met de rol van veranderingen in publicatiecultuur door tijdsverloop (par. 4). Deze drie elementen leiden tot verschillen in beoordeling van de toerekenbaarheid van plagiaat en ook tot verschillende sancties (par. 5).

2. Kader van regelgeving

In de bijdrage van Soeharno is al ingegaan op het kader voor wetenschappers. Zij hebben nu te maken met de Gedragscode Wetenschappelijke integriteit 2018 en met een aantal internationale codes, waarvan de ALLEA code het bekendst is.²

De Gedragscode is juridisch gezien een convenant of *gentlemen's agreement* tussen een groot aantal Nederlandse organisaties voor wetenschap, waaronder de KNAW, NWO en de VSNU. Hij bevat geen algemeen verbindende voorschriften: normen waaraan een ieder die binnen de werkingssfeer van de regeling valt zich moet houden. Hij bevat ook geen harde normen met verbods- of gebodsbepalingen. De code beschrijft gewenst gedrag, ofwel *best practices*, aldus het LOWI.³ Het zijn aansporingen voor wetenschappers om zich op een bepaalde manier te gedragen. Zie bijvoorbeeld norm 34: "Presenteer op zorgvuldige wijze bronnen, data en argumenten." De aansporingen zijn vervat in bewoordingen die in het recht ook wel 'vage normen' worden genoemd. Bij de beoordeling of het gedrag kwalificeert als 'op zorgvuldige wijze presenteren' is nog een inschatting, weging of appreciatie nodig. Want wat is 'zorgvuldig'? Dat hangt van de context af en ook van de waarden van degene die het oordeel velt. Daarover hierna meer.

In de Gedragscode 2018 is plagiaat omschreven:

"Plagiaat is het gebruik zonder passende erkenning van ideeën, werkwijzen, resultaten of teksten van een ander (normen 34, 40)."⁴

Norm 40 luidt vervolgens:

"Doe bij het overnemen van ideeën, procedures, resultaten en tekst recht aan het betrokken wetenschappelijk werk van anderen en verwijs zorgvuldig naar de bron."

Wanneer niet aan deze gedragsregels is voldaan, kan de conclusie volgen dat sprake is van plagiaat en van schending van de wetenschappelijke integriteit. Kan, want – zoals ook uit de bijdrage van Soeharno blijkt – de kwalificatie van het gedrag kan ook zijn dat sprake is van onzorgvuldigheid, en niet van een schending van de wetenschappelijke integriteit.⁵ Volgens het LOWI hangt de kwalificatie van het gedrag onder meer af van de context en de intentie van de betrokkene. Het LOWI vindt het van belang of de betrokkene de intentie heeft gehad om 'te pronken met andermans veren'.⁶ Dit heeft het merkwaardige gevolg dat gedrag dat objectief gezien plagiaat oplevert, toch geen plagiaat is, omdat er geen intentie was om plagiaat te plegen.⁷

De normering voor studenten is neergelegd in de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW). Art. 7.12b bepaalt dat de examencommissie (en in bijzondere gevallen het instellingsbestuur) maatregelen kan treffen

---

2 Zie voor de ontwikkeling van de normering Soeharno en Algra. De codes zijn: OECD Report Best Practices for Ensuring Scientific Integrity and Preventing Misconduct, 2007; ALLEA: the European Code of Conduct for Research Integrity, 2011 (revised 2017); the Singapore Statement, 2010 en the Montreal Statement, 2013.

3 Zie Advies 2015-02, p. 1.

4 P. 23. De gedragscode is te vinden op <https://lowi.nl/over-lowi/boekingskader-lowi/>. (laatst geraadpleegd 4 januari 2021).

5 Zie Advies 2015-09, p. 12.

6 Zie Advies 2015-09, p. 13.

7 Zie Advies 2015-09, p. 40.

als een student fraudeert. De examencommissie heeft de bevoegdheid een Onderwijs- en examenregeling (OER) voor de opleiding te maken. Daarin is in de meeste gevallen gedefinieerd wat fraude is. Zo staat in de OER van de bacheloropleiding Nederlands recht van de UvA:

“In deze regeling wordt verstaan onder: j) fraude of plagiaat - het handelen of nalaten van een student waardoor een juist oordeel over zijn of andermans kennis, inzicht en vaardigheden geheel of gedeeltelijk onmogelijk wordt”.

Deze OER neemt verder de plagiaatregeling van de UvA over.⁸ Daarin staat:

“(…) Plagiaat is een vorm van fraude.”

Vervolgens is nader aangegeven wat dan precies plagiaat is. De definitiebepaling onderkent tien verschillende vormen van plagiaat, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen plagiaat en ernstige vormen van plagiaat.⁹ Zo is plagiaat onder meer “het niet duidelijk aangeven in de tekst, bijvoorbeeld via aanhalingstekens of een bepaalde vormgeving, dat letterlijke of bijna letterlijke citaten in het werk werden overgenomen, zelfs indien met een correcte bronvermelding.” Een ernstige vorm van plagiaat is onder meer “het in aanzienlijke mate gebruik maken dan wel overnemen van andermans teksten, gegevens of ideeën zonder bronvermelding” en “het overnemen van beeld-, geluids- of testmateriaal, software en programmacodes van anderen zonder verwijzing en dit laten doorgaan voor eigen werk.”

Plagiaat is in de regel dus fraude. De intentie van de betrokken student is voor die kwalificatie – anders dan bij schending van de wetenschappelijke integriteit - niet relevant.¹⁰ Die intentie of bijkomende omstandigheden kunnen wel een rol spelen bij het bepalen van de sanctie (zie hierna).

Elke instelling voor hoger onderwijs heeft een vergelijkbare regeling. De reden dat er een duidelijke definitie van plagiaat in de regelingen is opgenomen is dat de examencommissie sancties aan fraude kan verbinden, zoals het uitsluiten van deelname aan tentamens of het ongeldig verklaren van een cijfer. Het instellingsbestuur kan een ernstig frauderende student zelfs van de opleiding verwijderen. Omdat het gaat om ingrijpende sancties, is het nodig dat de overtreden norm zo helder mogelijk is. Dat is een eis van rechtszekerheid: studenten moeten tevoren weten wanneer de norm wordt overschreden (lex certa).

Hoewel de WHW ook een regeling bevat voor promoties, ontbreekt een wettelijke grondslag voor een fraude- of plagiaatregeling in de vorm zoals die voor studenten geldt. Het College voor promoties kan wel een promotiereglement vaststellen, maar de WHW bevat geen bepaling dat het College bevoegd is maatregelen te treffen bij fraude (zie art. 7:18 en 7:19 WHW). Dit leidt tot de lastige situatie dat het College dat de graad geeft geen vastgelegde bevoegdheid heeft om de graad af te nemen, terwijl het College van bestuur weliswaar arbeidsrechtelijke bevoegdheden heeft ten aanzien van de promoties, maar niet gaat over het toekennen (of afnemen) van de graad.¹¹

3. Wijze van beoordelen

In de bijdrage van Zweistra in deze bundel wordt ingegaan op de procedure bij schendingen van de wetenschappelijke integriteit. Deze verschilt van die voor studenten in geval van fraude. WI-procedures worden gevoerd voor een commissie wetenschappelijke integriteit van de universiteit (CWI) en vervolgens voor het LOWI. De procedure voor de CWI is een zogenoemde interne klachtenprocedure. De procedure gaat van start doordat iemand een klacht indient. Vaak is dat degene die vindt dat hij is benadeeld door de gedraging. Daarin zit vanzelfsprekend een zekere mate van subjectiviteit. Toch is het niet nodig dat de klager een belang heeft bij de klacht: voldoende is dat hij een gedraging aan de kaak stelt. Deze weg wordt dan ook nog wel eens bewandeld in geval van arbeidsrechtelijke conflicten.

De instelling zelf handelt de klacht af op advies van de CWI. Vervolgens kan het oordeel van het bestuur (al dan niet conform het advies van de CWI) nog worden voorgelegd aan het LOWI. Dat is dan een externe klachtenprocedure.

De procedure is door de instelling geregeld in een klachtenregeling. Die regelingen bevatten bepalingen over de

8 Fraude en Plagiaat regeling Studenten UvA, Vastgesteld bij besluit nr. 2019-084871 van het College van Bestuur van 9 juli 2019.
9 Zie art. 1 lid 4 en 5 van de Fraude- en Plagiaatregeling UvA.
10 CBHO 6 juni 2016, CBHO 2015/247.5.
11 Zie Advies LOWI 2014-10.

samenstelling van de commissie, wie kan klagen en hoe de behandeling van de klacht plaatsvindt. De eisen aan de commissieleden worden bepaald in de regeling.¹² In die van de UvA is bijvoorbeeld aangegeven dat de leden van onbesproken wetenschappelijke reputatie moeten zijn en dat één ervan jurist moet zijn. Bij de klachtbehandeling zijn het beginsel van hoor- en wederhoor en de rechten van de verdediging van groot belang. Die zijn echter niet altijd goed vastgelegd in de klachtenregeling. Ik verwijs voor de procedure verder naar de bijdrage van Zweistra.

Het advies omvat een oordeel over de gegrondheid van de klacht. De beoordeling is diepgaand: is hier wel of niet sprake van plagiaat c.q. schending van de wetenschappelijke integriteit. Soms geeft de CWI ook een advies over de door de instelling te nemen maatregelen richting de beklaagde. Welke maatregelen mogelijk zijn, is echter niet geregeld. Dat hoort namelijk bij de bevoegdheid van de instelling als werkgever: het gaat om rechtspositionele maatregelen. Zie daarover par. 5. Het aanvankelijk oordeel van het instellingsbestuur over het advies kan door klager en/of beklaagde worden voorgelegd aan het LOWI. Het LOWI geeft een advies aan het instellingsbestuur over de vraag of het aanvankelijk oordeel voldoet aan de eisen van zorgvuldige klachtbehandeling en in overeenstemming is met de normen voor wetenschappelijke integriteit.¹³ Dit veronderstelt ook weer een diepgaande toets. Dat advies is niet bindend en kan dus terzijde worden geschoven, al zal dat niet snel gebeuren.

De slotsom is dat in eerste instantie de instelling zelf een oordeel moet vormen over het gedrag van haar eigen wetenschappers en bij overschrijding van de normen daar consequenties aan kan verbinden.

De procedure voor studenten is wettelijk geregeld in de WHW. De examencommissie is in de wet aangewezen als het orgaan dat vaststelt of sprake is van fraude en ook of, en zo ja welke maatregelen worden getroffen. In de regel heeft een opleiding een actief anti-fraudebeleid. Dit betekent dat examinatoren er actief op toezien dat geen fraude wordt gepleegd. Werkstukken worden in de regel bij inlevering door een plagiaatchecker gehaald (zoals Turnitin). Dit is een significant verschil met de wetenschappers: daar wordt in de regel niet actief toegezien op plagiaat, maar is een signaal van de buitenwereld nodig. Een uitzondering vormen de proefschriften: die worden wel door een plagiaatchecker gehaald.

In de OER, of in voorkomend geval een instellingsbrede frauderegeling is de procedure opgenomen. De student wordt gehoord over het gestelde plagiaat en kan zich verdedigen. De examencommissie neemt vervolgens een beslissing over de vraag of sprake is van plagiaat, hoe ernstig dit is, en welke sanctie passend is. De mogelijk op te leggen sancties zijn als gezegd opgenomen in de OER of fraude- en plagiaatregeling. Zie hierna par. 5.

De student kan in beroep gaan bij het College van Beroep voor de Examens van de instelling. De Cobex (of CBE) is een orgaan dat ook wettelijk is geregeld. Art. 7.6o WHW bepaalt de samenstelling van de Cobex. De voorzitter moet zodanige kwalificaties hebben dat hij of zij benoembaar is tot rechter. De leden kunnen van de eigen instelling zijn, maar mogen ook van buiten komen. De Cobex is geen rechterlijke instantie, maar een orgaan van de eigen instelling.¹⁴ Voordat de Cobex het beroep gaat behandelen, moet de examencommissie eerst nog een poging doen om de zaak minnelijk te schikken. Slaagt die poging niet, dan is de Cobex aan zet. De toets van de Cobex is terughoudend: het gaat erom of de beslissing van de examencommissie overeenstemt met het recht (de toepasselijke regels) en of de procedure zorgvuldig is geweest. Bij plagiaat is dan van belang of de examencommissie in redelijkheid heeft kunnen oordelen dat het gedrag/de handeling plagiaat is. Dit betekent dat in geval je van mening kunt verschillen over die kwalificatie, de Cobex niet het eigen oordeel in de plaats mag stellen van dat van de examencommissie. Als de examencommissie een voldoende draagkrachtige motivering heeft voor dat oordeel, dan zal de Cobex dit in stand laten. Daarbij zal wel goed gekeken worden naar de definities in de toepasselijke regelingen. Een examencommissie mag een student niet iets meer of anders verwijten dan in de regeling staat.

De student kan vervolgens in beroep komen bij het College van Beroep voor het Hoger Onderwijs (CBHO). Dit is een onafhankelijke rechter en zijn oordeel is bindend. Het toetsingskader is hetzelfde als dat van de Cobex, maar het voorwerp van de toetsing is de beslissing van de Cobex. Daarbij wordt goed gekeken naar wat de student heeft aangevoerd en welke onderbouwing de Cobex heeft gegeven voor haar oordeel. Is deze niet voldoende draagkrachtig en/of niet in overeenstemming met de toepasselijke rechtsregels, dan volgt vernietiging. Hetzelfde geldt als de procedure niet zorgvuldig is geweest. De examencommissie moet dan een nieuwe beslissing nemen met inachtneming van de uitspraak.

Dat het eindoordeel bindend is en door een rechter wordt gegeven is een wezenlijk verschil met de wetenschappers.

---

12 Vergelijk het Landelijk Model Klachtenregeling Wetenschappelijke integriteit, https://vsnu.nl/files/documenten/Domeinen/Onderzoek/Landelijk_Model_Klachtenregeling_Wetenschappelijke_Integriteit_Universiteit_X.pdf (laatst geraadpleegd 8 januari 2021).

13 Zie art. 13 Reglement LOWI 2018.

14 Het is een vorm van administratief beroep, zie Afdeling 7.3 Algemene wet bestuursrecht. Dit betekent dat de beslissing van een bestuursorgaan wordt getoetst door een hoger bestuursorgaan.

Hoewel het LOWI een onafhankelijke instantie is, is het een commissie die is ingesteld door de universiteiten zelf en geen rechterlijk college dat met alle rechtsstatelijke waarborgen is omkleed. Daarnaast is het oordeel niet bindend, zodat een instellingsbestuur – weliswaar gemotiveerd – kan afwijken van het advies. Dat laat ruimte voor het kiezen van de meest wenselijke uitkomst in plaats van de rechtmatige uitkomst. Wel is het zo dat de weg naar de (burgerlijke) rechter openstaat tegen beslissingen van het instellingsbestuur.¹⁵

4. Plagiaat in context

Voor beide procedures geldt dat de moeilijkheid zit in de kwalificatie van de feiten. Wanneer is nu sprake van plagiaat, en in het verlengde daarvan schending van de wetenschappelijke integriteit dan wel fraude. Daarbij is de context van belang. Daarbij vallen verschillende elementen te onderscheiden: publicatiecultuur, tijdsverloop en de omstandigheden van het individuele geval. Bespreking van het laatste element gaat het bestek van deze bijdrage te buiten. Ik beperk me tot de eerste twee en stip daarbij slechts enkele punten aan.

Publicatiecultuur

Het gewicht van dit element in de beoordeling verschilt niet tussen studenten en wetenschappers. Beiden zijn gebonden aan de maatstaven in het betrokken wetenschapsdomein. Studenten leren van wetenschappers hoe zij in hun domein met bronvermeldingen moeten omgaan. Zo zullen rechtenstudenten heel precies verwijzen door niet alleen auteur(s), naam van de publicatie en jaartal te noemen, maar ook waar het is uitgegeven, door welke uitgever en in welke paragraaf of op welke bladzijde het staat.¹⁶ Die manier van verwijzen wordt overigens wel bemoeilijkt doordat er haast geen papieren uitgaven meer zijn, zodat noodgedwongen een lossere manier van verwijzen ontstaat. In andere vakgebieden bestaat soms een minder nauwgezette verwijzingscultuur, waarbij bijvoorbeeld indirect verwijzen toegestaan is.¹⁷ Bij het beoordelen moet volgens de Gedragscode rekening worden gehouden met in het vakgebied gebruikelijke regels op dat punt. Ik verwijs naar de bijdrage van Dommering. Het LOWI heeft aangegeven dat er wel grenzen zijn aan de aanvaardbaarheid van een cultuur waarin slordige of gebrekkige bronvermelding gebruikelijk zijn.¹⁸ “Goed voorbeeld doet goed volgen, maar het omgekeerde is ook waar”, aldus het LOWI.¹⁹

Tijdsverloop

Zoals hiervoor is aangegeven is er voor studenten vaak een vrij uitgebreide omschrijving van gedragingen die gelden als plagiaat. Dit vormt de norm die niet mag worden overschreden. Die norm is bepaald op basis van de actuele maatstaven in het domein van de opleiding en die worden voortdurend aangepast en aangescherpt. Het gevolg is dat voor studenten in voorkomend geval een strengere norm geldt dan voor wetenschappers. Dit uit zich vooral in de situatie dat een publicatie tot stand is gekomen in een verder in het verleden liggende periode. De gedraging moet immers worden beoordeeld aan de hand van de normen die golden ten tijde van die gedraging. Het is een gegeven dat de normen over plagiaat en correct citeren in de loop der jaren strenger zijn geworden. Wat in de jaren tachtig van de vorige eeuw misschien nog werd geaccepteerd is nu niet meer aanvaardbaar. Een illustratie daarvan is het onderzoek naar het handelen van de toenmalige rector van de UvA ten tijde van haar promotie. De onderzoekscommissie wijst erop dat in de jaren tachtig ‘geen of weinig expliciete aandacht bestond voor de ethische aspecten van wetenschapsbeoefening en dat plagiaat (nog) geen onderwerp van gesprek was’.²⁰ Dat maakt het oordeel over handelen in die tijd milder dan het nu zou zijn geweest.

Voor beide aspecten geldt dat het cruciaal is dat de student en de wetenschapper kennis hebben kunnen maken met de eisen over correcte bronvermelding. Zij moeten erin worden getraind en dit goed onder de knie krijgen.

15 Ik laat hier even de complicaties voor de rechtspositie van het werken bij een openbare of bijzondere instelling van hoger onderwijs achterwege. Die verschillen zijn met de Wet normalisering rechtspositie ambtenaren minder groot geworden.

16 Daar is een heel boekwerk over: zie de *Leidraad voor juridische auteurs*

17 *Voetnoten, bronvermeldingen, literatuurlijsten en afkortingen in Nederlandstalige publicaties*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

18 Vgl. Advies 2015-09, daarin gaat het om een interdisciplinair vakgebied met relaties met veel andere disciplines.

19 Vgl. bv. Advies 2019-14 voor een geval waarin als regel niet werd verwezen naar Nederlandstalige bronnen.

20 Advies 2015-09, p. 39.

21 Zie het Rapport externe commissie Wetenschappelijke Integriteit Universiteit van Amsterdam (UvA), 16 december 2019, p. 4.

Een opleiding moet informatie over bronverwijzing beschikbaar hebben en vakken moeten daarnaar verwijzen en oefeningen aanbieden.²¹ Voor wetenschappers zou iets vergelijkbaars moeten gelden, maar de indruk kan bestaan dat wetenschappers veronderstellen dat hun jonge collega's dat allemaal geleerd hebben als student of als promovendus. Wie niet in Nederland is opgeleid en/of gepromoveerd, staat dan direct op achterstand.²²

5. Sancties

Voor studenten zijn de sancties bij plagiaat opgenomen in de WHW en uitgewerkt in de OER. De WHW bepaalt in art. 7.12b lid 2 dat de examencommissies de student het recht kunnen ontnemen om één of meer tentamens of examens af te leggen, gedurende een periode van maximaal één jaar. Deze sanctie is door het CBHO aangemerkt als bestraffend. Dat betekent dat bovenop de procedurele waarborgen die in par. 2 zijn genoemd, de student de zogenoemde cautie moet krijgen, dat is: de waarschuwing dat hij niet verplicht is om een verklaring af te leggen over zijn gedrag. De gedachte is dat iemand die een bestraffende sanctie riskeert niet verplicht is om mee te werken aan zijn eigen veroordeling.

Sancties die we tegenkomen in de OER zijn: ongeldig verklaring van het ingeleverde werkstuk, uitsluiting van deelname aan het tentamen van het desbetreffende vak en volledige uitsluiting van deelname aan alle tentamens, examens of andere vormen van toetsing van de opleiding voor een periode van maximaal 6 of (bij ernstige fraude of recidive) 12 maanden. Als bijkomende maatregel bij plagiaat in een scriptie kan de scriptiebegeleiding worden opgeschort.²³ Bij een ernstige vorm van plagiaat kan het College van Bestuur op voorstel van de examencommissie de inschrijving van de betrokkene definitief beëindigen (zie art. 7.12b WHW).

De evenredigheid van de opgelegde sanctie wordt door de Cobex en het CBHO getoetst. De examencommissie moet een belangenafweging verrichten op basis van de ernst van het feit waarbij ook meeweegt wat de gevolgen zijn voor de student, zoals bijvoorbeeld studievertraging en het verlies van de mogelijkheid binnen afzienbare termijn af te studeren.²⁴ Bij een gezamenlijk werkstuk met plagiaat weegt ook mee wat precies de rollen van de studenten zijn geweest. Het maakt uit of een student het plagiaat zelf heeft gepleegd of alleen heeft meegelift. De student blijft verantwoordelijk, maar in bepaalde gevallen is het gedrag verminderd verwijtbaar. Dat is het geval als de student het plagiaat redelijkerwijze niet heeft kunnen voorkomen, bijvoorbeeld omdat vast komt te staan dat hij alle conceptversies heeft gecontroleerd, maar de laatste versie die door een andere student is ingeleverd niet meer heeft kunnen bekijken.²⁵ Dan volgt geen of een lagere sanctie. In alle gevallen geldt dat het werkstuk waarin het plagiaat is aangetroffen geheel over moet, vaak ook met een nieuw onderwerp. De student krijgt dus geen mogelijkheid tot herstel door in het werkstuk of scriptie alsnog een correcte bronverwijzing op te nemen.

Voor wetenschappers zijn de sancties niet in wettelijke regels vastgelegd. Zij genieten ook geen extra procedurele waarborgen in de klachtenprocedure, zelfs als die kan uitlopen op een bestraffende sanctie. Het bestuur van de instelling is bevoegd een maatregel op te leggen als dit is geregeld in de arbeidsovereenkomst, het arbeidsreglement of in de CAO.²⁶ In de adviezen van het LOWI zien we verschillende reacties op plagiaat: de verplichting tot terugtrekken van de betrokken publicatie, de plicht tot herstel van de gebrekkige bronvermelding, een berisping en in een ernstig geval het advies om de doctorsgraad in te trekken.²⁷ Dat laatste is overigens wel een probleem, want niet het bestuur, maar het College voor de promoties is volgens de WHW de bevoegde instantie; zie hiervoor par. 2. Het LOWI stelt de eigen verantwoordelijkheid van de wetenschapper centraal. Die wordt niet verminderd of weggenomen door al of niet aanwijsbare oorzaken van het gedrag noch door de verwaarlozing van taken door begeleiders of andere betrokkenen, aldus het LOWI in een van zijn adviezen.²⁸ Ook al is een wetenschapper niet geweest op de in het domein geldende regels voor correcte bronvermelding, dan nog is hij zelf verantwoordelijk. Hij wordt verondersteld te weten dat auteurschap moet worden erkend en ook hoe dat moet gebeuren. Hiervoor werd al vermeld dat de intentie van de gedraging van belang is voor de kwalificatie plagiaat. De verwijtbaarheid wordt als het ware ingelezen in de kwalificatie van de gedraging, zodat een verminderde verwijtbaarheid leidt tot de conclusie dat geen sprake is van plagiaat maar van

---

21 Zie CBHO 2019/060.5.

22 Zie Advies 2015-09, p. 39-40.

23 Vgl. de Fraude en Plagiaat regeling Studenten UvA, Vastgesteld bij besluit nr. 2019-084871 van het College van Bestuur van 9 juli 2019.

24 CBHO 17 januari 2017, CBHO 2016/120.

25 Zie CBHO 29 juli 2019, 2019/060.5.

26 In de CAO van de Nederlandse universiteiten is niets geregeld. Zie CAO *Nederlandse Universiteiten*, 1 januari 2020 tot en met 31 december 2020, Den Haag: VSNU, 2020. Te vinden via <https://www.caouniversiteiten.nl> (laatst geraadpleegd 9 januari 2021). Ik laat nu daar of de universiteiten zelf dit goed geregeld hebben. Zie ook art. 7:660 BW.

27 Zie bv. Advies 2014/10, 2015/09.

28 Advies 2014-10.

onzorgvuldigheid. Met Soeharno vind ik dat dat leidt tot vertroebeling van de gedragsnorm. In dat opzicht is het voor studenten duidelijker waar zij aan toe zijn.

6. Slot

De conclusie is dat de normering voor studenten strenger is, maar dat zij wel meer rechtszekerheid hebben en meer rechtsbescherming genieten.

De normen zijn strenger: studenten worden gehouden aan de meest actuele gedragsnormen in het wetenschapsdomein van hun opleiding en deze zijn, mede onder invloed van een verhoogde aandacht voor wetenschappelijke integriteit, in de loop der jaren strikter geworden.

De normen zijn ook duidelijker: in een wettelijke regeling is gedefinieerd wat precies wordt verstaan onder plagiaat. De Gedragscode geeft geen *hard and fast rules*, maar vage normen voor *best practises*. Voor wetenschappers geldt daarbij: het ene plagiaat is het andere niet. Wanneer er plagiaat is gepleegd zonder de intentie dat te doen, dan is dat geen plagiaat maar een onzorgvuldigheid. Iemand die naar de huidige normen plagiaat heeft gepleegd, kan toch een schone lei krijgen als blijkt dat het in vroeger tijden niet zo nauw werd genomen.

De rechtsbescherming is anders geregeld. Hier stuiten we op het fundamentele verschil tussen een klachtprocedure en een (bestuursrechtelijke) handavingsprocedure wegens fraude. De klachtprocedure wordt gestart door een klager die weliswaar geen belang hoeft te hebben bij de uitkomst maar dat vaak wel heeft, hetzij omdat zijn werk is geplagieerd, hetzij omdat hij een ander conflict heeft met de beklagde. Daar zit een element van subjectiviteit in. De fraudeprocedure wordt gestart na objectieve constatering van een onregelmatige gedraging. De examencommissie moet de feiten onderzoeken en vaststellen, en daar vervolgens een kwalificatie en sanctie aan verbinden. De student kan die beslissing laten toetsen in twee instanties: bij de Cobex en uiteindelijk de rechter. Deze stelt een bindend oordeel vast.

De klachtprocedure gaat in twee fasen: het CWI onderzoekt, stelt vast en adviseert een kwalificatie en eventueel een sanctie. Het instellingsbestuur kan dit overnemen, maar hoeft dat niet te doen. Dat oordeel met het CWI advies kan weer voor advies worden voorgelegd aan het LOWI, dat een niet bindend oordeel geeft. Uiteindelijk is het aan het instellingsbestuur om de kwalificatie vast te stellen en de eventuele sancties. De sancties zijn, anders dan voor de student, niet wettelijk geregeld. Zowel de sanctieoplegging als een eventueel beroep daartegen volgt het arbeidsrechtelijke spoor, waarbij meer betrokken kan worden dan alleen de betrokken gedraging. Dat kan vertroebelend werken.

Wetenschappers mogen eigenlijk niet meer dan studenten, maar zij hebben minder duidelijkheid en staan eerder in de stenenregen. Een klachtprocedure heeft veel impact op het functioneren van een wetenschapper en kan zijn of haar carrière breken. Meer zekerheid over de aan te leggen normen, de wijze van kwalificeren en op te leggen sancties is dan aangewezen.

QUOD LICET JOVI
BOVI? QUOD LICET
LICET BOVI? QUOD
JOVI, NON LICET
LICET JOVI, NON
QUOD LICET JOVI
BOVI? QUOD LICET
LICET BOVI? QUOD
JOVI, NON LICET
LICET JOVI, NON
QUOD LICET JOVI
BOVI? QUOD LICET

DE PROCEDURE VOOR KLACHTEN OVER WETEN- SCHAPPELIJKE INTEGRITEIT

Knelpunten en aanbevelingen

Door mr. Judith Zweistra¹

---

¹ Ambtelijk secretaris bij het LOWI sinds september 2019 en werkt sinds juni 2020 als buitenpromovendus bij prof. mr. dr. A.T. Marseille (RUG) aan een proefschrift over de procedure voor klachten over wetenschappelijke integriteit. Deze bijdrage is op persoonlijke titel.

1. Inleiding

Plagiaat wordt gerekend tot een van de drie² zwaarste schendingen³ van normen van wetenschappelijke integriteit. Het verbod op plagiaat is diep verankerd⁴ in de academische gemeenschap, maar heeft pas in juni 2004 een plaats gekregen in de Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening, de eerste nationale⁵ gedragscode op het terrein van wetenschappelijke integriteit.⁶

Plagiaat wordt dus tot het terrein van de wetenschappelijke integriteit gerekend, waarvoor inmiddels een gedragscode geldt (de meest recente dateert op dit moment van 2018). Naast de *normering* van wetenschappelijke integriteit via de gedragscode heeft de academische gemeenschap ook een uniforme *procedure* afgesproken. Hierin is geregeld hoe moet worden gehandeld als het vermoeden rijst dat een wetenschapper een norm van wetenschappelijke integriteit (zoals het verbod op plagiaat) heeft geschonden. Mijn bijdrage aan deze bundel gaat over deze procedure. De lezer doet er goed aan te bedenken dat deze procedure niet alleen geldt voor vermoedens van plagiaat, maar ook voor vermoedens van andere schendingen van wetenschappelijke integriteit, zoals het vervalsen of verzinnen van data of het niet vermelden van sponsors.

De procedure komt erop neer dat ieder die vermoedt dat een wetenschapper een norm uit de gedragscode heeft geschonden, hierover een klacht kan indienen bij het bestuur van de instelling waarbij die wetenschapper werkzaam is (geweest). Het bestuur van die instelling geeft een (voorlopig) oordeel over de klacht op basis van een advies van de Commissie Wetenschappelijke Integriteit (hierna: CWI). Als de klager of de beklagde wetenschapper het niet eens is met dit oordeel kan hij of zij het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (hierna: LOWI) om advies vragen. Na ontvangst van dit advies geeft het bestuur een definitief oordeel over de ingediende klacht. Het bestuur kan hierbij ook (herstel)maatregelen treffen en sancties opleggen.

Het doel van deze bijdrage is allereerst om de procedure voor klachten over wetenschappelijke integriteit overzichtelijk in kaart te brengen voor wetenschappers. Het is immers goed denkbaar dat zij op enig moment de rol van klager of beklagde wetenschapper vervullen. Daarnaast wil ik wijzen op enkele procedurele knelpunten en concrete aanbevelingen doen om die op te lossen. De aanbevelingen strekken tot het aanpassen van de klachtenregelingen waarover alle universiteiten⁷ beschikken en waarin de procedurele regels voor de behandeling van klachten over wetenschappelijke integriteit zijn opgenomen.

Hieronder in paragraaf 2 beschrijf ik de procedure voor klachten over wetenschappelijke integriteit uitgebreider en in chronologische volgorde. In paragraaf 3 ga ik meer specifiek in op vier procedurele knelpunten. Het eerste knelpunt is de vraag in hoeverre een CWI of het LOWI over sancties en maatregelen zou mogen adviseren. Daarna ga ik in op de mogelijkheid om anoniem over wetenschappelijke integriteit te klagen. Vervolgens besteed ik aandacht aan de wijze waarop hoor en wederhoor door verschillende instellingen worden toegepast. Daarna ga ik in op de geheimhoudingsplicht en het verschijnsel dat ook wel *trial by media* wordt genoemd. Ik sluit in paragraaf 4 af met enkele aanbevelingen.

---

2 Kees Schuyt, *Tussen fout en fraude*, Leiden University Press 2014, p. 134.

3 Plagiaat is dus een ernstige zaak waar een wetenschapper verre van moet blijven. Interessant genoeg laat Tamarinde Haven in haar proefschrift uit 2021 "*Towards a responsible research climate: findings from academic research in Amsterdam*" echter zien dat we op het gebied van wetenschappelijke integriteit niet zo zeer zouden moeten focussen op de ernstige zaken (de rotte appels) maar op de zogenoemde bedenkelijke onderzoekspraktijken die minder ernstig zijn maar vaker voorkomen (de hele fruitmand).

4 Maar ik moet daarbij meteen verwijzen naar de bijdrage van prof. Keimpe Algra in deze bundel en zijn opmerkingen over de wijze waarop in de oudheid, middeleeuwen en vroeg-moderne tijd tegen plagiaat werd aangekeken.

5 Naast de Nederlandse gedragscode, bestaat er ook een gedragscode op Europees niveau. Dit is de European Code of Conduct for Research Integrity van ALLEA (All European Academies). Ook op mondiaal niveau zijn er best practices en statements over wetenschappelijke integriteit. Die blijven hier verder buiten beschouwing.

6 Het verbod op plagiaat werd in de Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening 2004 (herzien 2012) als volgt verwoord: "*Door correcte bronvermelding wordt duidelijk gemaakt dat er niet wordt gepronkt met andermans veren.*" Deze beeldende omschrijving herinnert aan de fabel van Aesopus. Zie uitgebreider de bijdrage van Keimpe Algra aan deze bundel.

7 En andere instellingen waaraan wetenschapsbeoefening plaatsvindt en die de klachtenprocedure voor wetenschappelijke integriteit toepassen. Zie voor een actueel overzicht van al deze instellingen: <https://lowi.nl/over-lowi/aangesloten-instellingen/>.

2. De procedure in chronologische volgorde

Elke instelling waaraan wetenschapsbeoefening plaatsvindt heeft een vertrouwenspersoon wetenschappelijke integriteit. De vertrouwenspersoon is bedoeld als laagdrempelig aanspreekpunt voor vragen en klachten over wetenschappelijke integriteit. De vertrouwenspersoon kan enerzijds proberen te bemiddelen en een klacht in der minne op te lossen. Anderzijds moet de vertrouwenspersoon degene die bij hem aanklopt ook de weg wijzen naar de officiële klachtenprocedure. De klachtenprocedure begint met een klacht over een wetenschapper of met een verzoek van het bestuur van de instelling om een mogelijke schending van de wetenschappelijke integriteit te onderzoeken. De klacht of het verzoek van het bestuur wordt aan de CWI toegestuurd. Een CWI heeft de taak om te onderzoeken en te beoordelen of de wetenschappelijke integriteit is geschonden en hierover advies uit te brengen aan het bestuur van de instelling. Een CWI kan niet uit eigener beweging beslissen om tot onderzoek over te gaan. Het indienen van een klacht is een zogenoemde *actio popularis*. Dit betekent dat ieder een klacht kan indienen over een mogelijke schending van wetenschappelijke integriteit en dat niet wordt gewerkt met een belanghebbendenbegrip. Wel worden enkele eisen aan een klacht gesteld. Deze moet bijvoorbeeld een duidelijke omschrijving van de vermeende schending bevatten. Als niet aan deze vereisten wordt voldaan, kan een klacht buiten behandeling worden gelaten. De CWI is niet bevoegd om onderzoek te verrichten naar een wetenschapper die nooit aan de instelling werkzaam is geweest. Evenmin is zij bevoegd om onderzoek te doen naar andere onderwerpen dan een mogelijke schending van de wetenschappelijke integriteit, zoals bijvoorbeeld seksuele intimidatie, een intellectueel eigendomsrecht⁸ of de promotiewaardigheid van een proefschrift.⁹ Bij de inhoudelijke behandeling van een klacht beperkt de CWI zich tot een vermeende schending van de integriteit van wetenschappelijk onderzoek. Volgens artikel 1.1. van de gedragscode uit 2018 gaat het hierbij zowel om publiek als privaat gefinancierd, fundamenteel en praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek. Het opstellen van subsidieaanvragen, de opzet en uitvoering van onderzoek, beoordeling en *peer review*, het optreden als inhoudelijk deskundige, verslaglegging, verantwoording en publiciteit: dit valt allemaal onder wetenschappelijk onderzoek. De gedragscode is ook van toepassing op populairwetenschappelijke uitingen, onderwijsmateriaal en adviezen van onderzoekers.¹⁰ De gedragscode uit 2018 is echter niet van toepassing op onderwijsactiviteiten. Partijen bij een CWI-procedure zijn de klager en de beklagde wetenschapper wiens integriteit ter discussie wordt gesteld. Het bestuur van de instelling is geen partij. De hoorzitting heeft een centrale plaats in de procedure. De CWI heeft de plicht om in ieder geval klager en beklagde te horen. Daarnaast heeft de CWI de mogelijkheid om deskundigen en anderen te raadplegen, kan zij informatie inwinnen bij alle werknemers en organen van de instelling, inzage in of kopieën van documenten verzoeken, in beslag nemen of laten verzegelen.¹¹

Nadat het bestuur van de instelling het CWI-advies heeft ontvangen, geeft het op basis daarvan een voorlopig oordeel. Het voorlopige oordeel moet in ieder geval een conclusie bevatten over de eventuele schending van een norm uit de gedragscode, de gegrondheid van de klacht en de kwalificatie van de schending. Het bestuur kan in zijn voorlopige oordeel afwijken van het CWI-advies. Dit stelt wel zwaardere eisen aan de motivering van het voorlopige oordeel.

Het LOWI heeft een met de CWI's vergelijkbare taak in die zin dat beide het bestuur van een instelling adviseren. Een CWI adviseert het bestuur in eerste instantie en voordat het bestuur een voorlopig oordeel geeft. Het LOWI adviseert het bestuur in tweede instantie en nadat het een voorlopig oordeel heeft gegeven waarmee een van de partijen het oneens is. Net als de CWI heeft het LOWI geen zelfstandige adviesbevoegdheid. Het kan alleen adviseren nadat een klager of beklagde uit de CWI-procedure het LOWI hier (tijdig) om heeft verzocht. Het bestuur kan het LOWI niet zelf om advies verzoeken, zoals het bestuur wel bij een CWI kan doen.¹² Een ander verschil is dat een CWI alleen het bestuur dat haar heeft ingesteld adviseert. Het LOWI daarentegen is op landelijk niveau ingesteld en is bevoegd om de besturen van alle bij het LOWI aangesloten instellingen te adviseren. Anders dan bij de CWI-procedure, is het

8 Het is niet altijd eenvoudig om te bepalen of een klacht gaat over een intellectueel eigendomsrecht of over wetenschappelijke integriteit. Ter illustratie wijs ik op het verschil tussen auteursrecht (intellectueel eigendomsrecht) en het recht op erkenning van auteurschap (een norm van wetenschappelijke integriteit). Zie voor een casus hierover LOWI-advies 2020, nr. 8 (www.lowi.nl/adviezen). Zie ook de bijdrage van Peter Blok aan deze bundel.

9 Zie overweging 10 in LOWI-advies 2020, nr. 11. Zie verder LOWI-advies 2020, nr. 20 en 2019, nr. 14.

10 Dit bepaalt art. 1.1.3 van de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018. In deze bepaling staat ook de toevoeging 'voor zover dat in redelijkheid kan worden verlangd'. Hoewel deze toevoeging niet verder wordt uitgelegd, verwacht ik dat de opstellers van de gedragscode hiermee flexibiliteit hebben willen inbouwen om te voorkomen dat de gedragscode te rigide wordt toegepast op deze categorie van wetenschapsbeoefening. Het LOWI heeft dit in zijn adviezen tot op heden anders 'opgelost'. Niet in de *toepasselijkheid* van de gedragscode, maar in de *toetsing* aan die gedragscode zit ruimte. Zie bijvoorbeeld overweging 2 in LOWI-advies 2020, nr. 01 (www.lowi.nl). Volgens het LOWI is de gedragscode van toepassing (op in dit geval een reflectie-audit), maar is bij de toetsing ruimte om rekening te houden met de aard van het werk, in die zin dat meer marginaal (lees: terughoudend) getoetst kan worden aan de normen/principes van de gedragscode.

11 Zie art. 4.3 van het Landelijk Model Klachtenregeling Wetenschappelijke Integriteit (juni 2019) van de VSNU.

12 Wellicht dat de kring van (rechts)personen die het LOWI om advies kan vragen in de toekomst wordt verruimd, maar op het moment van publicatie van deze bijdrage geldt het Reglement LOWI 2018 en is de toegang tot het LOWI vormgegeven zoals hierboven in de tekst beschreven.

bestuur van de instelling wel partij bij het LOWI. Degene die om advies van het LOWI verzoekt is uiteraard ook partij. Verder wordt de voormalige wederpartij van verzoeker tijdens de CWI-procedure (oorspronkelijke klager of beklagde) uitgenodigd om als betrokkene deel te nemen aan de LOWI-procedure.

Waar in de CWI-procedure het zwaartepunt ligt bij de hoorzitting en er geen regeling is van de schriftelijke standpuntenronde, is de schriftelijke ronde in het Reglement van het LOWI vrij precies omschreven. Nadat het verzoek inhoudelijk in behandeling is genomen volgen er drie schriftelijke rondes. Eerst worden het bestuur en betrokkene in de gelegenheid gesteld om een verweerschrift in te dienen. Vervolgens krijgen partijen de gelegenheid om op de ingediende verweerschriften te reageren. Het bestuur mag dus ook reageren op het verweer van betrokkene en andersom. Tot slot worden het bestuur en betrokkene in de gelegenheid gesteld om een laatste reactie in te dienen. Omdat bij de CWI reeds een hoorzitting heeft plaatsgevonden en er in de fase bij het LOWI al veel informatie over de feiten voorhanden is, wordt een hoorzitting in de praktijk vaak niet meer nodig geacht. Het LOWI verricht een tweeledige beoordeling en toetst (1) of het oordeel van het bestuur van de instelling voldoet aan de daaraan vanuit het oogpunt van een zorgvuldige klachtenbehandeling te stellen eisen en (2) of dat oordeel in overeenstemming is met de normen voor wetenschappelijke integriteit. Het LOWI verricht dus een procedurele en een inhoudelijke toets. Als het LOWI van oordeel is dat het onderzoek naar de klacht niet voldoet aan de vereisten van een zorgvuldige klachtbehandeling, kan het zelf een onderzoek naar de klacht instellen en onderzoek doen naar de feiten of aan het bestuur vragen om het onderzoek naar de klacht te heropenen.

Het bestuur geeft een definitief oordeel nadat het LOWI zijn advies heeft uitgebracht of nadat de termijn van zes weken om het LOWI om advies te vragen ongebruikt is verstreken. Het advies van het LOWI is niet bindend. Het bestuur kan dus van een advies van het LOWI afwijken. Het bestuur kan ook sancties en maatregelen opleggen aan de beklagde wetenschapper als vast is komen te staan dat hij of zij een norm uit de gedragscode heeft geschonden. Ook als het niet gaat om een ernstige schending van de wetenschappelijke integriteit maar slechts sprake is van een lichte tekortkoming, kan een maatregel of sanctie worden opgelegd. Dit is een discretionaire bevoegdheid van het bestuur waarin het alle betrokken belangen moet afwegen. Het definitieve oordeel van het bestuur wordt met het CWI-advies na afloop van de procedure in geanonimiseerde vorm gepubliceerd op de website van de VSNU. Artikel 5.4, lid 17, van de gedragscode 2018 bepaalt dat het bestuur tegelijk met zijn definitieve oordeel besluit over sancties en maatregelen.

3. Enkele procedurele knelpunten uitgelicht

In deze paragraaf licht ik enkele procedurele knelpunten uit die na een vergelijking tussen de diverse klachtenregelingen voor wetenschappelijke integriteit en het Reglement van het LOWI naar voren zijn gekomen en die uit recente adviezen van het LOWI blijken. Het is niet mijn bedoeling om uitputtend alle knelpunten te benoemen die er in de klachtenprocedure kunnen rijzen. Ik beperk me tot knelpunten die vrij eenvoudig te verhelpen zijn door de klachtenregelingen op verschillende punten aan te passen.

Sancties en maatregelen

Een bestuur kan sancties opleggen en maatregelen treffen als blijkt dat een medewerker (wetenschapper) een norm uit de gedragscode heeft geschonden. Door middel van een *sanctie* (zoals waarschuwing, berisping, ontslag) wordt een wetenschapper door zijn werkgever gestraft voor zijn fout. Van een sanctie kan ook een preventieve (afschrikwekkende) functie uitgaan. De adviserende organen, CWI in eerste en LOWI in tweede instantie, zijn in het leven geroepen om te onderzoeken en te adviseren over de vraag of een norm van wetenschappelijke integriteit is geschonden en, zo ja, hoe ernstig deze schending is. De adviserende organen ontberen echter het werkgeversperspectief en de werkgeversverantwoordelijkheid. Dit staat een zorgvuldige afweging van alle betrokken belangen om tot een proportionele sanctie te komen in de weg. Het Landelijk Model Klachtenregelingen Wetenschappelijke Integriteit van de VSNU laat zich niet uit over de vraag of een CWI zou mogen adviseren over sancties of niet. In de klachtenregelingen voor wetenschappelijke integriteit, die op dit Landelijk Model zijn gebaseerd, is hierover dan ook niets geregeld.

In het verleden heeft het LOWI weleens geadviseerd over de noodzaak van sancties. Dat blijkt bijvoorbeeld uit LOWI-advies 2014-10 (www.lowi.nl) waar een ernstig geval van plagiaat aan de orde was. In het Reglement van het LOWI is inmiddels geregeld dat het LOWI *niet* bevoegd is om te adviseren over disciplinaire maatregelen (lees: sancties). Dit is gelet op het voorgaande (ontbreken van werkgeversperspectief en -verantwoordelijkheid) een goede ontwikkeling.

Met een *maatregel* (denk aan rectificatie van een artikel) is herstel van de oude, integere, toestand beoogd. Hoewel een beklagde wetenschapper een maatregel wel als een straf kan ervaren, heeft een maatregel geen straffend karakter en geen effect op de rechtspositie van de wetenschapper. Bij een maatregel staat het belang van een integere wetenschapsbeoefening voorop. Een advies van een CWI of het LOWI over maatregelen is zo bezien, vanwege het ontbreken van de rechtspositionele consequentie, niet problematisch en soms zelfs wenselijk. Net als bij sancties, zwijgen de diverse klachtenregelingen over de vraag of een CWI bevoegd is te adviseren over maatregelen. Een uitzondering geldt voor de klachtenregeling van de EUR (2020) waar in artikel 3.6, lid 2, staat dat de CWI geen advies uitbrengt over eventueel door het bestuur te nemen maatregelen. Deze restrictie lijkt mij, vanwege het ontbreken van de rechtspositionele consequenties bij maatregelen, te streng.

Het hiervoor aangehaalde LOWI-advies 2014, nr. 10 is met betrekking tot sancties ook om een andere reden nog interessant. Het LOWI overweegt dat het bestuur van de instelling niet bevoegd is om een doctorstitel in te trekken als sanctie voor het overtreden van een norm uit de gedragscode. Aangezien het College voor Promoties bevoegd is om een doctorstitel te verlenen (en wellicht ook in te trekken) is het bestuur van de instelling in ieder geval niet bevoegd een titel in te trekken.

Anoniem klagen

In de nieuwe gedragscode uit 2018 is het expliciet mogelijk gemaakt om anoniem te klagen. Hieraan ligt een bewuste keuze van de opstellers van de gedragscode ten grondslag.¹³ De mogelijkheid om anoniem te klagen biedt wetenschappers die voor de ontwikkeling van hun prille carrière afhankelijk kunnen zijn (van gevestigde wetenschappers) bescherming om een klacht in te dienen tegen gevestigde wetenschappers. Anoniem klagen is echter wel uitzondering op de regel dat een klacht in beginsel op naam moet worden ingediend. Het uitgangspunt blijft namelijk dat een beklagde moet weten tegen wie hij zich verdedigt. Het LOWI heeft zich in een advies enige jaren voorafgaand aan de inwerkingtreding van de gedragscode uit 2018 negatief uitgelaten over anoniem klagen.¹⁴ Volgens het LOWI staan de eisen van transparantie, het verdedigingsbeginsel en het beginsel van hoor en wederhoor aan anoniem klagen in de weg. De belangen van de klager die anoniem wenst te blijven kunnen ook voldoende worden gediend door een adequate klokkenluidersregeling en door het toezeggen van vertrouwelijkheid, waarbij de naam van de anonieme klager weliswaar niet bekend wordt gemaakt aan beklagde en het bestuur, maar wel bekend is bij de CWI. Voordeel van deze oplossing van vertrouwelijkheid is dat de klager op dezelfde voet als de andere betrokkenen verantwoordelijk kan worden gehouden voor het naleven van de geheimhoudingsplicht en dat de CWI de anonieme klager separaat kan horen en recht kan worden gedaan aan het beginsel van hoor en wederhoor en het transparantie- en verdedigingsbeginsel. Kort gezegd is het voordeel van deze oplossing dat aan beide belangen (zowel die van klager als die van beklagde) recht wordt gedaan. Met de vaststelling van de gedragscode uit 2018 heeft men echter niet voor een dergelijke middenweg gekozen.

Naast het nadeel dat een beklagde wetenschapper bij een anonieme klacht niet weet tegen wie hij zich verdedigt, is er nog een nadeel verbonden aan de mogelijkheid om anoniem te klagen. Anonieme klagers krijgen de mogelijkheid om de procedure aan te wenden voor minder zuivere motieven. Een klager die met een wetenschapper in onmin leeft, bijvoorbeeld door een arbeidsconflict, collegiale jaloezie of heibel in de privésfeer, kan erop uit zijn om de wetenschapper in kwestie via de klachtenprocedure dwars te zitten. Dergelijke anonieme klagers kunnen niet met hun eigen beweegredenen worden geconfronteerd op een hoorzitting, aangezien hun identiteit bij de CWI niet bekend is.

Het mogelijk maken van anoniem klagen is dan ook een onwenselijke en (gelet op de optie van vertrouwelijkheid) onnodige ontwikkeling.

Hoor en wederhoor

Het beginsel van hoor en wederhoor is een belangrijke voorwaarde voor een zorgvuldige klachtenprocedure. In recente adviezen heeft het LOWI meermaals geoordeeld dat in CWI-procedures onvoldoende recht was gedaan aan het beginsel van hoor en wederhoor. Hieronder bespreek ik de belangrijkste bevindingen van die zaken.

Vanuit het oogpunt van hoor en wederhoor moeten partijen in een CWI-procedure weten wat er op de hoorzitting

13
14

Zie paragraaf 5.3 van het *Adviesrapport Commissie Verkenning Herziening Gedragscode Wetenschapsbeoefening van oktober 2016*.
Zie overweging 4.2.1. in LOWI-advies 2015, nr. 2.

is aangevoerd en moeten zij kunnen reageren op elkaars standpunt.¹⁵ Volgens het LOWI is de meest voor de hand liggende en aangewezen manier om dit te bereiken door partijen in elkaars aanwezigheid te horen.¹⁶ Bij zwaarwegende redenen kunnen partijen separaat worden gehoord, buiten elkaars aanwezigheid. Hiervan lijkt steeds vaker gebruik te worden gemaakt. De keuze om partijen separaat te horen moet de CWI motiveren in haar advies, hetgeen soms achterwege blijft.¹⁷ Volgens het LOWI is een bestaande gezagsrelatie niet automatisch voldoende grondslag om partijen afzonderlijk van elkaar te horen.¹⁸ Als partijen separaat worden gehoord, moeten zij in de gelegenheid worden gesteld om op de verslagen van de hoorzittingen waarbij zij afwezig waren te reageren. Ook dit blijft nog weleens achterwege. In artikel 4.6, lid b, van het Landelijk Model staat namelijk slechts dat partijen op de hoogte moeten worden gesteld van wat er tijdens het horen buiten zijn of haar aanwezigheid naar voren is gebracht. Er staat niet dat partijen mogen *reageren* op hetgeen er tijdens het horen buiten zijn of haar aanwezigheid naar voren is gebracht. Volgens het LOWI is het vanuit het oogpunt van hoor en wederhoor onvoldoende om partijen slechts op de hoogte te stellen van wat er buiten hun afwezigheid naar voren is gebracht. In de praktijk wordt hier echter wel mee volstaan, met een beroep op de eigen klachtenregeling voor wetenschappelijke integriteit die is gebaseerd op art. 4.6, lid b, van het Landelijk Model.

In het licht van een zorgvuldige procedure is het beginsel van hoor en wederhoor ook een belangrijk aspect met betrekking tot deskundigenrapporten. Deskundigenrapporten vervullen in de klachtenprocedure een grote rol omdat zij conclusies bevatten over vaktechnische aspecten die buiten de expertise van de CWI-leden vallen. De inbreng van deskundigen moet op zijn eigen merites worden beoordeeld. Hiervoor is nodig dat partijen in de gelegenheid worden gesteld om op het deskundigenrapport te reageren.¹⁹ Daarnaast moet ook kunnen worden vastgesteld of de geraadpleegde persoon inderdaad deskundig is op het terrein van de voorgelegde vragen en of de deskundige onafhankelijk is ten opzichte van partijen.²⁰ Hiervoor is dus ook de naam van een deskundige van belang, niet alleen voor de CWI en het Bestuur, maar ook voor partijen. Voor het horen van derden geldt iets vergelijkbaars. Het voeren van gesprekken met derden over de voorliggende klacht zou in beginsel alleen moeten plaatsvinden als de identiteit van de gesprekspartners en de zakelijke inhoud van de gesprekken kenbaar worden gemaakt aan partijen in de klachtenprocedure.

Geheimhoudingsplicht en *trial by media*

Voor iedereen die bij de procedure voor klachten over wetenschappelijke integriteit is betrokken, geldt een geheimhoudingsplicht. De ratio van de geheimhoudingsplicht is tweeledig. Allereerst beoogt de geheimhoudingsplicht de reputatie van wetenschappers te beschermen totdat definitief is komen vast te staan of die wetenschapper normen van wetenschappelijke integriteit heeft geschonden of niet. Ten tweede beoogt de geheimhoudingsplicht een zorgvuldige behandeling van de klacht dan wel het verzoek te borgen, waarbij druk van buitenaf zoveel mogelijk wordt geweerd.²¹

In een klachtenprocedure wordt de reputatie van beklagde wetenschappers dus beschermd via de geheimhoudingsplicht. Voor partijen is de geheimhoudingsplicht echter niet absoluut. Deze kan worden doorbroken wanneer een ander, hoger, belang (zoals het belang van een eerlijk proces) tot doorbreking daarvan verplicht.²² Het LOWI heeft in een recent advies overwogen dat partijen stukken uit een CWI of LOWI-procedure aan de rechter mogen voorleggen als zij dat voor de behandeling van een juridische procedure relevant achten. Omdat rechtszittingen openbaar zijn kan dit ertoe leiden dat informatie uit de CWI/LOWI-procedure ook openbaar wordt. De zorgvuldigheid vereist in dergelijke gevallen wel dat een partij over een dergelijke situatie eerst in contact treedt met de CWI/het LOWI.

Om naleving van de geheimhoudingsplicht door partijen af te dwingen, kunnen gevolgen worden verbonden aan een schending van de geheimhoudingsplicht. Een CWI of het LOWI kan een klacht of verzoek als uiterste consequentie buiten behandeling laten. Dit is echter alleen een effectief middel als de klager of de verzoeker zijn geheimhoudingsplicht heeft geschonden. Bij schending van de geheimhoudingsplicht door de wederpartij kan de klacht of het verzoek niet buiten behandeling worden gelaten, omdat de klager of verzoeker dan zou worden gestraft

---

15 LOWI-advies 2018, nr. 20.

16 Zie overweging 12.5 in LOWI-advies 2020, nr. 10.

17 Cf. vorige noot.

18 LOWI-advies 2018, nr. 20.

19 Zie LOWI-advies 2021, nr. 2.

20 Zie overweging 6 in LOWI-advies 2020, nr. 20.

21 Dit is ook zo verwoord in LOWI-advies 2016, nr. 14. Zie verder advies 2020, nr. 08.

22 Zie voor de volledige tekst overweging 12.6 van LOWI-advies 2020, nr. 08.

voor iets wat niet hij of zij, maar wat de wederpartij heeft gedaan. Voor het bestuur wordt niet nader gespecificeerd wat een passende reactie zou kunnen zijn. Is de schender van de geheimhoudingsplicht een werknemer, dan is denkbaar dat het bestuur een rechtspositionele sanctie treft.

Wat moeten we, in het licht van de geheimhoudingsplicht tijdens de klachtprocedure en tijdens de klachtenprocedure en de zorgvuldigheid en reputaties die zij beoogt te beschermen, denken van gevallen waarin een vermoeden van een integriteitsschending via de media wordt geuit zonder dat een onderzoek naar dit vermoeden (anders dan een journalistiek onderzoek) is afgerond? Een recent voorbeeld is het vermeende plagiaat van Dymph van den Boom dat via een artikel in de krant aan de kaak werd gesteld. Volgens een daartoe door de UvA ingestelde ad hoc commissie, bestaande uit prof. Ton Hol en prof. Marc Loth, die de kwestie onderzocht was sprake van een *trial by media*.²³ Weliswaar bepaalt artikel 14 van de Code voor journalistiek (2008) dat het zoeken naar hoor en wederhoor een journalistiek basisprincipe is; een journalistiek onderzoek is niet op één lijn te stellen met een met waarborgen omklede klachtenprocedure. Bovendien kunnen dergelijke vermoedens ook worden geuit op sociale mediaplatforms (zoals twitter of facebook) waarop de code voor journalistiek niet van toepassing is. Waar een in de media geuit vermoeden de reputatie van de beschuldigde wetenschapper schaadt zonder dat hier een zorgvuldig onderzoek aan vooraf is gegaan en in die zin leidt tot een *trial by media*, staat hier persvrijheid en vrijheid van meningsuiting tegenover. Het is niet realistisch om te verwachten dat dergelijke beschuldigingen in de media kunnen worden tegengehouden. Is deze situatie en de kwetsbare positie van beschuldigde wetenschappers dan niet te verbeteren? Ik zou ervoor willen pleiten om wetenschappers die zich geconfronteerd zien met een beschuldiging in de media de kans te geven om hun goede naam te zuiveren. Dat wil zeggen: dat wetenschappers de mogelijkheid krijgen om de CWI zelf om een onderzoek te vragen naar hun vermeende schending, zodat de beschuldigde wetenschapper op die manier zijn eigen naam kan zuiveren. In de meeste gevallen zal een bestuur van een instelling een CWI verzoeken om onderzoek te verrichten (zoals in het geval van Dymph van den Boom gebeurde). Maar ook voor de beschuldigde wetenschapper zou het mogelijk moeten zijn om een CWI-procedure op te starten teneinde zijn of haar naam via een met waarborgen omklede procedure te zuiveren.

4. Aanbevelingen

De knelpunten die ik in de vorige paragraaf heb benoemd, kunnen vrij eenvoudig worden verholpen door de diverse klachtenregelingen voor wetenschappelijke integriteit (en bij aanbeveling 2 ook de gedragscode uit 2018) op enkele punten aan te passen. Omdat deze klachtenregelingen worden gebaseerd op het Landelijk Model van de VSNU, zal ik mij in onderstaande aanbevelingen beperken tot de aanbeveling om het Landelijk Model aan te passen. Deze aanbevelingen zijn:

1. Sancties en maatregelen

Voeg aan het Landelijk Model de bepaling toe dat een CWI niet bevoegd is om te adviseren over (rechtspositionele) sancties, maar dat zij wel bevoegd is te adviseren over (herstel)maatregelen.

2. Anoniem klagen

Vervang de mogelijkheid om anoniem te klagen door de mogelijkheid om vertrouwelijk te klagen zowel in de gedragscode 2018 als in het Landelijk Model.

3. Hoor en wederhoor

Preciseer de bepalingen over hoor en wederhoor in het Landelijk Model als volgt:

- a. de keuze om partijen om zwaarwegende redenen buiten elkaars aanwezigheid te horen, moet in het CWI-advies worden gemotiveerd;
- b. partijen moeten in de gelegenheid worden gesteld om te reageren op het verslag van de hoorzitting waarbij zij niet aanwezig waren;
- c. anonieme deskundigenadviezen zijn niet toegestaan in een CWI-procedure;
- d. partijen moeten in de gelegenheid worden gesteld om te reageren op een uitgebracht deskundigenadvies.

4. trial by media

Maak het voor een wetenschapper die in de (sociale) media is beschuldigd van een schending van een norm van wetenschappelijke integriteit mogelijk om zijn of haar naam te zuiveren door zich tot de (CWI van de voormalige) werkgever te richten met het verzoek om zijn of haar vermeende schending te onderzoeken en hierover advies uit te brengen aan het bestuur van de instelling.

5. Tot slot

Naast de in deze bijdrage gesignaleerde knelpunten in de procedure, zijn er meer principiële vragen te stellen over de procedure voor klachten over wetenschappelijke integriteit. Zoals de vraag of de procedure voor klachten over wetenschappelijke integriteit effectief is om wetenschappelijke integriteit te borgen en of deze procedure voor de beklagde wetenschapper voldoende waarborgen biedt voor een zorgvuldige besluitvorming door het bestuur van de instelling. Deze aspecten vallen buiten het bestek van mijn bijdrage aan deze bundel, maar ben ik aan het onderzoeken in het kader van mijn proefschrift.

DE PROCEDURE
KLACHTEN OVER
WETENSCHAPPELIJKE
INTEGRITEIT DE
VOOR KLACHTEN
WETENSCHAPPELIJKE
INTEGRITEIT DE
VOOR KLACHTEN
WETENSCHAPPELIJKE
INTEGRITEIT DE
VOOR KLACHTEN
WETENSCHAPPELIJKE

VSNU
Postbus 13739
2501 ES Den Haag
www.vsnu.nl
post@vsnu.nl

